

PROPERTY OF THE
University of
Michigan
Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

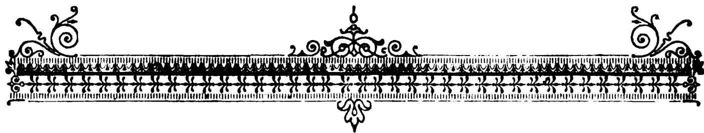

854/57
70

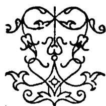
SEP 10 1966

САДРЖАЈ

Страна

На сéлу и прéлу штампана је први пут у I. књизи збирке приповедака под истим натписом год. 1886.; — **Чича-Мијини јади** у Летопису Матице Српске, год. 1883.; — **Први пут у колу** у „Вијенцу“ (Загребачком) год. 1897.; — све остале у „Стражилову“ од 1885.—1889.

НА СЕ́ЛУ И ПРЕ́ЛУ

НА СЕ́ЛУ И ПРЕ́ЛУ

Е, тако вам ми на сѐлу.

Порадимо летину, зберемо зрно, оберемо винограде и кукурузе; побијемо, богме, и свиње. Затушкамо ђе́ре на роговима и крововима. Излепимо пећке. Па хлеба доста, да пресмачеш; меса доста, да се омастиш; вина доста, да се залијеш; пећка топла, да . . .

Не замерите!

И мркла нас јесен ухвати, па, богме, удари и зима, а сељанин једва доспе, да седне, па да одахне.

Па ни онда не зна, шта је то, што кажу за дембеле: „Лези, хлебе, да те јêм!“ Ал' тек опет дахни душом. Кад сељанин нема посла, да капа над њим знојем од ра̂не зоре до мркле ноћи, дуго му је време.

Па шта ћемо, Боже, од дуга времена? Да одмах легнеш, кад и кокоши, па да мораш да спаваш целу драгу ноћ, ребра би поломио, а

сит би се наспавао до поноћи, па да си радио на кратком зимњем дану не знам шта.

Мудри варошани уживају, што је дуже... лети дан, зими ноћ. Тек уживају!

А ми?

Хајд', рећи, да читамо!

Ако ћеш и да читаш, шта ћеш? Да читаш те новине, што бистре светску политику, прочитао би их, што у село долази, све у једно, ал' у два вечера, рећи, зацело, па позајмио и оне, што их попа држи, а из којих учи, да ништа не ваља, што народ ради, или оне, из којих млади грк мудрост црпе, по којој, опет, ништа не вреди, што велика господа чине. То двоје троје новине, што се забуне на село, почине каткад већи дар-мар, него све иначе сплетке, што их плету на бунару водоноше, или у крчми, пред црквом и општином оци отаџбине. Џаба их! Дај бар увече мира! Нећу да ме се бар у одморне часове тиче тај велики, тај бурни свет, што ми и онако доста преко дана даје толико посла, да морам да мислим, шта ћу рећи, где ћу сести, како ћу кога погледати, кад ћу говорити, кад ћутати?

Ако ћеш да мудрујеш, шта ћеш већ и да измудриш? Упрегоше пару, па је зауздали, па шибају њом по гвозденом вагашу; док си оком тренуо, а ти се нашао, где си наумио, преко високих гора, преко дубоких мора, преко широких поља; прокопали и земље и царске градове; хватају се небу под облаке; пустили муњу у жицу, па, док си помислио што, већ

зна и чује онај на другом крају света; пишу у новине, и што мислиш и што ти ни на ум није пало . . .

Хајд' збогом!

Вечерас ћемо, на прилику, код овог пријатеља,... сутра код мене,.... па тако редом.

Напољу мећава завејава, олујина час зaурлава као гладан вук, час фијуче, као да нам под прозором мађарски Цигани ударају у єгеде. А, што рекао неко, „снег коло уситнио око ветра свирца свога“.

Шта нас је брига!

На столу диван венац пуних чаша, у средини бокал. У чашама и у бокалима руменика вино . . . као рубин.

Око стола венац добре браће.

Добра браћа, добра воља. Срце пуно. Топла пећ.

Док си гледнуо у ту руменику, па, чини ми се, и да није ње, одморно срце се разиграло. А из срца се песма отисла, па се ори: „Многаја . . . многаја . . . и премногаја лета . . .“

Сутра ћемо тако код мене.

Напољу опет урла и фијуче.

Ко му брани?

Дружиница вољна и повољна.

У пећки пуцка.

Бриши зној, што га још летос натерала омара и прижега на њиви или на пољу. А нов пробија од јаре у топлој соби и од топлине ватрене крвце винове лозице.

И опет се срцу отима песма, па се заори: „Многаја . . . и на многаја . . .“ . . .

Овда или онда ћемо се опет упутити селом, па где пре наиђемо на свећу.

Завири кроз застирку на прозору у собу.

И да не завирнеш, чујеш жагор, цикот, смех, песму.

Сама женскадија.

Хајд' унутра!

— Је л' слободно?

Не питај. Пустити те неће добре воље. На силу!

— Јух!... Јух!...

И тако стократно јух пропишти кроз уши. Бојаги криво цурама, што долазе момци!

Скупиле се сеше и секе, па чешљају перје, или шију дарове, или преду...

Дабогме, кад момци уђу, мало се ту ради.

Док су саме, и Боже помози!

Оне поседале по банку око фуруне или на клупама око стола и кревецима уз дувар, па раде или не раде.

Иза пећи се згурила бака. Па, ако не дремуца, приповеда, приповеда, Боже, па намешта, па извија, па и сама верује.

Ту бисте некад затекли и Јôла,... па Ружу Калоперову, Јелу, што је Цига удавио од љубави...

Прошалимо се ту, испевамо и наразговарамо, па хајд' кући...

Е, тако ће нас проћи и дуги божићни пост.

И опет да кажем, не замерите! То нам је све!

У пролеће ти се разиђе ко плугу, ко мотици, ко овамо, ко онамо. Ал' и опет

увече провру песме. То под прозорима певају цуре, то момци, то деца играјући уз ускршњи пост игре дечје...

А лети једва дочекамо недељу и благ дан или какав заветни дан.

Еј, то су слатки дани на сèлу!

Пре подне у цркву. После подне, ако хоћеш у омладину, ено ти на рогљу коло око свирца; ако хоћеш међу остарину, ето ти у првом комшилуку друштванце. Неколико стараца и баба и с њима дечурлија ускакавчили ноге, па седе на јендеку. Опет, дакле, сèло!

Па ту ти сѐ приповеда, што је негда било, и расправља, што сад кога тишти. Ту нам је приповедала баба Јела и ону о чича-Мирку и чича-Маринку, ... па о сватовском гробљу. Ту сам слушао и чича-Мијине јаде, ... па толико других...

Сеоска омладина не зна ни недељом за одмор. Њој је одмор, кад се изигра у колу или увече провија на рогљу.

А старије што је, ето тако, као што рекох, ускакавчи ноге на јендеку пред својим прозорима или код комшије, ако не оде у јабану пријатељима у госте. Па преврћу своје јаде и невоље. Прошлошћу се сладе, а будућношћу теше.

Колико ли их је већ будућност оманула!

Живот је нашег народа тежак. Увређен је па му је тешко. Али дух у њему није умро.

Замерам онима, који кажу, да живот по селима није подобан, да дâ грађе за већу приповетку или роман. Не, мислим ја. Него

још се није родио јунак, који ће да проникне у дубину душе народне. А тврдити, да живот народни није толико развијен, да чијем великом уму даде доста хране, то значи тврдити, да народ наш није дорастао у пуној мери за просвету. Токорсе друштвеност је у народу нам заостала иза нас!... Ми смо заостали иза народа. А истрчали смо из његова кола, па купимо мрвице туђинске, па им се дивимо, а превиђамо бисер и алеме своје рођене. Одбили смо се од колевке своје и свога коританцета, где смо се одљуљали, па покаскујемо за туђим кочијама, као да нам љуљке те нису одљуљале већ толико узора; а баш највећи узор нам је сам наш народ. Истрчали смо, рекох, скренули смо с пута, па нити смо пристали тамо ни амо. Дабогме, да је тешко опет винути се народу, од кога си се у полак одродио. Па зато кажем, да смо ми заостали иза њега, не он иза нас.

Треба да се роди момак, који ће умети одљуснути кору туђинских слојева, што се таложе у правом нам народном карактеру. Треба умети оделити, што је наше, самосвојно, ... што туђе, накалемљено,... што од једног и другог у једно сливено, те препорођено у духу народном. Исток и Запад укрстили су се ту. Ко у тај укрштај проникне, ко тако изнесе живот народни, то ће бити мајстор српске приповетке, српске романтике. Ал' тај ће морати проникнути и у идеје, које се баш у самом народу рађају и ређају. Српски народни друштвени живот није тако низак, да

у њему будан дух не би могао наћи издан удан новога полета.

Ја радије роним у врело радости и жалости, весеља и туге, рад, да похватам што лепших слика и прилика из српског народног нам живота, прилика, где, мислим, наилазимо на врёло и што лепшим надама.

Ко познаје наш народ, мора осетити, како пада; али мора се и уверити, да, збиља, има и будућности. Биће то народ једном силан и *снагом*, као што је и био, и као што је *духом* силан био, па и остао.

Дух ће га његов спăсти.

Врлине су његове много веће, него што се многому и од нас чини поред свију мана и опачина. Још није пао, ако је, може бити, посрнуо.

Што није пао, његова је заслуга и дика. Ако је посрнуо, срам било...

И опет, он није крив.

Синови и кћери његове треба више да га воле. Приљубимо се њему, у њему је и наш спас! Непријатељ му је ко му само песме чује, а за јаде не хаје. Непријатељ му, ко само кука над њим као над самртником. И кад пева и кад плаче, народ наш осећа у себи духа. И ко то осети, то му је прави пријатељ.

Причестимо се духом његовим, духом дива душевног, који је толико векова окован био, да се једва духом жив осећао. Мишицу његову су осећали и туђинци. Та, и за њих је толико пута умирао, заклањајући својим гру-

дима, својим животом њихов живот. Али се не плашише ни мишице му, колико, ево, презају од духа његова...

Кад га туђинци неблагодарно хоће да ћушкају од немила до недрага, синови и кћери његове, будите му благодарни! Он је вас својим знојем отхранио. Примите ви сад њега на своје руке. Проучите га својски, па га поучите својски!

Српски народ је то заслужио! Српски народ уме бити благодаран!

Где вас је год, скупите се на једно сéло. У слози и у љубави опредите златну жицу српске будућности. Бог и дух народа српског бдиће и биће с нама!...

Па добро вам седéће, драги читаоци, а срећна радња

на сéлу и прéлу!

ЧИЧА-МИЈИНИ ЈАДИ

I

— Ако је то право, онда није друкчије, већ свет је пошао тумбе... Господине, немој мислити, што мислиш!

— Што ја напишем, а власт потврди, то је као свето, што ти поп чита у цркви.

— Е, јес' чуо? Ја идем самом цару у Беч.

Тако је викао у свом очајању чича Мија Накрајкућин, излазећи из писарнице општинског суда, па залупи за собом врата.

— Иди самом Богу! — повика опет бележник за њим, па ђипи љутит са столице и тресну пером о сто. Додијало, богме, и њему већ толико пискарање а без краја и конца.

Чича Мија оде, ал' се не осврну. Како изашао из општинске куће, ударио десно па дугачком улицом. Дође спрам крчме, не сврну. Дође спрам кум-Гајине куће, па не сврну. И не сврну, богме, нигде до крај села.

Иза села раскршће. На раскршћу се искривио ступ, а у њему две празне ужљебљене рупе. И млађи још у селу памте, кад су ту биле три дрвене руке. Једна се и данас одржала једва до лакта, ал' се обесила к црној земљи. Некад су све три непомично показивале прстом друм, којим ваља поћи у суседно село. На свакој је писало немачки и име села, у које се иде којим друмом. Данас стоји тај ступ тек ваљда само зато ту, да се о њега очеше марва и стока, кад иде у поље или из поља; или да ко пијан запне колима, кад се затрчи из среске власти или откуд с вашара, те тресне наливеном главом о левчу, да се мало растрезни, па опсује онога, ко га ту засадио. И као да се и сам чуди, да га досад није још нико употребио, осећајући се још толико јаким, да би каквом погорелцу, (као што зову овај крајњи ред нових но трошних кућерака, што се, на врат на нос, издели и исели за ово десетак година од својих матица,) . . . да би таком погорелцу могао ипак још ваљати за рог или какву гредицу бар дотле, док му се не сруши и онако једва скрпљена колибица, а сматрајући се у својој скромности приличније за таку услугу, него што су многи балвани и дирецп, покрадени с општинских ћуприја, што су којегде подигнуте над глибовитим барама, отокама и локвама, да теретна кола не морају с опасношћу прелазити и заваљивати се у глибове . . .

Чича Мија удари средњим друмом. Дао се у дубоке мисли, па и не гледа, куд иде.

Али тај је пут он већ тако утубио, да ће га погодити и насумце; па свежи му очи, смео би се опкладити, да неће ударити ни о трн ни о грм, ни о какво дрво, што је овде онде усађено, да путнику покаже царски друм и да се на њему легу вране, а лети се одмарају чворци и дивљи голубови с грлицама.

— Та ваљда има још правде на свету! — повикао је једаред чича Мија гласно, да се чисто и сам тргао, те се осврнуо, да види, има л' кога близу себе.

Тако је дошао управо у срез.

Питао је одмах за среску поглавицу, за господина капетана.

Није у уреду.

Мија оде у велику крчму.

Није то проста сеоска крчма. То се види већ и по том, што има своје поштено име: „Код црног орла“. А има ту, осим крчме за прост свет, и засебна касина за господу, па и две клêти за госте путнике. Истина у њима борави иначе бројем благословена крчмарева породица. Али кад пред јесен навале Чивути од горе, да купују храну, крчмар их радо уступа њима. Зато се и зову гостинским собама. Иначе једва да се когод забуни у то место, да мора преноћити. А што гостионик „Код црног орла“ највећма одликује од простих сеоских механа, то је, што у касини за господу има и један билијар. Јесте, додуше, олупан, као да је био, што казао чика Угринић, у буни на Србобранским бедемима; ама донесен је пре две године из З. изреком на

жељу среске господштине, када су тамо мунтали неком кавеџији ствари од дуга. Па у тој касини има и неколико новина из великих, само из великих градова, где се с извора црпу дипломатске мудрости отаца отаџбине, а где не излазе, дакако, ни једне српске или бар оне године нису излазиле. Среска господа знају, да има негде и неких српских листова, знају, да су усред самог српског народа: али... Поред велике **слике цара** и царице тамо у прочељу има наоколо по зиду још неколико других и друкчијих. Док је опстојала граница, то јест, док смо стајали под сабљашком командом, биле су ту поред и око царева лика све саме слике и ликови из српске историје. И онда су ту долазила господа званичници, све сами официри, јели ту и пили и били верни граничари. Чак ни ђенералима нису сметале, кад би дошли ту у срез, а онда је то била сатнијска станица; долазили су на смотру и муштру. Но како се опростисмо, хвала Богу, војничког запта, те почесмо да уживамо равноправност пред законом и слободу у уставности, па дођоше ова господа у капуту, не знам откуд: од то доба виси тамо, где је била слика девет Југовића и десетог старца Југ-Богдана, неки шарен кводлибет с Хансовима и Кредлама; а где слика боја на Косову, данас обешен неки пробисвет, из бог те пита ког краја широка немачког света, у црном, види се, половном фраку и засуканим чакширама, на штап натакао свој пртљаг с ципелама, набацио га на раме, па иде босо-

ног, а качкетом као поздравља сунце, што се, бојаги, промаља одмах пред њим иза брда, мислиш, хоће да га натакне о сунчев зрак... Ех, онда... онда је чика Сима био ту угоститељ. Неке усијане главе са злим језицима изнеше, да је масло данашњег среског капетана, што је чича Сима напустио гостионицу „Код црног орла“, те отворио другу, где је сад српска читаоница, па сад у господској касини код мајстор-Францла, у истој гостионици „Код црног орла“, нема више ни једне српске слике. А биће да те усијане главе нису баш тако злих језика, јер сам чика Сима се једанпут издао на своја уста, да му је неко дошануо, како господа неће да долазе к њему због тога, што... Е, па чика Сима се волео уклонити, него поклонити се.

Еле, чича Мија из среског уреда управо у гостионицу „Код црног орла“.

Пред њега изађе сам мајстор Францл, округао, здепаст човечуљак, с отромбољеним подваљком и округлим пупчастим трбухом. Завалио узур-капу на врх потиљка. А капа му од зелене кадиве с позлаћеном ројтом; но баш не знаш зајамачно, је л' заиста то боја зелена или је била некад зелена, па извештала као какав стари цилиндар без обода у неке господе. Мајстор Францл се игра левом руком са дебелим сребрним ланцем свог џепног сата, а десни палац заквачио за џеп у прслуку.

— Које добро, чича-Мијо?

Зна мајстор Францл, ваљда, у главу сваког

у срезу. Ко год дође у срез послом, било на недељну пијацу, морао а не морао, тек сваки ће свирнути у гостионицу „Код црног орла“, да попије бар чашицу ракије.

— Јадно ми добро, кад тражим господу. Ти знаш... Јесу ли ту господин капетан? — одговори и пита чича Мија.

— Ту је, дакако.

Отворио данас мајстор Францл ново буре пива. Пан Седлачек, срески лечник, дошао однекуд с комисије, а ожеднео; па куцнуо код господина капетана и код поштара Ердељи-ура и код реверендисима жупника Штолца. Па позвао господу на чашу разговора.

Долазио неко доба с њима и чика Угринић, стари пензијонирац; ама не могаше да се вози с њима на једним колима. Па се преселио у читаоницу код чика-Симе с омладином.

— А како бих ја говорио с њима? — пита чича Мија за капетана.

— Оно... знаш... Најпосле... А, као шта би ти с њим? — вели мајстор Францл.

Чича Мија одмахну руком, као да му каже: „Окај ме се!“ Па оде у касину.

Чича Мија најпре завири унутра, да, ваљда, види, ко је ту све. Понда уђе, па заста на вратима, као да чека, не би л' га позвао когод од господе ближе. У том му падне поглед на огледало, што виси одмах према вратима; па и нехотице некако зграби шешир с главе и шућну га у угао иза врата. И сад пређе к столу, за којим седи господин капетан, пан-доктор, поштар-ур, и реверендисим.

Госпоштина се осврну, кад зашкрипаше врата.

Чича Мија хтеде да им каже: „Помоз' Бог!" Но, или што је мислио, да „неверија" неће то разумети, или господа неће примити, — тек не рече; већ стаде пред капетана, па поче као војник:

— Молим покорно, господине капетане...

— Опет! — примети господин капетан, па се испречи; а није се продерао, само је зловољно додао: — Опет!... Твоја деоба ми је довде дошла.

То беше капетанов поздрав. Последње је речи протумачио тим, што је превукао прстом преко носа.

— Баш, да простите, господине капетане, и мени! — одговори чича Мија, па се почеша за вратом, а није што га сврби, већ... већ хтео би... овај... још нешто да каже.

Него га господин капетан пресече:

— Ти мислиш, ја и срез смо ту само тебе ради.

— Молим, господин' капетан', само да ми дате писмено.

— Ти знаш, где је моја канцеларија. Овде немам ништа.

Рече и окрену му леђа.

Окренуше се и остала господа, као да је ствар свршена најбољим редом.

Пан Седлачек испи своје пиво.

Реверендисим жупник Штолц захвати из бурмутице, те шмркну у нос.

Ердељи-ур укреса, да потпали своју фајку (лулу).

А господин капетан су приметили нешто немачки, од чега је чича Мија разумео само реч керл.

То га је, као што је после неком приповедао, страшно опекло и разједило. „Кад рече“ каже „керл, а мени се смрче.“

Зна чича Мија ту реч, још како је био војник... Једаред, причаше он, била нека парада. Дошао неки велики господин, страшна звер, да разгледа момке. Кад стао код њега, мери га од главе до пете, понда му узе заврљивати у пушку. Наједаред ће се окренути његову капетану, па му повикати нешто немачки, од чега је он упамтио баш само керл. Али после тога је сиромах Мија одлежао двадесет и четири сата у квргама, вели, брате, ни крив ни дужан. Па, мисли се, зар и сад керл, кад је слободан грађанин, а не више војник?!

II

Сињи се терет свалио чича-Мији на груди, кад је изашао из гостионице „Код црнога орла“, па се нашао на улици. Снашло човека нешто, ни сам не зна, шта је: дерт ли је, сета ли је, шта ли је? Ама, тешко му! Повијала га невоља, а нигде никог да му искрену реч рекне. Чисто се нашао у толиком свету сам, међу својима туђ.

Ако ће натраг кући, треба да сврне лево. Ајак, не иде му се кући. А и шта ће, кад није ништа доконао?

Иде десно. Упутио се опет среском уреду. Као мисли, причекаће тамо капетана. Па му

се чини, — кад би добио писмено, да може ићи пред цара, — као да би већ био у Бечу.

У путу му паде нешто на памет. Чисто се човеку разгали.

Ако си путовао зими, а ноћ, па мрак да не видиш прста пред собом, снег завејао пут, те нема утреника и још нигде чути ни спазити икаква знака, да је жива душа близу, али наједаред чујеш лавеж паса, понда ти продре до зенице зрачак какве ватре или свеће, — одлане ти, као да си се наново родио. Мало још, па се нађеш под селом или си бар срео каквог путника сапатника. Па би целом селу да повичеш: „Добро вече!“ Па би загрлио путника намерника, ма га никад донде не видео.

Тако је било чича-Мији, кад се сетио старог доброг господин-лаћмана, чика-Угринића. Иде, па се сам са собом разговара.

„Није то господин, к’о што су. Да је поносит од нас простих људи, па надувен — ајак! Па није он мене заборавио. Сећа се свог Мије, кад смо оно четрдесетосме у Ковиљском риту под једном кабаницом цвокотали. Кад се састанемо, неће тај пропустити, а да ме не пропита:

„— Како је, Мијо?

„— Види Бог, господин’ лаћман’.

„— Нека, нека, Мијо; биће боље.

„Па кад ми он каже, биће боље, чисто верујем, као да је већ збиља боље. А јадно нам ето боље. Све са зла на наопако. Па опет к’о велим:

„— Ако Бог да, госпо'н' лаћман'.

„— А шта ти ради Сока? — опет ће он.

„— Да рекнем, здрава је, 'вала Богу.

„— Колико имаш деце, Мијо?

„— Троје до Божје воље.

„— Нек су живи̑здрави!

„— 'Вала, госпо'н' лаћман'. И ја велим... Дај, Боже, да порасту...

„— Да, да, Мијо, па пожениш, па раз-удаш...

„Па ето сад, оженио сам, у име Божје, ... прво, па да је у добри час; а друго у још гори и са'ранио... Ех!"

Тако разговара чича Мија сам са собом, као кад разговара са својим господином лаћманом, чика-Угринићем. Па хајд' управо к њему.

Е, баш га својски дочекао чика Угринић. Није друкчије, већ, рећи, као брат брата.

— Седи, Мијо; седи, да се поразговарамо. Па шта ти ради...?

И сад овамо онамо од прилике на стару, док реч не дође на најстаријег сина.

— Па оженио си га, велиш; а?

— Да, оженио.

— Е, па како, свекре? Како сна̂?

Чича Мија уздахну.

— Да вам је на здравље, није добро,... баш није, богме, добро ..

— А што, Мијо, за Бога?

— Језична је, ... да простиш, што реко'.

— Кам' ти шака?

— Е, мој господине, друговачија је данас млађешина.

— Млађешина је увек млађешина, па мора слушати.

— Баш неће да слуша, па то ти је. Не поштује више млађе старијега.

— А ко је старешина у кући?

— Ја мислим, по Божјем и царском закону, ја сам; а мој син и снâ мисле, не знам по ком, они су. Па зато сам баш и дош'о до вас, ... овај ... да, казати, питам: Има ли још Бога и правде његове? Јесмо ли ми још под нашим царем, за ког смо толико војевали? Или је настало последње време?

А сад узе чича Мија да се излива свој јад и бол.

— Ето видиш, господине, шта је. К'о што знате, оженио сам, да простиш, најстаријега дерана. Као мислио сам, к'о човек... рећи, дабогме, ... као родитељ, јест, ... отац сам му, знате, дакако! Нашла се, по Богу, цура преко пута. Та, знате га... Гле јако, како не би познавали Совру Гајина. Јака кућа, добри људи, поштене душе! Па се деца... Не замери, што 'вако матор морам да кажем. Загледала се деца, па се заволела. Е, знаш, како је! Кап капљи све ближе, док се не слију у једну. А ја, к'о реко', 'ајд'. Знамо се, па што му драго. Цура здрава, једра као од брега одваљена, па ваљан радник. Баш ми се свидила за наше друштво. Пре три године у јесен венчамо их по Божјем и нашем српском закону. Доведем је кући. Мислим ја, Боже помози. Кад ... Да ти не отежем вазданту некуване конце! Цура се ускурјачила. Није,

душа ваља, да остави момка, ал' у зо час, да ми ископа кућу из темеља. Навалила, па 'оће из куће, те из куће. Ил' ја ил' она. Како би' ја, ако је ко Бога видио, изаш'о из моје дедовине? Та, кућа моја царевина моја. Знате је и ви, господине лаћмане; знате, дакако. Увек била то кућа пуна као кошница и чељади и стоке и марве и пчела и свега, . . . реци, права кошница.

Чика Угринић потврди то, па узе напомињати, како се сећа овчјега сира, што га је од њега добијао; како и данас зна, где им је била мâндра; памти још стару баба-Јану станарицу. Прича, како је једаред добио пуну качицу, па почастио сву региментску господу. Понда јагње на Ускрс, кад је частио господина пуковника! Дуго га је после пропиткивао господин пуковник за Рајилићеву задругу.

— Једва смо један божићни колач заједно пресекли, — настави чича Мија, — па се оделисмо. А шта сам знао? Није право ни поштено, да се, отац и син, гложимо око једног или два залогаја више или мање. Нек је мир! Па бар да ми сад к'о син, — већ и не тражим од сна'е, . . . да ми дође кадгод у кућу, па да ми назове Бога! Мислиш? Ајак! Опкорачила га несрећа, па ми одроди крв моју. Дете, додуше, унуче — мало који дан ето га. Има у ме воћа. . . Знате, како је то било у старо време. Није се смео момак оженити, док није засадио неколико воћака и однеговао; а девојка се није могла удати, ако није толико и толико (свилених) буба

од'ранила. Данас не знају ни молитава, па се то жени и удаје на срамоту српског закона... Понда дете, к'о дете, не зна, дабогме, за непоштење и лукавство, дође, ... да. Моја баба набере му тамо воћа, па му дâ, да понесе и оном мом. А ја ... Милујем га, дакако. Ама, Боже прости, није ми чисто ни то дете за срце прерасло, кад ми није у вољи онај, од кога је отпао... Што се оделисмо, најпосле, ни по јада. Нек му је за корист и просто му било, да ми и није крв! Што дадо', с благословом дадо'. Велим, господине, најпосле, изделио се, душа ваља, толики свет; па ко честит, и данас слави своје крсно и свето као Србин. Али ми, на моју велику жалост и несрећу, умре најмлађи син. Знаш ли, сав сам ти као утучен, као убијен. Обамро сам, па изгубио дух. Дош'о деран лане у пролеће с орања. Е, само што се напио воде из ћупе, па један дан јао, па други дан јао; кад трећи дан, и помагај, те се свали, богме, и у кревет. Канда је нешто попио у води. О, господине, о, брате, дворили смо га, нудили смо га; те дај на врачаре, те на бајалице. Најпосле сам ишао и код доктори у варош, долазио и овом вашем, па бадава. Суђено ваљда, па не би лека без смрти. Са'ранисмо га лицем на Цветни Четвртак.

Чича Мија узе левом руком десни рукав од кошуље и протре њим мало очи, а као мрмља:

— Ето на! Нешто ми се у'вати на очи!

А чика Угринић се накашља, и ако му се не кашље. Окренуо главу, да, бојаги, истресе лулу. Заклопио очи, па стискао трепавице. А преко браде му се скрунише две крупне капље, па му падоше на руку, да се чисто тргао. Устаде и оде, да извади дувана из долапа, те напуни лулу. Окренуо леђа чича-Мији, па и он таре очи. Накашља се и опет; запалио дуван и мирно сео до чича-Мије.

— Како ми она дође у кућу, пође све наопако, као да је уврачала нешто или уклела. Па ми несретна та моја нёсна̂ још никад не да мира. Поднука ми и обрлати сина, те сад тражи дела и од покојног брата. Ама, ја мислим, извук'о је своје, што је Богу право. Да је остао у кући, чије би, ето, и било, него Божје па њи'ово. Нећу ја собом под земљу понети. Ето ми се баба пресомитила, једва што је жива. А ја ти се дао од господе до господе, од писара до 'двоката; па тражим, има л' дигод Бога, за Бога, има л' правде и закона? Није ми жао дати; син ми је, моја крв, моје месо. Него, што ми у тузи и жалости мојој горча под старост још ово мало дана у животу? Тек није право, да ја, једном ногом у гробу, останем с другом ваљда без игде ичега. Ето, стоке немам више, од ергеле ни трага, једва још оне три мрцине, што се служим на њима и отаљавам, што треба од данас до сутра. Године неродне. Преклане мишеви, лане суша, ономлане лед, пре тога вода, а ове године не знам, како ће Бог дати. А надавати се не можеш, па ма

дао све до голе душе, тек да имаш кога послати пред Бога, да те правда. Дај писару, дај адвокату! Дај тој свој малој и великој господи, што може помоћи, па неће, и што ти не може, а рад је јадан. Па ме ископаше, до дна ме ископаше... Па сам ти дошао, брате и господине, да ти кажем, како је и шта је. И не умем ти све ни казати још, како ми је. А немам ти се кому појадати. Та, ја сам прош'о света; море, к'о што знаш, био у Италији, у Влашкој, војев'о у буни, па све не помаже. Неће господа ни да чују, док не платиш; па плати и плати, оде белю испод нокта. Па да ми је жив онај старп патријарак Јосиф, или да ми је наћи генерала Татомировића*! Они су ти знали с народом, к'о и са самим царем диванити. Ти су знали народна права. Дошло ми сад, да идем сам собом баш самом цару у Беч. Видио сам ја њега, кад је још млад био као мој покојни Сима; знам га, кад је оно у Земун долазио. А зајамачно зна и он мене. Мора он знати сваког свог граничара у прсте. Није се он још одрекао својих граничара. Та, нису они ни прадеда његова никад постидили; а и њему су, богме, образ осветлали толико и толико пута!

Наста тишина.

Чика Угринић упро очи у дим, што му куља из луле.

— Е, опростите, господине; — у неке ће

* Тако је звао прост народ генерала Ђорђа Стратимировића.

чича Мија, — ја развео ту од Кулина бана. Опростите! Ал' баш нисам знао иначе. Идем, реко', нашем старом господину лаћману; па да му се, реко', изјадам. Ви сте били наш судија; ви сте наше горе лист. С вама смо делили и у рату и у миру. Кад је нама добро било, било је добро и вама. Данас не знаш, ко ти суди. Нити ту јачице ни сабљице. Ма какво писарче, што није могло у компанији даље да дотера, истреса се над нама простим људима као над дечурлијом. А све се каже: „Добили сте ваше право. Народна управа, народна слобода!“ Ма, ди ми је све то? Бирај кнеза, бирај бележника, бирај попа, учитеља. Кад овамо, а то и кнез и бележник и поп и учитељ и писар и пѝљâр и бо̀јтâр и све и сва опет само онако, како власт 'оће. Бирамо у сабор у Карловце, па опет како ми нећемо. „Бираћете“ кажу, „у земаљски сабор, па ћете сами себи законе кројити.“ Ама, сит већ ја ти' обећања. Све порција већа, млађешина гора. Није друговачије, већ одо' самом премилостивом цару, да му ја кажем. Не помогнем ли се, онда... онда...

Шта онда?

Упро чича Мија очи у чика-Угринића, као да очекује од њега, шта онда.

Чика Угринић не зна, шта да му каже. И сам је све то осећао. А не уме да му светује ни бело ни црно. Стара солдачина види пред собом старог солдата, из кога се хоће наједанпут, на прелом, да истеше уставан грађанин, који нит' уме нит' може да ужива

проширена права уставног живота, а мора да сноси све проширене терете и дужности тога живота. Тај стари солдат, који не може да дође к себи у новој ери, тај нови уставни грађанин, који је повређен до дна душе своје, осећа се преварен у свом животу, преварен баш од онога, што треба да га штити, од правде и закона; и хоће да тражи задовољења пред лицем онога, који освећује законе, на месту, мисли, највише правде и милости на земљи. Као старом граничару, цар му је још једина нада у бољи живот; па, ако се ни тамо не помогне, онда... онда...

Господин Угринић читао је новине. Колико је разумевао, видео је, да се увек нешто пише и говори о народу, с народом, за народ. Чинило му се, нешто се „кува“. И само је чекао, да сване једанпут тај жељно очекивани срећнији дан.

III

Пукао по селу глас, како чича Мија хоће да иде самом цару у Беч.

Е, то није мала ствар. Глас тај узбунио цело село и сву јабану.

Жене су решетале, како иде, да тужи своју снаху и сина; па су претресале целу му кућу, откако је која памти.

А људи. . . И најћутљивије мудрице у селу нашле се позване, да махну бар значајно који пут главом, и... што, додуше, ништа не каже, али, мислиш, много значи,... да још значајније промумлају кроз нос мудријашки: „Хм-хм!“

— Истераће неком те неком мачку на оџак, — вели један.

— Почешаће се неко, где га није ни засврбило, — приметиће други.

А чича Софроније Рајин боцка штапом камичке из земље, па само мумла:

— Хм . . . хм!

— Неће бити ником ништа, — рече мајстор Стоја.

Раја Брајић једва дочекао, да когод тако што рекне. И сам тако мисли, али не сме, да се ода. Види, људи нешто крупно мисле, па се не осећа барабар с њима, да им може ваљда рећи што ускос.

— Ја рекох, па ћете видити, — опет ће мајстор Стоја. — Ено, знате многи, како је прошао мој покојни старац, деда Саранда. Је л' био двапут пред царем, па шта се помогао? Истрошио се само, а нит' себи ни свому. Још га прогласили за луду. Нема тамо ништа! Жали Боже труда и трошка. Море, власт је власт. А сила тек нешто друго.

Сви ником поникоше и у црну земљу погледаше. И, као на једну реч, сви, који су имали штапове, узеше да боцкају земљу.

Деда Паун заклима главом.

А Софроније Гајин и опет промрмља само:

— Хм . . . хм!

Једва ће деда Паун:

— Е, није, да видиш, баш ни тако. И памет, браћо, суди. Друго је био Саранда, а друго је Мија. Је л' прош'о човек толико

света? Па ено, знате, шта је било, кад нас нападе срез за ону шумску глобу на правди Бога? Ви кажете, то је било на кнежеву. Ама, ја вама кажем, није тако. Ја сам био у вéћу. Богме се осврнуо господин капетан, па оде као опарен... Знаће тај и тамо, шта треба. Ех, та, није људи, то баш ни тако! Јес', што кажеш, власт власт, а сила је сила. Ал' шта је сила? Свака сила за времена; народ је народ.

Тако старци пред црквом. Седе, па разговарају; а чекају, да зазвони трећи пут, те да иду на литургију.

У том удари попа. И звона зазвонише.

Разговор се прекиде.

Старци поустајали пред попом. Рекоше реч две о другим стварима, па уђоше у цркву...

После подне ево нека кола из јабане. Хајд'... хајд', па пред чича-Мијину кућу.

— Помоз' Бог! — поздрави нека жена чича-Мију, кад га виде. — Чула сам...

И каза му, како је чула, камо ће; па настави:

— Тебе гони, пријатељу мој, једна невоља, мене друга. Удовица сам ти, кукавица сам ти. Имам двоје деце, да су корисни. Једно ми је, ево, на коли'; а старије ми узеше у војнике. Молила сам ти и преклињала, обијала прагове туђе, и ди сам се надала и ди се нисам надала. Па како ми помогоше ови тако и они. Ништа дете ником скривило није, ником дужно до Богу душу;

а, кажу, добили смо нову пра́ву и слободу. Узеше ми га на силу Бога. Куда ти знам ја сиња кукавица? Без њега никуд ни дрвету ни камену. Једва човек данас изалази на крај с господом и са светом; а како ћу ја слаба жена с дугом косом, кратком памећу? Него, тако ти Бога и здравља деце твоје, реци и за мене коју, не би ли се смиловао, те ми дете дао натраг. Он може, ако нико други не може. Он је и над законом закон.

Чича Мија обећа, да је неће заборавити.

И жена оде више него поутешена...

После неког времена ево друге. Обесила шарену торбу о ра́ме, па дошла управ чича-Мији.

И она има сина војника, па служи сад у Пешти.

— Па дођо', да те замолим, не било ти, пријатељу, просто, а кажу уз пут ти је,... сврни, те види, шта ми дете ради. Како ми је пис'о јесенас пред божићни пост, па никад не чу' за њега, шта је и како ли је. Па те молим, поздрави ми га. Кажи му, сви смо здрави, које и њему желимо. Зеља нам се отелила, да је корисна; а јетрва ми, да простиш, добила мушко чедо баш у очи Константина и Јелене. Поздравила га, кажи му, Јела, да ће га чекати још ово до јесенас; а јавља јој се прилика за приликом. Чедо моје, он се њој заверио, још кад је пош'о у ту дерну Пешту. И поздрављам га, ја, кажи му, његова нана. И ево му подај ову јабуку, кад му немам што друго послати.

Нема се откуд сад крајцара скуцкати, већ да истераш вола из плуга, па да даш у бесцење; а зазирем ти од те задруге, што даје новце на писмено, као од зла комшије. Нека ми се стрпи, па тамо док наберемо, те продамо које зрно... Каже он, рâно моја: „'Ајде, нано," каже, „да доведемо Јелу у кућу, па нек ме" каже, „ту чека." „Немој, сине," реко' ја; „не каљај кућног образа. Није се на силу још ни једна, Богу 'вала, ни довела у нашу кућу ни из-ње извели." „Па, ето видиш, нано," каже, „ето видиш, како многи." А ја њему: „Тешко земљи, куда војска прође, и девојци, која сама дође, а још теже оном, ком добеже!" И послуша ме соко мајчин. Па како му не би', весела, послала од милости дарак, да се нане дете опомене?!

Тако је још говорила весела нана, док најпосле није поверовала чича-Мији, да ће он срнути у Пешти и потражити њеног Ранка, поздравити га и дати му јабуку, и казати то и то.

Још неколико порука добио је чича-Мија. Овај се тужи на силну порцију, онај на неправедан намет, трећи на зла комшију; а свако се јада на терете и неправде, што мора да сноси и не зна зашто.

Долазили њему као каквом спаситељу, као да ће чича Мија на онај свет пред престо Свевишњега.

А чича Мија већ неколико пута био у срезу код господина капетана, те иште писмено, да сме пред цара.

Толико исто пута био је код свог старог доброг господина лаћмана, чика-Угриновића. Ако му чика-Угриновић и не зна да дâ правог савета, тек му не каже ништа ни против. Па што чича-Мија казује, он пише у књигу, коју ће чича-Мија да преда цару на колено.

— Ако штогод сад баш и заборавим, — вели чича Мија, — сетићу се тамо. Има и он, дакако, своје писаре, па нек пишу.

Господин срески капетан или га пусти кадгод преда се, па га изгрди, или, богме, и не пусти, па чича-Мија опет њега изгрди. Тек никако да добије, што му треба.

Људи по селу говоре и овако и онако. А бележник му прети, да ће пре доспети у помрчину него у Беч.

Једанпут под општинским дудом стоји њих више.

— Да видите, људи, — рећи ће један, — и ја к'о мислим, није то баш ни шала, пустити незадовољна човека, да се тужи самом цару.

— Па да зашто му капетан и не да толико писмено? Цар је цар, па се и свака власт боји њега. А нико не може рећи: „Мени баш ништа не шушка за клобуком."

— Та, шта то значи, крити се к'о не знам ко? Ко је чист, не боји се ни пред Бога изићи. Пусти човека, нека каже; зато му је Бог дао језик. Марва мора да ћути и да трпи.

— Е, Бога ми, и она 'оће што рогом, што ногом, а што и зубима.

— Богме, ако му писмено не да капетан, даћемо му ми, — повикаће деда Паун, а дошао човек баш у ватру. — Потписаћемо сви, што нас је у вéћу. Па ако је мало то, а ми ћемо повући цело село; што зна писати, нек потпише, што не зна, нек положи крст. Ваљда и ми нешто вредимо. Ако ништа друго, смемо бар казати, што јест!...

ЧИЧА МИРКО И ЧИЧА МАРИНКО

Има још много нас, који памтимо оне црне дане пре толико година. Црне, богме!

Оста толико капа пустих. Сруши се толико кровова. Ископа се толико огњишта...

Чујемо и ми у нашем селу, како се Маџар одметнуо од цара и дигао на наш народ, да потамани или помаџари све, што се поздравља са помозбог. Говоркало се, као да ни наше село неће остати на миру.

Поп Васа покупи око себе старији свет, па им чита из новина; па све вели, биће војне и код нас...

Једаред, богме, ево збиља нашег ла́ле. Дошао из општинске куће. Види му се на лицу, није нешто добро.

— Где је Тодор?

— У сувачи.

— Одмах по њега...

Дође Тодор.

— Зову те општинској кући.

Кад се Тодор вратио, а он носи у руци лист артије.

Шта је?

Траже га одмах регименти.

Тодор оде...

Одоше, богме, многи из нашег села, чича-Мирков Рада, па и мој Јован. Оде све, што било млађе и биранције.

Народ као народ, дабогме. Узбунио се, ужурбао се.

Променило се и наше село. Тек за час ево каквог гласа. Маџар ударио ту и ту са страшном силом... Погинуо тај и тај.... Наши победили... Наши беже...

Е можете мислити, како нам је било!

Свет, Боже, силан свет се слегао по Срему, што из Бачке, што из Баната. Што јаче, дакако, остало тамо, да се бори за своју веру и за своје огњиште. Богме, што нејачније, пребегло, да се храни у добре браће. Нема, кажу, брата, док не роди мајка. Али се нашла браћа нерођена као и рођена.

Ту ти се види, што је крв. Боже мој, у невољи се и Турчин побрати са Србином, а не би своје познало свога? Благо брату, кад у невољи брата нађе!

Цело село, мислиш, логор. Али не реци логор већ збег! Е, зајамачно ... збег!

Збег је састанак необичан. То се не да испричати, већ, сачувај Боже, доживити, па видити.

Што по кућама пуно, ал' и по улицама

се загушио свет, па свет. Народ је то. Свакп час видиш, онде ватра гори, па се нешто кува или пече; тамо изваљао ко буре вина, па точи. Овде игра коло Бачко, тамо Сремачко, тамо опет Банатско. Неко кука и нариче то за сином, то за мужем, то за оцем, што остао, па погинуо. Неко запева за кућом и пропалим огњиштем. А кроза све ори се песма.

Наш ти је свет, да смо весели, баш чудна вера! Певаш, и кад си весео; певаш, и кад бриге имаш; певаш, и кад мртве оплакујеш... Узми само, тамо се наши људи кољу и гушају, а ми овде играмо коло и певамо! Јест, ал' све песме о јунацима и о бојевима, о Книћанину, па о Татомировићу, о Јелачићу...

И наша се кућа зави у црно, јадна сам ти и дан данас за Тодором, за девером мојим. Оне се године ја тек довела, па га замиловала била као брата рођеног. Пропиштала јадница свекрва моја, никад до смрти није престала кукати. А свекар ми зар занемио, па ником ни речи.

Али црно нам јутро тек свима освану, кад пуче глас, да се Маџар осилио, па навалио у Срем.

Што год нас је живо остало у селу, све се слегло пред цркву. Али куд погледиш, сама сукња и опрегача. Што је мушке главе, сама луда деца и нејач. А од људи, кукуљави старци са старим покојним поп Васом, поштеним појком, зар да рекнеш тек од заклетве. Све друго отишло већ пре тога под барјак старцу патријарху на заклетву.

Куд и камо још у ноћ почела звона да звоне на ларму, да те гроза све подилази, да ти се кожа јежи. Целу драгу ноћ нико није тренуо. И не пребдила, јадна, кад тутњи земља, под тобом и тресе се, како грувају топови, мислиш, под селом су; а грувају звона, чини ти се, небо се пролама.

Кад ми пред цркву, а стари поп Васа сам собом вуче за уже. Баш главом поп Васа и с њиме, — можете л' мислити ко?

Чича Мирко и чича Маринко.

Не знам, да л' је било на свету два већа злотвора од њих двојице у нашем селу, од чича-Мирка и чича-Маринка. Бог би их свети и данас знао, шта су били међу собом замрсили. Али не верујем, да и сами знају, откуда су им куће постале злотворске.

Чича-Миркови и чича-Маринкови нису комшије. Има много плотова и јендека, пустих и пуних ограда између њих. . . То већ нешто вреди, да две куће у селу не морају бити злотвори.

И чича-Мирко и чича-Маринко били су црквени тутори, те водили црквене рачуне, припаљивали свеће и бројили пешкире, што их црква добије при погребима и другом којом приликом. . . Елем, с те стране нема један другом шта пребацити.

И чича-Мирко и чича-Маринко били су већ и кметови у општини. Дакле, водили и општинску бригу. . . Е, па и ту је могао један против другог — ћутати.

Јесу, до душе, чича-Мирко и чича-Ма-

ринко браздаши. Ал', ако чича Мирко јесенас откине од чича-Маринкове њиве коју бразду, чича Маринко ће пролетос исто толико отпарати од чича-Миркове. По што чича Маринко пролетос чича-Мирку, то ће чича-Мирко опет јесенас чича-Маринку. . . Ето, и поред тога се могу још њих двојица повести на једним колима.

Но један другом ни помози Бог, а камо да их је ко видио на једним колима. Сретну л' се гдегод, или ће чича Мирко навити на десно, а чича Маринко на лево; или ће чича Маринко десно, а чича Мирко лево. Сачувај, Боже и Богородице, да запне који кому у кола.

Тако старешине, па тако и млађешина кућевна од старина.

Већ и селу криво.

— Јеси чуо, чича-Мирко, — рећи ће једанпут, а вальд' и више пута наш кум Гаја чича-Мирку, — јес' чуо, — вели, — продај кому оно њиве, што ти је у Капетанову Долу. Да сам ја као ти, дао бих још и приде, само да се курталишем беде.

— Знаш шта, чича-Маринко, — навалио би на чича-Маринка баш и сам попа, добри покојни наш поп Васа, — знаш шта, — каже, — протури кому оно њиве, што ти је у Капетанову Долу, па ма се и за лошију трампио с киме, да не буде белаја.

А Капетанов Дô је потес, где се браздаши њива чича-Миркова с њивом чича-Маринковом.

— Не дам града без царева јада, — одговориће чича Мирко кум-Гаји, е мислиш, и

Бога се, Боже прости, мало боји, а цара баш ни мало.

— Ко тражи боље, широко му поље, — одговориће опет чича Маринко поп-Васи. Узми само, свештена глава поп Васа, а поштена душа! Тек да, рећи, клекне, па ни онда се чича Маринко не би ни осолио.

Мисли свет, њиве су им кост у грлу, па би њих да им ишчупају.

Врсни људи, дабогме, и угледни у општини, чича Мирко и чича Маринко; виђени и чувени, дакако, и на збору и на части, па би добри људи да их помире. . . А и селу дозлогрдило. Та, кад ти се у царевини два угледна човека заваде, зло; а неће тек у селу. Чича-Миркови шорани устали на чича-Маринкове; па и вашке из чича-Маринкова и чича-Миркова шора као пакосније једно иа друго.

Једаред ће и мој лала чича-Мирку. . . Својакале се те две куће, чича-Миркова и наша, још од вајкада. . . Спомениће лала чича-Мирку:

— Која вам је невоља, те кобите и злотворите један другом према глави, кад вам Бог сам дао, да можете бити своји!?

А чича-Маринку ће:

— Спари, кад ти Бог дао, па удвоји; па ори, да не мериш сваку бразду. Те мир Бог!

У чича-Мирка се нашао, на радост, момак. Ваљан био Рада, да ми га је милина била видити.

А у чича-Маринка, по Богу, цура, да не скинеш ока с ње, кад је угледаш. Јој, каква

је била Јања! Реци, права вила, ... није друговачије!

— Нећу ти, Триво, — рећи ће чича-Мирко мом лали, — нећу ти, брајко, ни од мачке маче из тамо његове авлије.

— Ни да ми врана с његове багрене слети на моју, — опет ће чича Маринко.

А лала слегне раменима, па ућути.

Је л' било то, да рекнем, по памети или по злу срцу, да л' по Божјој или, прости Боже, по ђаволској, не умем да се разаберем. Тек старешине једно, а оно двоје млађешина ето друго. Чича Мирко и чича Маринко, што рекох, крв и нож један на другог; а Рада и Јања да ухвати за нож једно за друго.

Кад удариш оцило о кремен, лако ти је варницу истерати; али пази, шта ћеш с њом: Војьа ти село упалити; воља ти прижећи жеравицу с тамјаном и исмирном, да окадиш божићни колач, око кога се купе чељад у знак љубави и мира.

У чича-Мирка тиња варница, а у чича-Маринка тиња варница. У Раде тако, а у Јање и тако. Но не реци, да је у чича-Маринка и у чича-Мирка иста варница као у Раде и у Јање. Зло, да кресне једна о другу!

Али како да кажеш: — Мани се!... Погибоше деца једно за другим!

Како опет да их приближиш, да их саставиш?... Пре би се, грешна сам ти, приближио, кажи, некрст крсту, него чича-Мирко чича-Маринку, или чича-Маринко чича-Мирку.

У том ето букну и буна, па захвати и наше село.

На што све то слути, господња вољо?

Па ти се пренеразих, кад видех, како чича Мирко вуче за једно, чича Маринко одмах поред њега за друго звоно, да се један о другог мора макар кошуљом очешати. А поп Васа с њима. Пренеразих се, али ми дошло некако право. Ако ћу истину, не знам, шта сам била помислила, тек ме мрави прођоше. Како неће? Какав ти је то био часак! И сад не знам, како ми је, кад ми све оно изиђе пред очи...

Престала наједанпут звона. А у народу тишина. Мислиш, све то на погребу; па баш изнели мртваца из цркве, те ће попа и пред црквом да чита молитву.

И помисли, јадна, колико је у тај пар издисало и издахнуло већ било нашег народа пред непријатељем... Ја жива умрла за мојим Јованом, па не смем чисто ни да помислим, шта је с њим? А све ми се врзе у памети: „Боже, Боже, сачувај и сакрили и душманина! Па му не дај области, да мори толики свет. Боже, Боже, сачувај твој народ, молим ти се: и онако му је доста невоље домаће!“

Тутњи и тутњи, па не престаје; а земља се тресе, тресе се и Срем и Бачка, како грувају топови. Отео Маџар, кажу, Варадин град, па то бије топовима Нови Сад, ... сатро га у пепео.

Нема него, мислиш, све обамрло, па то

није народ, него духови, тек само тако стоје, па се једвице крећу.

Неће потрајати дуго, ево поп-Васе. Пребацио епитрахиљ, а у руку узео крст с часне трпезе. Приступи гологлав, стаде на неки камен, мислиш, нек ми Бог опрости и Мајка Божја, ама, мислиш, сушти светац.

Ускомешасмо се, узгужвасмо се, па се прогурасмо, да смо му ближе; а упрло све то у њега очи, као да се, и опет грешна сам ти до Бога, живом свецу обеселисмо.

Поп Васа... Не памтим му сваку реч, али се сећам, да је лепо говорио, — тако лепо, да се многи заплакали... Казао је нешто овако:

— „Не чекајмо злотвора, да нам побије децу нашу, те да нам дође, па да и нас немоћне старце привеже за колац, а на наше очи, да нам скрнави свету нашу цркву, да нам пљује на крст и у свети путир... Крст му чело главе! На смртном се концу не причестио!... Да нас веже, па да нам бешчасти жене, ћери и унуке. Хајд'мо листом, што нас је год кадро понети још пушку; а нема л' ко пушке, у невољи ће му помоћи и коса, или мотика, или сикира. Наши стари су куком и мотиком преко четири стотине година чували своје име и народност, своје цркве и огњишта, па им песма слави и спомиње имена још и данас. Синови наши су пред непријатељем, али их је мало. Душманин ће најпре стаманити њих, па онда и нас и све, што је наше...“

Неко плаче поред мене, на зајеца, да се угуши.

Ја се обрни, а то чича-Маринкова Јања.

Мени не може суза на очи, већ ми стало нешто у грлу, па да ме угуши. Женска сам глава, па да ме није био зазор и срамота од људи и старешина, прва бих била прешла, па целивала крст и десницу поп-Васину, те повикала: „Хајд'мо!"

У тај пар сам, на здравље му било, прежалила била и мог Јована. Па, чини ми се, да сам имала девет синова као девет Југовића, сама бих им пушке напунила, па их благословила и послала у бој или и сама повела. А била бих и тврђа срца зар, него и стара мајка деветорице Југовића.

Да, да, децо. Ви гледите баба-Јелу, као да не знате, шта говори. Али не дао вам Бог ни добар час, да доживите, што сам ја доживила. Но кад би доживили, онда би тек знали, како срце боли за својим, па нека ти је само помозбог; а некамо да се једним крстом крсти као и ти, а некамо да пева исте песме, које и ти, да игра уз гајдаша као и ти. Него пазите, што ћу вам казати: „Благо браћи, кад се браћа", што рекао покојни поп Васа, „познају пре невоље!"

И што се нисам на попине речи заплакала као чича-Маринкова Јања и многе друге, али ми срце оте мах, кад угледах, како се чича Мирко и чича Маринко загрлише пред целим народом. Загрли се баш чича Мирко и чича Маринко, да рекнеш, све до мало

час крвни злотвори; и изљубише се, ... изљубише, децо слатка, као браћа давно невиђена и незагрљена.

Е, децо, ... е, народе, мислиш, срце да искочи од радости! Па што мени, што чича-Маринковој Јањи, али све ... све, у ког живо срце куцало, порасте, ... није друкчије, порасте од милине, ако нам и било до невоље.

Јања сиротица пала мени на груди, па јеца, јеца, Боже, регби, свиснуће девојка.

Самом поп-Васи затрепта суза у оку, па му се скруни на сребрну браду; чисто му се узеле руке обе, па не зна старац, како да благослови.

А чича Мирко и чича Маринко се прекрстише, па метанисаше као пред целивачом, па целиваше часни крст и попину десницу.

Једва се чуло, како обојица у један глас рекоше, стојећи онако погнути и скрушени пред честитим појком:

— Прости и благослови, оче!

— Бог ...

Рече попа; али не мога даље, загрцну се старац и прекрсти крстом више главе и над чича-Мирком и над чича-Маринком.

Пређе крсту, па се маши попине деснице и наш лала, мој свекар. Са њим деда Паун Маринковић. Па онда баћа Станко Лукачев и деда Јанко Обрадов. Па сви редом. Све два и два, као да иду на свето миросање.

Куд погледиш, мире се, рукују се, грле, љубе и праштају.

А Вукашин Рајин . . . Изгубио човек ногу негде пред Маџаром, па остао хром, па скаче и егуца онако богаљаст око народа и кроз народ, млата рукама и виче:

— Ура!

Деца се похватала материма за сукње, па које бојажљиво, које радознало извирују иза њих, па гледе, шта се то збива. Неколико смелијих и јачих голаћа дало се за Вукашином, па и они вичу, из гласа вичу:

— Ура! Ура!

Мало тако време потрајало, па ће се у сваког старца наћи у ког пушка, у ког коса натакнута на косиште, у овог тешка сикира на дугачком сапишту, у оног будак или мотика и тако што.

Тражим вам ја очима нашег лалу. Кад ја, а моја свекрва извела старца на страну. Донела од куће стару неку оклепаницу кремењачу, па му је тутка у шаке и веша му о раме торбу. С том је пушком још његов отац војевао на Бранцуза, а висила о клину иза врата у гостинској соби, и пуцало се на њу само о Божићу, кад би се колач секао, те запевало: „Рождество твоје...“

Пређем ја к њима. А баба светује старца:

— Иди мудро не погини лудо. У торбу сам ти метла сланине, па хлеба, црна лука, соли и паприке. Имаш и иглу и конца; остало ти још, како си ишао које на кордун које на стражу у кумпанију. Ушила сам ти Божјег дрвцета и стручак од босиљка, којим ми је поп Васа светио вајат и постељу, кад сам

донела Тодора на свет. Па сад... знаш,... да... Шта ти још хтедох рећи...

И лали и нани засијаше се очи. Трепавице затрепташе. Лала протре очи храпавом руком својом, а окрену се на страну. Нана подиже очима црну верту, што је препасала од жалости за Тодором; а крупне сузе јој се роне у њу.

— ... Тривуне,... да... — дође опет стара до речи. — Ова пушка... знаш, толико је Божића пропуцала у славу Божју, па сад...

У томе кренули сви испред цркве оним дугачким шором пут Карловаца.

Нана се ухватила лале, па се не миче од њега.

— Пази ми на дете. Ти знаш, Јован је срчан... Чувај главу, ал' узмора л' бити... замени нам зеницу нашу... Поздрави ми сокола. Подај му ту јабуку, што ти је у торби. У једној крпици имаш оно дрвце, што сам добила лане од наше прије из Врдника. То је, вели она, од старог ковчега светог кнеза Лазара из Раванице. Подај њему; нек му се нађе,... злу не требало!... Пре нек мене нестане, него да пропиштим и за... Господе, помилуј!... Тривуне, аманет ти Јован! Али освети Тодора! Освети га над крвницима ... ох!...

Лала је слуша као мирно јагње. Ухватио пусту пушку оберучке, па више изгледа, да загрлио, него да је пребацио на раме.

Да је било стати, па видити тај народ и ту опрему! Боже, мој Боже!

Напред поп Васа с крстом. Поред њега уз десну и уз леву чича Мирко и чича Маринко. У чича-Мирка и чича-Маринка бела коса као сребро, а у поп-Васе сребрна и коса и брада. За њима у поворци опет сами старци. А око њих и за њима деца, жене и бабе. Па певамо, сви у глас певамо с попом: „Возбраној војеводје побједителнаја . . .“

Вукашин се развикао, па успалио и децу, па, чим песма престане, а они из свег грла:

— Ура!

— Ура!

Мислио би иначе, носимо литију на жита као о Ђурђеву или о Спасову.

Каква чета, жалосна сам, тако и оружје. Једва у ког пушка, а оно друго сама кука и мотика. Па кад погледаш од остраг, подигле се куке и мотике, виле и будаци, као да се дигла моба каква или царска робија. Тек се опет нађе зрака сунца од Истока, да се окрзне о избрушену косу или мотику, где није зарђала; па те шине по очима, да се сетиш старих јунака наших, у којих се, као што пева Тома из Сланкамена по песми старинској, сијало светло оружје као сунце, а златне токе на прсима кроз густе бркове „као месец од четрнаес дана, кад просија кроз гору зелену“.

Певамо, Боже, све песме црквене, па идемо, не да изгинемо, него да се посветимо као мученици, па да се славимо као свети кнез у Раваници, као свети Штиљановић у Шишатовцу, као света мајка Анђелија у Крушедолу.

Дођосмо на крај села. Ту ћемо се опростити и растати. Прешла и ја лали, па га пољубила у руку. Већ ми на врх језика, да и ја поздравим и поручим коју мом Јовану. А како бих јадна од срамоте? Ту свекар, ту свекрва! Срце у мени пуца...

Старци одоше у Карловце, па ће оданде, куд их одреде, а добиће ваљда и боље оружје.

Ми свако својој кући.

Сад тек жалост у селу. Ал' моја нана стегла срце, . . . пре ће пући него проплакати. Иде, а говори, па као више за себе:

— Нек сваки њих двојице бар по једног узме на душу, Бог ће им опростити. Мој је Тодор и више њих вредио...

*

Прошло тако неко време. У својој си рођеној кући, а као сироче си, где нема у њој мушке главе. Још да не беше страна света, што се збегло било, готово да и сама бегаш од своје куће у свет.

Ако ко и пређе преко улице, то је да се помогне у кога ради чега или да пропита, е да ли је што чуо о нашима.

Само Вукашин ухватио дечурлију, па их муштра.

Да је кому до смеја било, сит би се могао насмејати, где он онако шантав обучава децу, како да право стоје и како да корачају.

— Вукашине, Бог те видио, зар ти је још да збијаш шалу? — повикаће му једаред нека тета Смиљка Опсеничка из куће оних Опсеницâ.

— Каква шала, тета-Смиљко, — одвикнуће јој он. — Момци су то! Јунаци, ... гле! Ко зна, до чега још може доћи? Па нек смо готови! Показаће и Вукашин, шта може и шта зна, и овакав, какав је.

Па подвика на своју војску.

А тета Смиљка се насмеја, па се жена прекрсти. Иде својим путем а говори:

— Анатема га било и с човеком!... Тешко нама и овако! А да дође и до тога, да нам ти покажеш, шта можеш и шта умеш, још горе и у гори час по нас!

Обрад Деспић, па Лука Ћирић, па Стојан Вукмирица и још ту неки њихови вршњаци били су све капетани у Вукашиновој војсци. Ево људи.... Данас су, дабогме, људи; и они имају већ своју децу, неки су им и за женидбу, неки и разудаше, да су весели.. Е, па сећају се зајамачно и они сами Вукашина и Вукашинове војске.

После неколико дана дошао поп Васа кући. Вели, као да ће се војна скоро свршити. Рус иде у помоћ нама и нашем цару.

— Бог из њега проговорио!...

Једног дана ево ти Вукашина. Залетио се, па се батрга по шору, а виче, колико га грло донело:

— Ево их! Ура!... Ту су!... Иду! Ура!... Јунаци! Ура!

Ускомешасмо се.

Шта је? Ко је?

Деца се нека поплашила, па се сакривају и петљају око нас. А, богме, и нама није било

у први мах баш најтоплије око срца. Мислили смо, непријатељ иде. Одраслији момчићи и шипарци потрчали за Вукашином, па и они вичу:

— Ура! Ево их!

— Ко је!

— Ко, за Бога?

— Наши!

— Наши! — одјекну с једног краја села.

Вукашин јури у други крај.

— Наши! — забруја по целом селу.

Као кад се у пчелињаку узрујају пчеле, па из сваке кошнице стану излећати, и замисли, како се купе у један рој, да се тако скупљене комешају по зраку, — тако ти је, по готову, изгледало на тај глас наше село. Све полети дуж дугачког шора пред наше.

Ено их!... Угледасмо их...

Ево их!... Дођоше.

Вукашин поређао своје јунаке. На његову реч сви поскидаше своје шешире и шубаре; побацаше их у вис, а вичу:

— Ура!

Наши им се одазивају исто тако. Помешали се и њини и дечји гласови, па се пролама:

— Ура!

Чича Мирко и чича Маринко иду напред; загрлили се, па певају. И сви певају.

Ту су сви. Сви су ту, за кога нисмо већ пре чули били, да је погинуо или допао рана.

А где је чича-Мирков Рада?

Ено га! Левицом издигао пушку, па је баца у вис и дочекује у руку; а десницом

загрлио чича-Маринкову Јању, стискао је, веселник, па јој не да маћи... Више је носи, него што је вуче за собом. И она, враг је не однео, све полеће за њим, а бојаги отима се.

Поп Васа почео да звони у звона. Па кад му нико не дође у помоћ, а сам не могао, окану се, па отвори широм врата на цркви, као о Васкрсењу кад обносимо Христоса, да га унесемо у осветљену и окађену цркву.

Тек Вукашин ипак није могао срцу да одоли, него се обесио о уже од великог звона, па вуче из све снаге, па све поскакује, како га звоно заноси; док не дођоше и други, те му помогоше.

Уђосмо у цркву. Не памтим, да је и пре и после тога било, и о самом Божићу или о Ускрсу, кадгод толико света у цркви као тај дан.

Поп Васа очита благодареније. Е, ни о манастирској слави на Видов Дан нисам чула тога пјенија. Душа му се рајске песме науживала!.....

Чича Мирко и чича Маринко и многи и многи давно су већ покојни. А Раду и Јању знате. Живи су и здрави са својом дечицом Богу по милости! Па нек им је срећно! Бог би дао, да се никад не оцепе оне њиве, што су биле покојног чича-Мирка и чича-Маринка у Капетанову Долу!

Него, децо, упамтите, што ћу вам рећи:

„Благо брату, кад нађе брата у невољи! А још више, кад се браћа пре невоље с браћом упознају!“

У ФРУШКОЈ ГОРИ

ЂАЧКИ СПОМЕН

— — — — — — — — — —

Кака смо полетели из школе.... како смо пролетели кроз ходник,... како слетели са степеница, па оставили књиге по становима,... шта је ко са собом понео и како смо се нашли на господском шеталишту крај Дунава, — нисам ни онда много разабирао, а данас ми још мање пада на ум. Тек се на једаред, а за тили часак, нађосмо на белези око педесет друга не бираних по обличју и лепоти већ по срцу млађаноме, који неће клонути ни посрнути, већ на дугом путу истрајати...

Пређосмо преко дрвеног моста на Дунаву, па се нађосмо под стенама Дојчина Петра. Удри десно на градска врата сложно војнички, да све јечи и одјекује од тврдих бастаја и казамата под одморним јуначким ногама. Па

тако подножјем камените стене, око које и на врх које је озидан град Варадин, једна од првих тврђава, кажу, у царевини...

Пројосмо на велика градска врата.

Оставимо лево и кобно оно место, где до скоро на вешалама испаштаху своје грехе они, којима беху уске границе државних закона,... оставимо Транцаменат; па ћемо се спустити на десно доњим путом поред Дунава, те кроз грозне винограде, испод убавог побрежја, тога Јелисијума блаженијих Новосађана, ... па кроз Каменички врт, где хладом, где огрејани благим зрацима клонулога летњега сунца, што заплажаше тамо, чини ти се, за широко Алмашко пусто гробље, с оне стране Новога Сада.

— — — — — — — — — —

Песму певајући... сложно, громовито, а поносним ходом, ђачки... јуначки, пројосмо и кроз мирну Каменицу, да је за часак узнемиримо.

Прозори се тресу, вратаоца шкрипе,... отварају их радознали Каменичани, па нас мере, па нас гледе, па се осмејкују; а шапат, где тиши где јачи, допире и до нас:

— То су ђаци! Иду у Раваницу!

Чопорак голаћа потрча за нама, па нас радознало загледају и оптркују, док нас не испратише до воћнака иза Каменице...

Украј друма, што је скренуо пут Лединаца, седе две женске прилике. Али, чим чуше грају, скочише, па покупише своје завежљаје, те као кошуте одскакуташе у воћнак.

Као да се беху прерушивале из свечаног руха, да га не кваре пешачећи ван села.

Умакоше мало даље с друма, него не умакоше очима пажљивих „хација“. И како ће? Толико очију разишло се, до душе, по питомој околини, па то гледа равну Бачку, одсечену силним Дунавом, што се као сребрна широка пруга пружио, да раздели Срем од Бачке; а пред нама пут уз убаву гору пружа нам на сусрет сву своју питому драж. Но остало бадрих очију и за таку питому планинску дивљач.

— Помоз' Бог, секе! — поздрави неко из нашега друштва оне две планинкиње, па им својски домахује шеширом.

Оне ћуте, па се у први мах снебивају.

— Помоз' Бог! — заори се опет, сад из неколико грла с наше стране.

— Срећан пут! — зазвонише отуд два звонка женска гласа у један мах као по договору.

— Је ли по вољи у друштво? — опет ће неко од наших.

— Знате л', куда ћете? — једна ће на то од њих две.

— Чини ми се, куд сте и ви намислили,... за носом! — одговори онај, да се пошали.

— Е, срећно! Ми ћемо за памећу! — убриса га враголанка.

— Па хајде заједно!

— Нисмо заједно ни пошли!

— Али да не идемо пешке!

— Седи на друм, а пут за уши, па ћеш се повести! — опет она.

— Па хвала!

— На служби, и други пут!...

Већина друштва нашег беше измакла напред. Те неколицина, што заостасмо, да будемо сведоци овога разговора између нашег друга и доскочљиве Сремице девојке, пожуримо се за њима, да их достигнемо и да у смеху приповедимо осталима, шта се десило...

А браћу дирнуо хладовити планински лахор, што заћарлијао, па прелеће с врха на врх, па се залеће и у до, те полеће од жбуна у жбун,... срце не зна да му одоли, већ креће из пуних груди песму.

Стадосмо на врх чота једног, па се збисмо у збор и забрујасмо уза звучни глас једног певача песму, што је младост одувек само слутити могла, а која ће остати, „док се пева, док се винце пије, док се коло око свирца вије, докле срце за срцем уздише“... остаће имном вечите младости, ако и у којем колу омладине српске то зацело у ђачком:

„Гусле моје, овамо-те мало,
— — — — — — —
Да ми срцу одлане у груди!
Хај, пуно је и препуно среће, —
Чудо дивно, што не пукне веће'!“
— — — — — — — — —

„Ко први пут дође у тај наш лепи питоми Срем, у ту красну Фрушку Гору, нек не тражи ту српских Алпа; нек не тражи дивљу лепоту стрмих врхова, што их око

не домаша, ни страшних провалија, куда ни сунчани зрак не допире; нек не тражи ту српске Етне и Везува, што ватру, лаву и камење баца, — све ће то пре у Црној Гори наћи.

„Овде је друкчија лепота.

„Фрушку је Бог створио одмарајући се.

„Фрушка ми се чини као смерна жена, као добра мати: питоми, обли, лозом плодни брегови су као дојке за милу јој децу, за Србе; а деца су благодарна, па су мајку накитила драгим камењем. — Или зар нису четрнаест манастира четрнаест драгих каменова!“

— — — — — — — — — —

Спустимо се са чота онога на пут к Лединцима.

Идемо, а нико речи да рекне.

„Ступа чета тихо и глухо,
Нит ко шапће, нит ко збори,
нит ко пјева, нит се смије:
од сто гласа гласа чути није.
— — — — — — — —
Вјерно уз друга друг корача,
неразлучно, вијерно и тврдо
к'о близанци звијезде јасне,
кад сунчани зрак угасне;
— — — — — — — —
а прати их са запада сунце
и звон смјеран овна из планине.“

И под последњим зраком са запада сунца већ је задрхтао листак на грани врх Фрушке, да се у благом вечеру широм отворе бујна недра питомих долина и гајића, па да пљусну

одасвуд заносљиви мириси с росним планинским вечерњим ветрићима...

За нама се осу гласан кикот женски.

Осврни се назад. За нама две женскиње. На рукама носи свака завежљај. А поред њих корача момак у војничком оделу.

— Помоз' Бог, момци! — поздрави нас војник.

— Бог дао добро! — прихватимо ми, па застанемо, те се помешамо с путницима.

— Аха! Ово су оне две се́ке наше, што те онако усекоше! — примети један од нас оному шаљивцу, што је пре сахата заподео био разговор с овим планинкама тамо на Лединачком друму.

— Ми смо, да! — одазва се једна, као да вели: „Ми, па шта?“

— Па ето смо опет заједно! — дочека онај.

Пратилац њихов се обешењачки насмеши, као да вели:

„С вама не хтедоше, а мене примише своје друштво.“

— Хоћете л' и ви у Раваницу? — пита војник.

— Ако Бог да!... А ти, пријашко!

— Како не би'. Још никад изост'о нисам.

— Пустила те власт, а?

— Пустила, да! И да није, мислим, укр'о би' се.

Из разговора дознамо, да су ове две девојке из Каменице, да и оне иду у Раваницу, али ће најпре ноћити у Лединцима

код некаква рода, па сутра пре зоре у манастир. Војник иде најпре кући у Лединце, па ће и он тако...

Пред нама се зачу одмерено ударање са звона.

— Ево Лединаца! — кличе наш војник.

То беше сахат са црквене куле Лединачке. Као спомен из далеке прошлости сетно... чаровно разлегаше се сваки куцањ по вечерњој тишини у планини,... као спомен из прошлости, која се вратила, па нас чека, а ми јој идемо на сусрет.

Звуци нам ти пострујаше кроз крв, па живнусмо, те се осоколисмо.

— Ево Лединаца! — повикаше испред нас, који напред умакли беху, па спазили већ неколико првих скромних кућерака убавога села планинског.

Као кад у опасну какву тренутку препелица крикне, па се препеличад њена растркају, док си тренуо, да ни једно наћи не можеш, све да имаш очи соколове,... тако се ми на тај знак, док си тренуо, напротив, искуписмо један уз другога и нађосмо у збиеној чети, а у сваког за шеширом зелена ранчица. Ко се уз пут до сад и није закитио, сад то није пропустио.

И већ удешавамо песму, да још поиздаље поздравимо Лединце и Лединчане песмом, ... и старешина чете нам јуначке таман да даде знак, да почнемо,... а сасред пута поздрави нас неко гласно, искрено:

— Добро дошли, јунаци!

Изненадисмо се, па тек ако је неколицина примила реч добродошлицу.

Пред нас изађе с неколико корака човек, а држи шешир у руци, па му се са седом косом на голој глави заиграо планински поветарац. Око њега и за њим чопорак деце.

— Добро нам дошли! — опет ће он.

— Боље нашли! — одговоримо ми сад већ мало поузданије.

— Јесте л' се уморили?

— Тек се разиграли, деда, — одговори неко.

— Како би се уморили, кад нисмо још ни на по пута до Косова, — дода други.

Старац се насмеши:

— Далеко је, децо, до Косова! Него ме послао наш појка, да свркете к њему. Тамо вас чека и господин његов син.

Аха! Један од наших учитеља!

— Хајдемо! Хајде! Ура!

— „Иди, туторе,"... Ја сам, знате, тутор... „Иди," рече ми наш појка, „деца ће бити уморна, па да и' дочекамо, нек се мало поодморе." И ја, ето, дођо'! А ви, дабогме, нећете учинити друкчије.

И опет одговор громовит, сложан:

— Хајдемо! Ура!

Беше то тако искрен одзив, така радост, да није већа радост ни онога дана, кад се о одмору школском кући иде, па угледаш црквену кулу свога сеоцета, а замишљаш себи, како те мати ишчекује на кућним вратима.

— Овако су, ваљда, стари Словени у прастаро оно доба у славу Радгоста свог дочекивали миле госте и путнике... Само још да је ту хлеб и со! — приметиће Јова Стајић.

Заори се песма: „Заставе се наше вију...!“

Толико грла, а мислиш, једно пева!

Толико срдаца, а мислиш, једно бије!

Све, што је живо у селу, изишло пред кућу, па нас дочекује.

— Добар вече!

— Добро дошли!

Што ми дубље у село, то око нас и за нама све већа чета. Ту је и женских и мушких, и људи и деце, па се деца узвриштала, те покликују и подвикују.

А ми корачамо, као да смо тај час пошли из школе, орни и одморни. Него и деда тутор се не подаје деци, већ удесио и он у првом реду с нама, па кочоперан старац не упушта корака...

Ето попине куће! Ту света по највише.

Велика врата на дворишту широм отворена.

Деда сврну унутра, а ми за њим с песмом и с добром вољом.

Код врата нас дочека стари свештеник, честити, сада покојни, поп-Стеван.

— Добро вече! — поздравимо ми, па сви редом прилазимо десници свештеника домаћина.

— Добро дошли, децо! Живи и здрави били! — отпоздравља нас он. — Јесте л' се уморили?

— Нема ту, појка, умора! — прихвати тутор. — Не би' се зауставио ни ја овако стар, како сам се подмладио поред ове деце и њи'ове песме,... чак до цар-Душанова Призрена.

— Далеко је... — приметиће и парох, па се насмеши, а не сећам се више, како га по имену назва.

Овде нас дочека и хлеб, али место соли беше друго нешто.

Насред дворишта сто, а уврх стола читава хумка насечена мекана хлеба, украј тога две котарице пуне вишања и трешања.

— Децо, заложите се малко. Заложите се, знам, да сте огладнили! — нуди нас домаћин.

Изнајпре се као мало снебивасмо и устезасмо. Али усрдно нуђење домаћиново и његових, па примамљиво комађе хлеба и румене свеже вишње и трешње, а највише још онај непобедиви господар, што у невољи не пита, јесу ли и клинци мекани — глад, ослободише нас, те...

Да је било стати, па видети, колико се руку маши оној хумци на столу, колико оним котарицама. И док се руке раскрстише, плану са стола хумка, па, по готову, и котарице остадоше празне. Да је било стати, па гледати, како слатко пријаше тај присмок, како пуцају заушњаци... и болан би глади осетио.

А око домаћина се искупило неколико биранијих људи, све, рекоше, одборници и скупштинари у општини, па се нешто договарају.

На другом крају шушкају опет наши.

У један мах цикнуше испод капута једног од „хаџија“ ситне егеде и уз њих завришта неколико тамбурица, „ђачких посестрица“; или вриште, или подвикују, па се надмећу с егедама. Егеде се, опет, раздрагале под вештом руком свирачевом, па лети преко жица танко гудало, видиш само облик полукруга, те не знаш, шта јој је.

Већ се ухватило неколико друга за рамена и већ чујеш, како лупкају ноге о земљу, а куцка ципела о ципелу.

Мало по мало поче се хватати и Лединачка омладина. Не потраја дуго, ево и девојака, изнајпре као да се краду, па успијају, па онда све вољније, све слободније, док се не разви коло широм по дворишту својски, српски, ђачки, момачки. Дакако, залетеше се и поскочице. Најпре се усудише гости, ђаци, понда се отеше и домаћи момци. Што су ђаци знали из Бранкова „Ђачког растанка“, то су и истрошили. Али ватрени планинци као да из рукава ваде све нове и новије, све жешће и несташније, па крешу као варнице.

Мрак се по добрано спустио, а по небу трепере већ звезде. Месец се помаља иза планине, чини ти се, ту је иза горе, па просијава кроз зелено лишће као... Онда сам видео, шта значи, што у народним песмама кажу за горског хајдука: „Сјаје му се токе на прсима као месец од недеље дана, кад просија кроз јелово грање.“

Наш добри чича, тутор, стао крај кола, па гледи, па му се зажариле и очи и образи ни ода шта већ баш од милине.

А честити стари свештеник стоји у кругу отаца Лединачких, па се смеши, те нас опомиње и стишава:

— Лакше, децо, лакше. Уморни сте већ, па ћете се још већма уморити.

А младост неће да зна за умор!...

— Децо, да вам кажем нешто! — повика поп-Стеван на играче.

Коло се раскварн. А свештеник уђе међу нас.

— Ово је већ касно у вече, — поче он. — До Раванице имате одавде још добар део планине да препешачите. Ја вам светујем, да преноћите овде. Ево, ови људи су дошли амо, да вам понуде ноћиште.

Старци климнуше у повлад, па се и они примакоше и помешаше с нама.

— У манастиру је вечерас силан свет, немате се где одморити; а вама треба сутра цео дан бити на ногама и да се још здраво повратите у Нови Сад.

Ми се стадосмо згледати.

— Послушајте ме, децо, — дода домаћин.

Споразумесмо се.

— Живео! — заори се из наших грла.

Е, баш се и Лединчани обрадоваше. Па добри људи све се отимају, ко ће више нас да поведе у свој гостољубиви дом.

Отпевамо ту још коју песму, понда ћемо се разићи на ноћишта.

*

Мој побра Душан и ја падосмо у некога добра домаћина на ноћиште скоро накрај села. „Није то палата, већ кућа малена, спољајe и данас још неокречена.“

Гостољубива домаћица нас дочека и прими вољно, па нас одмах предусрете:

— Децо, јесте ли гладни?

— Нисмо, мамо, гладни, колико уморни.

— Ја сам наместила већ за спавање... Одите, децо, за мном.

И одведе нас у гостинску собу.

— Сад ћу ја донети макар мало сира и леба.

— Хвала, мамо. Нипошто! Умор нам је жешћи него глад.

— Немојте само да снивате делове. Слатко спавајте!... Овде спава обично наша Славујка, ал' кад имамо гостију, њено место није више ту.

Рече и изиђе. Остасмо нас двојица сами, Душан и ја.

Згледамо се. Погледамо један у другог, понда по соби.

Дакле, ево нас усред хранилишта Српкиње девојке.

— Славујка! — рече Душан.

— Ја још не чух тако име.

— Ни ја.

— Биће да јој мати тепа од милоште... Да одахнемо мало у овом овде храму невиности, у Славујчину вајату!

Како ту све мирише! Како је све чисто, па бело бељано као снег!

Соба, дакако, по ниска и по тесна. Два омања прозора гледе у врт, сад су још отворени, а застиру се белом завесом. Између прозора је у прочељу икона светога Ђурђа на коњу, како аждаху обара, — без сумње, икона заштитника дома и породице нашег домаћина. Пред иконом на по већем столу, застртом белим постоњаком, гори и праска кандиоце, — (обична проста чаша, у њој до пола вода, изнад воде уље, на уљу крсташ пловац, а у пловцу стењак,) гори и дрхће слабачки пламен на стењку, упаљен у спомен Видова Дана. Иза иконе провирује на једну страну кита босиљка, привезана црвеном свиленом траком, — спремна стоји, да њом свештеник благослови с освећеном водицом дом и у њему живо; а с друге стране смиље и ковиље. У оквир утутнута, на хартији незграпно насликана, слика Мајке Божје, испод слике срце, котва и крст, знамење вере, наде и љубави, очевидно са завоја с медених колача, — на сваки начин мио спомен наше младе домаћице, коју истерасмо из њена рођенога вајата, — спомен са манастирске славе прошле, ваљда, године. У угловима с обе стране прозора по један одар, а уз одре клупа ишарана шареном машћу и разним шарама. Иза врата виси свечано рухо голубице нашег домаћина; све ту спремљено, само да се обуче, па да пошета међу друге. С друге стране се напела незграпна пећ са запећком, а у запећку неколико нових кошарица у приправности, кад се, ваљда, сва-

кидашње искваре. Између банка од пећи и одра шарен ковчег, у њему, без сумње, даровно рубље домаћинове удаваче, — све прћија носилице онога песничког девојачког имена, што га мало час први пут чусмо. На белим зидовима изнад одра нема слике, а не може ни стати, како је висока постеља. Горе између гредица ожичњак, где стоје ожице, ножеви и виљушке. Још да споменем орман и на њему неколико шарених чаша, у чашама по једна дгуња или жута боровица, — све сам наређао, што се дало видети у тој удавачиној хранионици.

Али онај осећај, што хвата странца човека, кад уђе у таку собу, ону тиху свечаност и свечану тишину не могу описати.

Међу тима зидовима су скривени најтајнији уздисаји девојачких груди. Међу њима се шарају они слатки снови, што их слути девојче, кад сама почне своје витице плести, па до онога часа, са свима оним разним згодицама, што се збивају у њеној млађаној души и неуком срцу, када је кићени свати поведу пред часне двари, да пред Богом и пред светом призна своме војну, што је дуго и сама себи тајила. У тој собици је задрхтало оно слатко тихо девојачке срце, када се први пут осетило оковано непознатим миљем, потпаљеним ватреним погледом некога... некога, који јој није род, али... Ту су пред иконом светога Ђурђа, великога мученика, на коленима у ноћи у самоћи шапутале румене уснице речи, што их је срце

само гонило уздрхтало под првом — тајном, ако безазлено девојче зна, да је прва љубав тајна. Она је и не таји, што мисли, да треба, ваљда, да је таји, него што јој је тако неизмерно мила, тако слатко тужна....

Онда су ми се таке ето од прилике будиле мисли, мисли занесењачке, момачке, улепшане ђачким родољубљем, у оквиру она четири зида, под готово трошним кровом сеоске кућице...

— Ту, дакле, ми да спавамо!

— Упамти, што ћеш снивати.

Отворих врата, да се јавим домаћици.

— Мамо, молим вас, пробудите нас пре сунца.

— 'Оћу, 'оћу, рано! Лаку ноћ!

— Лаку ноћ!...

Оде.

— Хоћемо ли затворити прозоре?

— Не. Штета је.

Заиста.

Легосмо. Једва се успесмо у високу постељу. А колена не смеш савити, јер би одмах ударио у гредице.

— Овако султан у Стамболу спава.

— Ја већ почео сумњати, кад сам видео кућу нашег домаћина споља, где ћемо лећи.

Заћутасмо.

Душан наслони главу на узглавље и заспа.

Мени се не да. Не могу да заспим, а уморан не могу да што мислим.

Раскошни мирис запљускује с ветрићем

кроз отворене прозоре, а ђаволак славуј негде у близини развео, па плете песму своју с ветрићем.

Таман се занео, да заспим, а нешто зашушка под прозором. Тргнем се, погледам напоље.

На прозору се залепршала нека лептирица, ударила о пречагу, па пала у врт.

Опет тишина. Само се по каткад заошине несташко ветрић, па и опет запљусне у собу планински мирис и славујеву песму.

Али наједаред исто онако зашушка.

Чујем шапат. Дам ухо, да прислушкујем.

Заиста, шапат!

Станем на прозор, те провирим иза завесе у врт.

Украј потачканог грашка спазим две слике.

Завирим боље.

Је ли он? Је ли збиља он? Наш војник сапутник на Лединачком друму? Он, заиста!

А она женска прилика, што стоји поред њега, па се држе рукама?

— Тако волим, што си дош'о, Радо! — загука она.

— Зар би' ја мог'о пропустити, да моја Славујка (... Аха, она је! Славујка!...) сама буде сутра, а толики свет тамо? — вели он.

— Не би' ја ни ишла, да ти ниси дош'о.

— А мени каже Јела Каменчанка, да се спрема неко из Каменице, да сутра с тобом говори.

— Радо, не веруј; то је само злобан свет, па тако говори. Знају они добро...

Не могу сваку да разаберем.

— Ја ћу те дочекати сутра зором на потоку. А ти гледај, па порани. Док моја сестра дође по тебе, да си готова.

— Знаш ли, колико још имаш да си под пушком, Радо?

— До јесени.

— Боже, отегло се ово лето к'о гладна година! Једва чекам, да оберемо...

Рада рашири руке, да је загрли, али се девојче изви и истрже.

— Што си тако лукава?

— Не ваља се пре закона. Кад дође време, биће ти слађе, — обрани се Славујка, засмеја се, па поскочи. — Лаку ноћ!

Нестаде је...

Оста Рада сам. Па кад виде, да нема шта паметније, погледавши мало за Славујком, и сам оде... Иза жбуна једног искрсе кресница, полете, па паде негде и утрну.

Рада својим путом, а ја у постељу.

То ли је мамак, Радо, што тебе вуче на манастирску славу!...

Кроз отворене прозоре непрестано запљускује расхлађен мирисни ваздух летње ноћи, а с њиме се залећу гласови славуја. Сваки својим гласом пева, па и опет је збор тај тако сладак, тако складан! Сваки своју песму вије, па опет, чини ми се, сви једно кличу: „Ала ј' леп овај свет!“ ...

Ујутру нас пробуди наша домаћица, тек што зора беше ославила.

С улице се већ орила убојна песма:

„На ноге, децо родовине, славе је наше сван'о дан.“

Брзо се обукосмо, па хајде „под заставу“.

Наша кућа већ цела на ногама. Ту домаћин, домаћица и девојка им.

Поздравимо се.

— Је ли ово Славујка?

— Да, то је наша јединица.

Појмих, зашто би се Рада одважио, да и одбегне из Варадина на — славу, кад га не би пустили од добре воље.

— Па, како си спавала, Славујка? Мора да си рано синоћ легла, кад те нисмо видели?

Славујка поцрвене, па не зна, шта да одговори, те ломи прсте и гледа у земљу, а смеши се.

— Е да,... вражови! — прихвати јој мати. — Не лежу наше цуре и момци тако рано, к'о ми старији. Била и ова с цурама до неко доба тамо код младог грка под пенџерима. Певало се тамо канда целу ноћ.

„Знам, знам,“ рекох у себи.

— Па, збогом, домаћине! Збогом, мамо!

— Збогом пошли, децо!

— Славујка, хоћемо л' се видети у Раваници?

— А ко би је вез'о? — опет ће мати. — До синоћ се снебивала, хоће л' не ће л', а сад...

„Разумем,“ мислим у себи.

— Хвала на ноћишту.

— Богу хвала, а ви примите за љубав!...

Пред свештениковом кућом беше саста-

нак. Онде су већ многи били. Ишчекивасмо и дочекасмо још неке. Отпевасмо још коју.

Па хајде, куд смо наумили...

*

Тек се сунце промолило, а ми одмакли иза села, па ушли у гору.

„Тице поју, горе стоји јека, — — —
под ногама она росна трава,
а са стране брда мирисава, — — —
па што даље, све то убавије:
како само долина се вије,
како гора подигла се пуста,
липа цвета, цветићи миришу,
а уз мирис ветрићи уздишу,
а уз ветрић коси покликују,
уз косове браћа подвикују:
„Ао, данче, ала си ми бео!“ — —

Час уз брдо час низ брдо, час гором, час пољаном дођосмо, а ни осетили нисмо, под сами манастир.

Са западне стране манастир Раваница нема тако величанствен изглед као с источне. Наоколо ћелије калуђерске и домаће зграде, а између њих врх црквене куле.

Јутарњи сунчани зраци ломе се о лимени кров на кули.

А стисло се тма светине и колâ које око чесме, које по побрежју испод гранатих хладовитих дрвета, стогодишњих дубова и орашја.

Но тек доле на пољани испод манастира, с једне стране онога краснога реда високих јабланова, што воде нузбрдице од Врдника у манастирску порту, и тамо пут села —

згрнуо се бели свет. То мушко, то женско, то старо, то младо — гмиже, па изгледа издалека као ливада, по којој се просуло шарено цвеће, па се лелуја и комеша. А зуји и бруји то измешана вика, то весела песма, то несташна свирка, то жалостивно запомагање силне просјачи тамо; па се сви гласови слили у неразговетну грају, те зуји и бруји, као кад по цветној ливади попану пчеле, те разбираш само зуку неизбројног роја.

Где се појавимо само, згрће се свет око нас; но нам свако скреће с пута. А ми, као осветници, поносно и победоносно корачамо, па певамо, све се растолеже. Улегосмо тако с песмом у саму порту. Ту се већ не да одржати ред, јер осим колачарских шатара начичкало се света, да јаје бациш, не би на земљу пало.

Око цркве полегали болесници, па се испречили, још сад места да ухвате, кад се после Службе понесе литија туда, па преко њих да пређе.

И још све више са свију страна надолази света.

Црквена врата широм отворена. На њих врви свет то у цркву, то из цркве. А све се гура и провлачи пред олтар, пред иконостас, где с десне стране између царских и јужних врата у ћивоту почива тело цара Лазара. Све то пролази тамо, да се бар поклони светоме ћивоту, ако од силне навале не може да дође на ред, да целива свечеву десницу. На ћивоту и испод њега лежи сила скромних дарова по-

божних душа, лепих шарених српских убруса, платна...

Око ћивота свечана тишина. Ако што чујеш, то је дубок побожан уздисај. А кроза то звекне новчан дарак, што га милостива срца српска дарују у тас на свети манастир.

Целивасмо редом и ми.

Тргнем у један мах очи, а чело главе Лазареве војник у аустријском војничком оделу. Држи капу у рукама, а руке отпустио, па приклонио главу, те гледа готово нетрепимице у сухе руке у ћивоту. Трже и он поглед. И погледи нам се ухватише.

Познадосмо се. Беше то Рада.

На лицу његову седи озбиљност, а с њом помешана сета, што му зар попала по души као какав таман вео. Чини ми се, прозрех му кроз тај вео у душу. Па као да нам обојици у исти мах грмљаше у души клетва цара Косовскога.

Поред Раде, а тик уз раме његово стала Славујка. Привила се уза њ тако својски, тако поверљиво. Поглед јој се прилепи час у ћивот, па је тако побожан, — час га упре у лице Радино, па је тако пун милоште, тако племенит!.. Косовка девојка!...

Шта ли се, Боже, тим кукуљавим старицама преде по души, кад тако скрушено, а тако поуздано миле тој светињи српској народној? С каквом ли су вером довеле ону нејаку дечицу том светом остатку порушенога престола некадашње српске светске моћи и славе? Да ли уверење, да је земаљско

царство трошно и непостојано, а небеско да траје до века? Ено их дижу над ћивот. А безазлена деца што бојажљиво, што поверљиво пружају ручице, да пољубе цара светитеља.

— — — — — — — — — —

Кад изидосмо из цркве, поделимо се на више страна. Једни одоше, да потраже оца наместника, па да му се пријаве, е ћемо певати Службу у цркви, па да изиште и кључ, који затвара и отвара врата, што воде на црквени кор. Други се оцепише, да се побрину и за „житејскоје попеченије“, те да набаве јагње и што друго треба за ручак. Ревена, дакако, кућу не обара. И ми истресосмо из шпагова, многи и до последње паре. Треће одељење, а то беше, дабогме, највеће, одосмо у трпезарију, да видимо тамо ону велику познату слику Косовскога боја.

Не могосмо се прогурати ни до врата, колико се ту светине стисло; а морадосмо се пожурити и на црквени кор, да се за времена понамештамо, јер ће Служба почети раније него обично, да и литију обнесу око цркве. . .

— — — — — — — — — —

После Службе потражисмо гусларе.

Али то нису гуслари, — они прослављачи српске силе и госпоштине; то нису будиоци српске свести у оној дугој и мучној ноћи после Косова, то нису, — него се ту нанизало с обе стране пута од црквене порте, па скоро до моста, што води преко потока у село

Врдник, нанизало се, ваљда, све, што је кљасто и богаљасто, хромо и слепо са све четири стране света, па кука и мољака, вије се и превија, плаче и богоради за милостињом. Јад их је погледати! Онај пева: „Даруј, роде!“ — па удесио, да би му се камен смиловао. Други само дречи, као да нема људскога гласа. Трећи — Боже, опрости!

И милостивога срца дарежљиве руке не могу да прођу, а да по једаред не добаце божјацима у шешир какав дарак.

Али где су гусле? Где је Тома слепац, што га још Коста Руварац уписа у споменицу, да се помиње уз Вишњића и друге гусларе?

Украј пута поред једног јаблана уокружио се силан свет, па се они од остраг на прсте уздижу, да преко рамена својих предњака боље виде, као да траже неког у средини.

Примакосмо се и ми ближе тому кругу.

Из средине чујемо сетне звуке јаворових гусала. Баш брујаху познатим начином завршетак песме гусларeве.

Ту беше Тома.

Е, жао нам, да баш у тај пар заврши песму своју, па ће да се одмара неко време, да после нову започне.

Неки се одмичу из круга, па одлазе, бацивши дарак гуслару у крило.

— Бог те живио!

— Бог да прости!

— Е, баш му ваља песма!

— Где научи само?

То беху примедбе оних, што одлажаху.

А многи се не могоше зар маћи, него стали, па чекају и другу.

Неки ће опоменути Тому, да пева ову или ону, што је лане од њега чуо, па му се допала, или је, можда, чуо од другога кога, па би волео, да му је и Тома каже.

Не могосмо се ни ми удалити, а да бар једну не чујемо од тог гласовитог гуслара, последњега, ваљда, у нашим крајевима... Таман кренусмо, да оставимо дружину око гуслара, а ето пред нас Раде и Славујке.

— Ако се и трећи пут сретнемо, морамо се почастити, — нашали се Рада.

— Право је, Радо! Само уздарје наше мо̀ра бити друкчије.

А у Славујке пуне руке медењака.

— Дабогме, момачки! — одговори он.

И растанемо се.

Прођосмо још мало кроз тржиште и кроз светину, па ћемо да потражимо наше редаре, што се још јутрос оцепили од нас, да нам спреме ручак.

Изнад манастира иза чесме нађосмо и њих.

За часак се поређасмо по трави. Ко простро испод себе горњи капут, па се повалио, да се издуше; ко скрстио ноге, па сео тако по хајдучки, те гледа у јагње, што се на ражњу врти према ватри, па се смеши од милине, како масно јагње руди и цврчи, кад га редар прелије машћу. Неки се хватају око јагњета у коло, па изазивају свирача, да им посвира.

Један братац стао чело свију, па казује из „Ченгић-аге“ стихове, који готово сасвим пристали уз нашу тада прилику.

„Храбра чета дан данова̀т
на Морачи хладној сјела.
Тко се снизи к росној трави
санком кријепит снагу тјела;
тко љут огањ пушки огледа
и фишеке смртне броји,
ил' оштрицу поуздану
вјерну ножу гладилицом глади;
тко извабив искру из кремена
тврдијем надом, тер у шушањ лаки
запретав је, пак навали грања
за час мален дахом јуначкијем
пламен пири; а тко дарак
стада кротка, четвртицу овна,
на љескову весео врти ражњу,
ил' бијела кришку сира
из утробе вијерној торби вади.
— Ожедни ли?...

— Помоз' Бог, браћо! — зачу се поздрав.

— Отац намесник, ево, шаље поздрав, да вас развесели вином, а Бог не̄к вас весели здрављем и весељем!

Два друга из наше чете држе између себе четвр̀та̂к пун вина.

Поскочисмо сви на ноге.

— Извињава се честити кале, што нема већег суда, али јемчи још за који.

— Живео!

— Шта ти оно рече напослетку, Лука? Где застаде у твојој декламацији? — запита сад један беседника. — „Треба л' купе, ево двије руке!“

Па дохвати четвртак за обадвоје уши и наже га, не што би био жедан тако, него да је, тобож, слика истинитија.

Не потраја још дуго, па засукасмо рукаве и похватасмо бритке ножеве, и на ражањ јуриш учинисмо.

А ражањ задели у рашље између два дрвета, па сваки себи сече печенога меса овнујскога, с које стране хоће...

После ручка настаје тек право весеље у слободној планини.

То јечи гора и разлежу се песме по милој вољи! То брује гајде. Онде удара ситна тамбурица. Тамо покликују враголасте ситне егеде.

Ту ћеш видети све врсте српскога кола. Ту ћеш бар видети и Србијанца, и Сремца, и Бачванина, и Банаћанина, па Барањца, и Босанца... у једном колу. Ту ћеш чути песме из свију крајева српског народа.

Дабогме, да се за часак згрну највише света око ђака.

Та, ђаци! А ђаци умеју бити весели. Ти знају песама све лепших и лепших!

Не знаш, ни откуд све искрсавају разне бокасте и танковрате боце, а нуђењу и наздрављању нема краја.

Ту се поздравља, ко се с ким није ни мислио, ваљда, кадгод састати. Ту се братими, ко се донде није ни видео.

Коло се никада не квари.

У један мах окренух се, да видим, ко се гура уза ме.

Славујка метнула леву руку Ради на раме, а десну пружа на моје.

— Не буди замерке! — извини се као Рада.

Гле јако!

Па кад затресе Рада, кад зацупка Славујка, — „нога ногу не додира“.....

Неко украј кола примети:

— Србин ће овако дочекати и друго Косово. Па зар да ни онда не увиди, шта му значи та најмилија игра његова, то лепо сложно коло?!...

— — — — — — — — — —

ЦВЕЈА

Кад само једно повиче на кога: „У, курја!“ — цело село пристане уз тога једнога. И што на курју већа вика, то се курја већма ускурјачи. Тако је то свугде, па и у нашем селу.

— Ама, људи, не ваља вам посао, — вели увек наш деда Јеротије. — Хоћеш овамо да, ваљда, поправиш човека, а ти му непрестано попујеш, како је зао и неваљао, те, тамо њему, не знам: „Оваки си и онаки си.“ Човек је као и мало дете: Што га већма бијеш, све се већма дере; што га већма мазиш, све се то већма квари. . .

Тако повикали на нашег Цвеју, и што јесте и што није.

„Загорица древна пијаница,
у пићу је љута убојица.“

Тек да му се подсмехну! Шта би? Свет је у том, какав био, такав и остао. У туђем оку види трн, а на свом. . . Знаш већ ту реч од старина.

Али не ћу да га браним, ма да смо своји. Не ћу ни да му се светим, ма да је мало као и он крив.

Само да вам приповедам.

Цвеја пијан, кад год хоћеш и кад год не ћеш... Зато кажу: „Загорица древна пијаница.“

Кад се напије, почне да га разапиње нека луда снага, па да изађе, бојаги, из коже. Понда тражи ма с ким свађе. Зато и певају: „У пићу је љута убојица!“ Кажем, само да му се подсмехну!

Срамота за све нас Загорице!

А како, велиш, дошао Цвеја дотле?

Заишла у наше село нека скитница из света. Ти га Боже знај, од кога је краја, кога ли је рода и закона! У нашој цркви није никад био, то знам за јамачно. Само се хвали, како је некад господски живио. Тек никада да зуцне, откуда је.

Кад је дошао у наше село, био је — Ето, какав је био, кад кажем: „Што је рува, на њему је; а што крува, у њему је.“ После си га могао видити — данас у плавој свити, у свиленом маџарском шеширићу и у чизмама на боре, што се стакле, да се огледаш на њима; а за који дан ено га, опасао се врпцом.

Него свашта ти је тај знао, тај Моца. Да, Моца се звао!

Да покује косу или мотику, боље ће него... Шта Циганин Реша иза Ранитовићева гумна? И ковача Рају заденуо за појас, а Раја се у варошких мајстора учио занату!

Хоћеш ли да скроји грађу, постидио би деда-Луку Ћирића; а деда Лука провео век тешући и скрајајући греде, пајанте и рогове.

Хоћеш да пусти крв, чељадету или марвинчету? И то уме.

Хоћеш . . . ?

Што год хоћеш!

До душе, слабо је когод видио што од свега тога, што он уме. Али ми смо му веровали.

Веровали смо и то, да уме отворити и браву, или локот, или путо, које хоћеш и које не ћеш, ако се тим и није хвалио.

Но од свег алата понео собом само летву, а летва ни малена нит' одвећ голема; па је умељао блатом и кречом, тек да се, бојаги, види, каквога је рада и заната. Неко рече, летву носи са собом, што је то алат најлакши и нај јефтинији. Он . . . Он управо не вели ништа. Па да! Знаш, да су ћуталице највеће мудрице. Ти не говоре, шта све знају, већ само раде, кад им што дође под руку.

Прави баш Моцин алат није му нико видио, док га није сам извадио из џепа. Те и прави занат познали смо му тек, када је скупио око себе неколико „шегрта“, па размешао с њима — карте.

Једаред не знам откуд . . .

Да!

Женио господар Неца сина, па довео цуру од некуд из Баната! Па тамо им свирали мађарски Цигани. Допало се господарима, те их повели са сватовима и у наше

село. То су били сватови! Спахијски! Понда свирали ти Цигани и у великој господар-Нецинoj крчми код Јоје Патлиџана. А зидар Моца се разбалаћио, па се распраћакао као риба у бистрој води. Тек ти наједаред... Ех, још то нисам видио!... Наједаред пљуну на банку једну, па пљес њом у по чела ономе, што се највећма кидао са својом егедом око њега; а онај с чела, па је задену себи за шешир. Понда дохвати Моца од њега егеду. Те кад удари по њој оним гудалом! Е, часни га! Нема, него се помамила у његовим рукама, па... „Све кевће!“ што казао Цвеја Загорица... Није да кажем, говоре тако, већ и ја ту био, чуо и видио. Па кад се размахну, па кад се размаџари,... и!

— Ао Моцо! — кликће Цвеја, па му нешто запсова; а загрцнуо се, како му мило, па опет само: — Ао!

Погледа га Моца, рекао би, преби Цвеју преко колена. И Цвеја клецну, па му се обеси о врат.

Повео се тако за њим; везао га се као шијан плота, па бленуо у Моцу, као, Боже опрости, у икону.

Ал' зар само, велиш, он, Цвеја? Читава их, брате, поворка! Дигли село на главу, мислиш, окренуће свет тумбе!...

— Синко, — вели Цвејин стрина Смиљана, — синко, — каже му мати, — окај се Моце!

Е да! Моца!

Кад опет мати...

Забринула се, богме, поштена душа. Како не ће? Њега једнога има, а кућа јака. Да је честит, као баба му, (Бог да му прости!) па да га, што веле, види Бог!

Опет, дакле, стрина Смиљана Цвеји:

— Цвејо рано, треба (на прилику) угарити. Одоцнићеш.

И Загоричину њиву угаре најмљеници из Бачке. . .

— Цвејо, — други пут ће га опоменути јадница, — Цвејо, били ту од општине, па ишту за општину и за царевину. Треба платити. Никад, море, нашу кућу ни Загорице није трла ексекуција.

Кад први за тим вашар у јабани, Цвеја натовари на кола Моцу, за шараге веже, на прилику, јунца, па хајд' тамо. Али се не враћа отуд пре сабата. И кад дошао кући, нема јунаца, но нема ни логова. Јунца продао, па прохарчио с Моцом, а логова откинуо за порез.

— Цвејо сине, — плаче стрина, — нису Загорице никад из плуга ни од руде подмиривали цару царево или Богу Божје. . .

Хоће већ, душа ваља, кадгод и Цвеји памет у главу, да се осети, камо то води. Дође му, дакако, па се тргне.

Ама узео од њега, што кажу, нечастиви ушур и село повикало: — „Курја!" А Моца га заинтачио као крља муханиту овцу. Па. . .

Више пута баш му тешко. Видим и ја то. Жао му, гле, кад види, како му мати плаче, како моли и преклиње.

— Немој, сине, — каже му, — немој, имена ти твога!.. Што је штета, и то је, дакако, зло. Али срамота тек! До јако све, ако у цркви, ако у колу, све у глас: „Срећна Смиљана са својим сином,.. срећна у сто добрих! Није Бог знао, да јој и више даде!“ Мени, Боже, перје расте, па мислим, полетићу. Па велим: „Хвала Богу и на том! Нек ми узме и очњи вид из главе, мој ће ме јединац слепу хранити и бранити. Волим једно, честито, него дванаест, па да ми каљају образ пред светом“... Ја нисам тражила више среће и не тражим ни данас, ни дај Боже! Рекох, што да вређам Бога? Па се и не преудадох као моје толике, по невољи, друге. Не ћу да ми туђин злостави очију мојих; не ћу да ми којеко размеће, што сину моме још дедовине остало од бабе му...

Зариче се Цвеја, не ће, као, више никад ни присмрдити у крчму.

Али тек ухватио тако дан два више него обично, ето Моце!

И враг да га носи, тога Моцу! Увек ти зна, да му се нађе на руци, баш кад му је „као наручен“. Сад му треба да подзида свињац, онда да покрпи амове, онда ово... оно. И то све уме Моца. Заплете и премаже очи, тек да се рекне. Но хајде, реци Моци, не ваља му то или то!

Ако се опет Моца зарадио где на другом крају села, а Цвеја се стегао па вели: „Не ћу!“ — ето ти улицом прођу, па певају:

„Загорица древна пијаница,

у пићу је љута убојица!“

Свет тако. А Цвеја удри опет на стражњи ам . . .

Ево стрина-Смиљане једанпут нашем деда-Јеротију:

— Тако ти Бога, деда, — вели, — тако ти Бога и имена Божјег! Шта да радим сиња кукавица?

— Не ваља ти посао, снахо, — њој ће деда Јеротије. — Хоћеш овамо да поправиш човека, а ти му — вели, — иле миле, као да је на сиси. Други опет, тамо њему, не знам, ’ваки је и ’наки је! Упамти, човек је као дете: Што га већма бијеш, све је јогунастији; што већма мазиш, све упорнији. Кад је Мојсије — вели деда Јеротије, — хтео да приведе свој народ у праву и истиниту веру у једнога Бога, он им је разорио златно теле њихово. Па кад су Израиљћани видили, да их кумир не освети, одрекоше га се и сами, па се окренуше Богу Мојсијеву.

А стрина Смиљана гледа деда-Јеротија и гледа. Понда ћути. Шта је мислила, не знам. Али сам видио, да су јој задрхтале усне, па, ако је што и хтела да одговори, није могла. Тек превуче рупцем преко очију, па се покупи и оде.

После тога неки дан Цвеја се као и тужи, а као и хвали се, како хоће мати да га жени.

— Вије и навија, — вели, — па као из далека шиба.

Он, токорсе, не ће да је разуме.

Потпустила Султану Будимирову.

— 'Оћеш Дашу Дабићеву? — нуди му Султана.

— Не би' јој ора уз'о из руке, — вели Цвеја, а знам, да је у себи мислио: „Ту, ваљда, што ме је спевала?“

— 'Оћеш Јецу Бајчићеву?

— Не би' је више ни ногом гурн'о.

— 'Оћеш . . . ?

Цвеја се окрене, па себи. Ни опепелити се.

Мисли стрина Смиљана, тако би га везала за кућу.

А он вели, зашто да се окива једном? Има цура ваздан у селу. Понда овако је слободнији. Моца и он, — па цело село њихово.

„Ту је“, каже Моца за себе, „Моца тек онај прави!“

Био протува, што 'но реч, и на ситу и на решету! Махни!

Најпосле, и тамо, кажу, превалио негде сирће, па затумарао тако, где га нико не познаје, као метиљ међу овце. Мислиш, чини неке носи уза се, па, док малим прстом макне, вели, све лете за њим . . .

*

Чујем ја, како једаред рече Цвеја Моци:

— Јагода Јездићева, . . . овај . . . то је, мој брајко, цура!

— 'Оћеш? — на то ће Моца, као да ће му лутку какву извадити из џепа.

— Ја ти кажем само, овај, . . ! то је цура!

— Не знам, како ћу платити мајстор-Сими за чизме, а то. . .

— Зар немаш?

— Оно... ја бих, знаш, лако нашао. Имам и ја овде онде код људи на дугу. Али свет није сад при новцу. Знаш, како је. Најгоре ти је ово доба. Па нисам рад...

Још тога дана нашао је Цвеја негде, а лако је њему, па дао Моци.

— Гле! — вели Моца. (Бојаги, изненадио се). — Нисам, мај, ја то мислио.

Цвеја му гурну некакву банку у шаку.

А Моца:

— Вратићу ти! Да знаш, чим добијем, прво је твоје... Да знаш!..

После тога видим ја, набајива Моца око Јагоде. Кажем ја то Јели Ранитевићевој...

Једаред на рогљу задиркује Моца то момке то девојке, па откуд отуд, наврзао се око Јездићеве цуре.

И данас ми жао, што и сам нисам био то вече на рогљу. Молила ме била стрина Смиљана, да ноћим код ње. Дотерала марву с паше из аде. А Цвеја заборавио, и да је син и да је домаћин. Те мислила, Бог зна, кад ће он доћи. Па као да се ја ту нађем.

Напио се Моца, кажу, то вече, па га не можеш смагати.

Цвеја само жмири у њега као маче у жижак.

Наже се онај у један мах девојци, па...

Рече ли јој нешто или јој што уради, не знам ти рећи.

Тек Јагода ни пет ни шест, већ измахну шаком. Како измахну, пуче Моци преко очију. Како пуче, паде Моци шешир, а он се при-

држа руком за нос, а на нос му полети свилица. Кад дошао себи, стиште песнице, па стаде пред Јагоду, да замахне.

— Дирни се! — цикну Јагода, па се испречи.

Јела Ранитовићева паде јој око врата. Јагода дрхће и Јела дрхће.

Знате, какав ја пас, кад га одудари редуша, што се навадио око лонаца на огњишту крај ватре, па подвуче реп, погрби кркачу и укљаји ногу, па се покупи из куће, док се не одвуче на гумно, да се онде изјауче.

Ето, тако је, по готову, изгледао Моца после Јагодине ћушке.

Пошуњи се, потражи шешир, па га нестаде.

А Цвеја...

Их! И волим, што нисам био то вече на рогљу, и волим... Ја бих, чини ми се, био пропао у земљу.

Занемило све, што се ту живо десило...

Тек први ће Матија Оморац:

— Ао, да слатка пољупца!

Сви у смех.

А Јагода се окрену мушкарцима:

— И ви сте ми мајчини момци!

Многе прође смех.

Цвеја с ноге на ногу, као да га неко бије од доле по табанима, док не сави у прогон, па оде и он као покисле виле, а никоме ни збогом ни лаку ноћ.

Ево га кући.

И стрина Смиљана таман зинула, да каже:

„Хвала Богу!“ — што и он једаред дође раније него обично: али га одмах позна збуњена, па као да је утучен.

Претрну, па га пита:

— Шта ми ти је, сине?

Цвеја ћути, па хајде, те леже испред појате.

Ја гледам из кола, а у кола легао, у сену да преноћим.

Мати стала, па гледа за њим, па се забринула. Бљушти јој срце од жалости; тек не зна, шта ће. Што, као паметна жена, није никада донде поверовала, то сад била почела, каже, да помишља. Пијан није; јер кад је пијан, плаче и раскајива се. Него — нагазио на што, устрелиле га виловитѐ очи, урекао га уроклњив поглед, опчиниле га чини. Шта ти све човек не ће у невољи помислити!?

Дошло јој да тражи врачаре, да јој штогод даду, како јој јединац не ће више тумарати ноћу и дању деканчити. Мисли, да му даде гасити угљевље. Или да га води, нек му скину чини. Ама мисли, коме ће, јадна?

Ено, тако врачала баба Кумрија Вићи Тодорашку, да сѐ, тобож, не поводи за туђим женама. Па како му његова Јула дала нешто, те попио, а он вени, па вени. Тако на њему данас сама кожа и кост. Сав ми се посветио, па ни дај Боже онај човек, који је био!

Опет некаква из планине учинила Ђури Олајџији, да је, токорсе, воли. Па ено га, иде као сумахнут, а прозукао као јабука, што тек не опадне. Такав момак, што је то био!

И тако још више.

Веруј, има света, па, у истину, може да учини човеку. Накупе којекакве травуљине, коштурине и, буди Бог с нама, којешта, па луд свет није па се трује.

— Боже, ти ми помози! — окренула се стрина Смиљана, откуд, вели, долази све добро за народ. — Ти ме избави, Боже, молим ти се. Уклони проклештину с куће ове. Твоје се име увек славило и спомињало у њој, откако је темеља и огњишта овога, и у беди и у доброј срећи. Не остави ме ни сада. И молим ти се, Саваоте!...

Цвеја се пружио преко кревеца, па, Бог би га знао, мисли ли што или не мисли?

И мени се разбио сан. Не ће ми капци на очи, па да обесим о сваку длаку у трепавици, мислим, доњи жрвањ. Па ми баш годи, кад који коњ, везан за друга кола, зафрче, а гривасти вранац удари ногом у земљу, што немиран, или главом о лесицу, што се брани од комараца.

Наједаред залаја пас.

Дигох главу, да видим, шта му је.

Ето Моце управо на Цвеју.

Шта ће овај сада? Не знам ја још, шта је било на рогљу.

— Хајде!

— Ко? — буни се Цвеја.

— Ти, — вели Моца.

— Куда?

— Сви смо тамо, ... знаш? Удара се у сва звона.

— Боли ме глава.

— Ти се препао, — пребаци му Моца, па се силом насмеја.

— Е, дакако!

— А јеси видио, Бога ти, само ону?

Цвеја канда климну главом.

— Да јој се осветимо! — плану Моца.

Не чух, да ли Цвеја што рече на то.

— Та хајде, човече. Шта оклеваш? — наваљује онај. — Тебе баш чекају тамо.

Цвеја се поже, као да ће да пође. Понда се трже, па вели:

— Боли ме глава, кажем ти.

— Кијаће она то, — каже Моца. — Свему је она крива.

Цвеја ћути.

— Биће мања од макова зрна.

Цвеја ћути.

Ћути и Моца. Понда опет:

— Баш не ћеш да идемо?

— Пусти ме, молим те, — брани се онај.

— Добро. Ја .... овај .... Сасвим ми се карта окренула, знаш... Овај... ја не браним; али шта ће они тамо рећи?

Цвеја протр руком чело.

— Знаш, да сам све изгубио, — заопуцао Моца, а стоји већ као на иглама. — Све су ми однели...

Цвеја као и да не чује.

— ... и чизме...

Онај ћути.

— ... и онај србијански нож...

Већ мени дошло, да га ухватим за јаку, па да га бацим насред улице.

— Уф, ала ме боли! — уздахну Цвеја, па се хвата рукама за главу.

— Па . . . добро! Кад не ћеш ти, не ћу ни ја. . . . теби за љубав не ћу, — узе муцати Моца, а не стоји му се. — Лаку ноћ! . . . Само теби за љубав, да знаш!

Пође. Врати се. Чешка се.

— Мај . . . ! Хтео сам . . . овај . . . да ти кажем нешто.

Нема одзива.

Опет се врати.

— А? Шта велиш?

А Цвеја не вели ништа.

— Него упамти, Цвејо брате, што ти је казао вечерас Моца. Не био, који сам! Кијаће она то, Бога ми мога! Хоће, Бога ми. Не да се овај тако тек! . . . Биће мекша од памука. Упамти, мекша од памука! Видићеш... Познаје Моца своје птице; ја ти кажем. Ту је Моца тек онај прави. Свему је она крива,... она, да!

Говори тако, и псује, да саставља, Бож' опрости, небо са земљом,. . . а већ је на подворишта.

Пас из прикрајка за њим до врата с наоштреним зубима.

Кад Моца изишао на улицу, и омча паде на вратнице, па како залупио врата, гадно још нешто опсова, а пас лану и зацени се, па загризе плот, те искиде зубима читав иверак.

Цвеја остао на кревецу. Чух, како одахну.

Пас испратио Моцу, понда потрча дуж целога плота кроз гумно, кроз башту, око стаја, и преко целе зграде.

Кад се вратио, а код Цвејина кревеца женска прилика. Склопила руке, па стоји као светац.

Тако мало постојала, па се прекрсти. Наже се над Цвејом, па и над њим начини крст. И хајде полагано!

Пас потегао био к њој. Познао стрина-Смиљану, па не зна, шта ће, да јој се умили. Али кад је видио тако озбиљну и скрушену, застао, узео се облизивати, па мирно усијао очима у њу. Кад пошла она, скочи и он; па, машући учичканом репином, отпрати је до куће.

Стрина уђе у кућу. И сад тек леже, да се одмори. Бдила и она, те толики део ноћи не тренула, него, час по, прикрадај се Цвејину кревецу, те прислушкуј. Није се смирила, док није видила, да Моца оде, како и дошао. Али је после и сама признала, како јој у један мах опет тако нешто тешко било дошло, да би се била као на ново родила, да је Цвеја баш отишао с Моцом. Обамрла, каже, била, што се поплашила, да јој се јединац није, можда разболео.

Кад жуја и њу отпратио, па и за њом видио замандаљена врата, а своје иначе већ учинио, ето ти га и опет Цвејину кревецу. Издиже се ту, што могао, на све четири; опружио главу, да оњуши и пару господара свога. Понда се сави поред кревеца, да с мирном савешћу једним оком спава, другим верно бди над добром свога госе.

У том и трећи петли почели да се јављају.

И ја једва мало склопих очи. . . .

*

Пукло по селу, како је Јагода Јездићева ћушила зидара Моцу.

Откуд год ко:

— Бог да прости!

— Враг цура!

— Тако му треба!

— Право је имала!

Чак ме наш деда Јеротије пита:

— Шта је то било, синко?

Кажем му ја.

— Оде Моца као и оно златно теле! — вели он.

Све он тако нешто, тај наш деда Јеротије, тако нешто брка, што сам ја још као ђак учио од учитеља, па после слушао уз ускршњи пост на молитви од старог попе,... како оно рече попа: „причте из Светога Писма“. Не зна сваки ни разговарати с њим, с нашим деда-Јеротијем.

Кажу, да су и ове младе попе ученије. Наш, Бога ми, и јесте учеван. Па опет мало кад ће што урадити, док не пита нашег деда-Јеротију Загорицу.... знаш: кад ће се, на прилику, носити литија, или ако ће да зна, кад је ко свечар, и тако. Па што каже наш деда Јеротије, то и попа забележи.

Па ја се сад већ домишљам, што једнако наш деда Јеротије спомињаше златно теле с Моцом.

Нашло се, Бога ми, и момака, на повлађују Јагоди...

Питао ја једаред.... Не знам, шта ми

би, ал' и сад ми жао... Питам Цвеју, као бојаги, је ли истина то, што говоре?

А он да се под земљу сакрије. Другоме се једва дао и видити. Деда-Јеротију ни на очи.

Тражи га Моца после тога неколико пута. Никад Цвеје код куће.

Чула, дакако, и стрина Смиљана, шта је било; а опазила и на сину, да се од ото доба променио. Па кад дође Моца и пита је, где је Цвеја, њој мило, све плива у радости, што Цвеја увек у послу, па не доспева с Моцом. Мило јој, па благосиља Јагоду.

И сад нема више да певају, како је Загорица древна пијаница и не знам шта још; већ како „зидар Моца малтер хлади, да ћушку расхлади“.

А Моце никад ни уврх Јагодине улице.

Тек једаред... Мора да је, што кажу, баш притерала била орла зла година.... Тако једаред.... не знам, како се нашли њих двојица заједно, Цвеја и Моца.

Иде Цвеја поред њега, па натукао шешир на очи, па оборио главу као нова млада, кад првих дана пролази поред свекра. Баш се стиди!

Кад ... али ето пред њих Јагоде с Јелом Ранитевићевом.

Десио се ја под вигњем код Раје ковача, па гледам за Јелом, па као велим, и да видим, шта ће сад бити.

„Баш да видим,“ мислим.

Цвеја, како забурио главу, није ни опазио оне две.

дућан код младог грка.
,! — рекох у себи.
Цвеја очи испред себе,
и ту.
іта. Мимоишли се. Само
ла Јагоди, па се заки-
іта. „Ни тренула није,“

некакву грудву, па се
за што је запео.
! — довика му Матија

ђу нас као сапет, па
Јоје Патлицана.
ли. — Проклета џомба!
гу деда благо закопао!
Матија. — А Бога ти,
жић?
к, ваљда, сети, да је с
се за трагом: те кад
рже оде својим путом.
— примети Оморац.
ни за рођеног брата...
увече под Ранитови-

це све на рпе, па при-
Кумовска Слама, као
млеком. А расветлило
да рекнеш, што рекао
месеца нема!“
све да се крстиш од
напасти.

Био баћа Јефта Ранитовић као јуче на воденици подунавци. Носио нешто тамо, да му се самеље. Па док мељава, мисли, буде готова, он бануо у село код свога пашанца. И, дабогме, милу се госту не одмерава, — те куц те муц, док у томе превалио, каже, и добар део ноћи.

Кад се вратио кући, па изашао, каже, иза села, а срце му нешто гракнуло, па се распевао, по Богу, као цуре пред јесен, кад зареде угледачи. Хтело му се баш, па пева. Отпустио коњима вођице, подупро леђима лотру, па швићка бичем и пева. Коњи натенане у корак; а њему мило, мило.

Таман тамо на стару ћуприју, а дешњак наједаред у страну. Зазре, па рну на руду. Понда трже он, па трже и левак. Тек трже један, мој баћа Јефта звиз главом о левчу, у тај исти пар, . . . ал' ни колико ти се, каже, размакне око од ока, кад тренеш, . . . у толико, каже, отвори се небо, па се просуше отуд звезде. „Просуше се," каже Баћа Јефта, „као из вреће." Те све њему у кола. Штрецају, вели, баш ту пред њим, није да рекнеш, шаком би захватио, него . . . да му бркове опале. А чује. . . Нема ту, причинило се човеку. . . Чује баш, како шуште и праскају, као да си упалио, каже, повесмо кучине и метнуо у њ по које зрнце барута. Коњи удри што икада.

— Ми већ полегали, — уплете се тета Вемија баћа-Јефтина, — дабогме, куд и камо, а кола зврр, па на велика врата. Тр-

гох се ја. Нисам, — вели, — душа ваља, ни спавала тврдо. Тргох се, па велим: „Ето Јефте!“ Мислим, напио се код пријатеља, па велико и не узимам на ум, што тако дојурио. Није му првина. Кад... нема Јефте у авлију. Устани, да видим. Таман ја напоље, а дешњак задрхта, па клече; клече, па се опет дочека на ноге. „Отварај!“ виче Јефта с кола. Кад утерао у авлију, а он не силази. „Устај, човече, који ти је бес?“ Јест, богме! Јефта као узет!

— А зар не знаш, брајко, јади те не знали, — прихвати Крста Ненић, — да је толико већ њих ограхисало на старој ћуприји? Или не иди онуда ноћу, или пази, како ћеш проћи.

— Што то, — умеша се, сад не знам више ко, из друштва. — Али ено, знате како се пре неку годину Живану Жегарцу прекојасило; па човек свиште на пречац, само што имао каде да исприповеда, шта га снашло. И он исто тако накаљао на старој ћуприји. Иде с вашара; па кад тамо, а то на друму мечи теле. Стоји живо теле, па мечи. Помислио Живан: „Хајд', ваљда се изгубило од говеда.“ Стане, скине с коња улар, ухвати теле, баци га у кола, па га веже себи иза леђа за лотру. Вели, наћи ће се, чије је. Кад дошао пред своју кући, таман човек овија вођице, па ће сићи, да отвори врата; а теле наједаред од остраг замечи њему баш усред уха, да му заглухну ухо. Осврне се Живан, нема телета. Улар ту, ту омча на улару; а

говечета нема, па нема. Једва утерао у авлију, није имао каде, ни колико коњâ да испрегне, већ легао, па није више ни устао...

— Говорите ви што год хоћете, ал' ја бих се заклео на свето причешће, — вели баћа Јефта Ранитовић, — да сам видио под ћупријом зидара Моцу.

Забезекнусмо се.

— Шта ће под ћупријом, анатема га? — каже тета Вемија.

— Да охлади Јагодину ћушку, — уплете се Матија Оморац.

— Кажу... Јуче био ја на заповести код општине. Па кажу, да је стигло од некуд писмо на кнеза, где траже Моцу, — рече Крста Ненић.

Разговарамо, ето, тако, па се заборавили, као мислиш, ту ти је.

Деца се била сиграла око дудова и по путу, док се нису поморила, па се и они шћућурили уз нас. Гдекоје, богме, и заспало на крилу. А по неки јуначић избечио сањиве очи, али ни да трене, како се предао па слуша.

Наједаред ће Јефтин деран:

— Гле! Гле! Ао!

Виче, па пружио прст некуда, па се диже за њим, како му нешто необично.

— Миран да си био! — оштро ће на дете тета Вемија, па му повуче руку.

— Шта је? Шта је? — повика нас неколико.

А дете:

— Паде звезда!

— Срећан јој пут! — прогунђа тета Вемија.

— Одбеже цура! — примети неко.

— Прну Божја душица на небо! — рећи ће други.

— Утече сужник с робије! — опет трећи.

— Срећан им пут! — вели опет Вемија. — Тек не пружај прста за звездом.

— Зашто, тета-Вемо?

— Не ваља се... Јеси видио у јесен, кад полећу ждралови на југ, па се поређају у клин. Па кад им кажеш: „Упоред, ждралови, као моји зуби!“ — а они се збуне, смету и изгубе пут. Е, па тако је и с чељадетом. Кад звезда падне, знај, то неко бежи, па не пружај прста. Не ваља се, па не питај даље. Боље реци: „Срећан пут!“

— А ако није ни ово ни оно, него неко прескочио плот?! — зину, па рече Матија Оморац.

Насмејасмо се.

Чисто нам право, да и он зину. Аратос ти разговора све, како онај нагазио, како овај ограхисао, трећи... не знам шта! Кажем, аратос!

Одмакло у том тако већ по дубоко у ноћ.

Поседисмо још неко време, па свако себи.

Не бих се ја... хе-хе-хе... ни Јела кратили ни до зоре. Али — како сви Турци, и хоџа по њима!

Дошао ја спрам Јездићева прогона, а неко преда ме.

Питам:

— Јеси ти, Цвејо?

Јест, он.

— Откуд ти, Дамјане?

— Ја кући. А ти?

— Та. . .

Не знам ово, не знам оно. Прогунђа нешто, да му не можеш ухватити ни краја ни конца. Једва му разумедох, што рече:

— Лаку ноћ!

„Ао мајсторе!“ помислим ја у себи, а пуче ми пред очима. Ту је гумно Ранка Јездића, а иза гумна Јагодини двори. . . Имаће Матија Оморац“ рекох, „право, што рече, да је неко прескочио плот, кад оно паде мало час звезда.“

*

Сутрадан траже од општине зидара Моцу, а Моци нигде ни трага. Само баћа Јефта Ранитовић непрестано не попушта, већ вели, да га је видио прексиноћ под старом ћупријом.

— Говорили ви, — каже и опет баћа Јефта, — што год хоћете; ал' ја бих се заклео на пречест, оно је био Моца под старом ћупријом, главом Моца. Ако сам и био напит, мај, нисам мозак био попио.

Биће, да има и право баћа Јефта Ранитовић, . . . не велим за то, што каже, да није мозак попио, ал' што говори, да је видио Моцу под старом ћупријом. Можда Моца није рад био, да га ко позна. Па кад чуо кола, склонио се под ћуприју, док кола не прођу.

Знаш, да је сад мирније село.

Него не да мени враг мира, па ме све копка, да знам, је ли Цвеја оно вече за јамачно баш био код Јагоде?

Питам Цвеју. Баш у брк ја њему:

— Цвејо, своји смо. Истину ми реци. Јеси ли што разговарао с Јагодом?

А он:

— Јесам.

Ја ни речи даље.

Него опет он:

— Казао сам јој, да имам нешто да јој кажем. Она вели, нема ништа против тога, да се са мном разговара, нити ме се што боји, јер, каже: „Ја знам да ти ниси онакав, као што те свет износи.“

Брате, што ме на то погледао! Само сам још у Јеле Ранитовићеве видио таки поглед, кад смо се једаред... хе-хе-хе... мало били споречкали, па јој ја после тога крај кола с леђа запушио очи рукама: па кад није могла да погоди, ко је, стао ја пред њу. Не знам, је л' јој онда сунце синуло из очију, или јој беху очи само засузиле... Па тако сад и Цвеја.

— Али — каже Цвеја, — не ће да се разговарамо преко плота, него, вели, да јој кажем, што имам, у недељу у колу.

(Није Цвеја ни био у колу још од оне Моцине ћушке...)

Шта јој је у недељу у колу рекао, не знам. Тек сам видио, како се Јагода заруменила, па оборила очи, да га опет тек крадом погледа. Искидала све цвеће, што задела била за груди...

— Благо Јагоди! — вели ми после Јела Ранитовићева.

— Благо и Цвеји! — додам ја.

А деда Јеротије кад чуо:

— Не рекох ли ја, — вели, — оде тај као и оно златно теле!

ПРВИ ПУТ У КОЛУ

— Силовит! . . .
— Пуст! . . .
— Љут! . . .
— Рис! . . .
Рисом га прозвали.
Ко га први тако назва?
Кад паде први пут та реч?
Где је то било?
Којом приликом?
Што му драго!
Рисом га прозвали.

Али је било много познатијих зверова, којима су га приподобљавали, на прилику: подивљао бик, побеснео пас, љута гуја. . . Да би сличност с љутом гујом, или с побеснелим псом, или с подивљалим биком што боље доказао, приповедао је сваки предлагач, но неки баш живо и вешто, каква је гуја кад се ражљути, или бик кад подивља,

или пас кад побесни. Па сваки би најпосле додао:

— Исти Вуја таки!

А риса тешко да је икоји и видео од оних, који су га тако прозвали и звали.

Па опет рис!

А зашто?

Вуја још никада није био у колу, никада на рогљу, никада, кажу, цуре није погледао. А куд год иде, намргоди се, као да си му оца убио; с ким год говори, бреца се, као да не уме рећи помоз' Бог.

Вуја нема друга.

Он, канда, и зна, како га зову, или му се, зар и самоме чини, шта је и какав је; па баш велико и не тражи друштва. Док је сам, и певуцка и звиждуће; чим ко ближе, а он туђ...

*

Упрегао Вуја у плуг четири гојна вока, па их гони средом улицом.

Иде на угарнице, да оре за пролећни усев. Забацио ајкачу преко рамена, па му се вијуга дугачка за њим по путу, све праши.

Мисли, цело село упрло очи у њега, па се намргодио, као облак над планином кад ће да проспе град.

Али дошао спрам Божићеве куће, па се момак променио. Иде, па, као неук бојтар, не зна на које раме да пребаци ајкачу. Сплео се, па му се дугачки швигар заплеће међу ноге. Изгубио корак, па не уме ни да иде.

Понда узео па витла ајкачом... Понда

... да ће од остраг да крзне швигарем предњака у јарму, поскочи, као да га, тобож, нејачкога и неукога повуче за собом ајкача.

Ипак поскочио, а бацио око преко Божићеве ограде.

Милка Божићева баш нагла ведро на бунар, па лије преко палаца воду у ћупу.

Ајкача фијукну. Швигар пуче преко волова и не погоди, коме је намењен био. Пуче, па се запраши, како се искрза.

Завитла њом још једанпут... па још једанпут... па и опет, све једно за другим. А пуца пуста, као да попуцкују мале пушке, кад о Божићу повија момчад Божић на коњима.

Марва трже, па потеже јаче.

А Вуја на волове:

— Хај, Жујо! Хај, Мујо!

Па ајкачу на раме.

Понда се осврну, да дохвати швигар, да га, бојаги, омота о кратко бичаље. Па и опет му се омаче око на Божићеву ограду...

— Залуд се Вуја вуче око Милкине тарабе! — довикну Бо́ја Радулова својој друзи сусеци преко плота, па не брани, да ли ће и Вуја чути.

— Залуд, друго, — одговори она. — Милка ће ми, чини ми се, запети пре за Зâра Ристина. Бољи момак Зâре него Вуја.

— Биће, рођо! — потврди ова, па мигну за Вујом.

Вуја се згрпричу на марву:

— Сту, Ревка! Сту, Црња! Сту... хај ... хај!

Виче, као да би да надвиче или да заглухне, што је, ето, чуо. Дрекну, па шину по воловима, зар да им живима исече кожу с ребара на ремике.

Шину и опет.

Али њега још жешће канда шинуло нешто по срцу. Од бола би, од једа ли себе самог да сможди.

Вóци тргли најпре свако себи. Понда удесили, те ударише троми ỳ кâс...

* * *

Неко вече ће после тога Вуја с коњима у стари потес, где обично Заре Ристин пасе своје коње.

Маторе препео, а оме пустио, да се заиграва око коња. Простро пода се кабаницу, па се полеђушке пружио по њој.

Загледао се у небо. Уочио неку звезду, па је гледа, како је сјајна, како трепери, дрхће...

Замислио себи тамо на небу право коло од звезда. Па му се чини, час играју, час се распусте, па се збијају гомилице.

Занео се. А и коње? Шта му смета?

Само што каткад зафрче који коњ, пасући око њега мирисаву траву. Само што клепетушица на омету откуцне по каткад јаче, по каткад слабије.

Вуја је свикао томе, па се и не трза. Да није тога, тек онда би се жацао, као потрицар у туђој њиви.

Мисли:

„О мај! Ал' тек она звезда! . . . Друге се једва и виде спрам ње, . . . избелиле као бела џигерица."

А та звезда трепери, па се прелива, те час бледа, час златна, час румена, па зеленкаста, па плава, па. . .

— Је си ли ти, Вујо?

Вуја се трже. А то га неко пита. Подиже главу, па гледа, ко је.

То Зâре Ристин.

— Ја. Па онда? — одјави се Вуја.

— Ништа. Питам само, — трже се Заре.

Вуја се окрену и намести, као што је и био.

А Заре оде, па мало по даље распусти коње и нађе себи места за ноћиште.

Вуји право што је Заре дошао.

„А што ме пита, јесам ли ја?" мисли опет у себи. „Зар ја не смем доћи амо?"

Пореметише му се мисли од отоич. Изгубио ону звезду трепетљику. И баш не може да је нађе. Све му Заре у памети.

А мéте му се нешто по глави. Хоће да га пита...

Шта је оно само хтео? Тога ради је, ево, и дошао амо.

Ех! Није, што је заборавио, него не зна, како ће. . .

Једва!

— Куд си, мај, то чак отиш'о?

— Ја? — одазва му се Заре.

— Ти, да.

— Чекам Тиму Марића.

Вуја опет заћута.

Ћути и Заре.

У неке ће опет онај:

— Је л', еј Зарија!

— Ој!

— Хоће л' бити у недељу опет кола?

— Па хоће, дакако. Коло игра сваке недеље и свеца кад није пост.

Зна то и Вуја. . .

Опет ћути Вуја.

Ћути и Заре. . .

Наједаред се Вуја диже. Одапе коње. Баци кабаницу на мркова. Па му се и сам вину на гребен.

Потера поред Зара.

Застао.

— Па . . . онај . . . хоћеш ли у недељу и ти у коло? — пита онога.

— Хоћу, као и до јако, — одговори Заре.

— И ја ћу, — избаци Вуја, па ободе коња и одјезди на другу страну.

А хтео је баш да чује, шта ће рећи онај на то?

— Гле чуда ја̀ко! — рече Заре.

Али га Вуја не чу.

Донекле се још чуо топот Вујиних коња. Понда још само клепетушица на Вујину омету. Понда се и то изгуби.

Паде око Зара тишина. У њој нестало Вује.

А Заре се дао натенане за својим мислима. . .

* * *

Летос у прву недељу после тога извукао Вуја пуно ведро воде. Наслонио се над њим, као бојаги, да пије, а овамо се надвирује, па се огледа у њој. Намешта пошу, па јој провлачи крајеве кроз прпу на рамена. Понда поглади дланом неколико пута наусннце. Понда. . .

Ето га у коло.

— Охо, друго, а откуд тај амо? — гурну Боја Радулова другу до себе, па јој шану.

— Далеко му лепа кућа! — одговори ова.

А Вуја натукао шешир на очи, па се шуња, као да је нешто крив. Надилази. . . и обилази . . . и околиши. Док се једва не одважи да стане ближе.

Момци се збили гомилице, па му се чине и невешти.

— Ја мислим, ви играте! — бубну Вуја јату девојака.

А ту и Милка Божићева.

Е, збунио се, као да је дошао први пут на причест.

Милка се обрецну:

— Па шта је онда?

Ух! Вују штрецну нешто кроз срце, па га скроз прожме.

Очемерио се. Поцрвенео. Ућутао.

Нико се још ни од мушкараца не осече тако на њега, па зар баш — Милка Божићева.

А Милка рекла, па се напрћила, па се уозбиљила и окренула главу, да га не види.

Ћуте и друге јој, па се стискају око ње и уз њу. А све окрећу Вуји леђа.

Вуја стоји, као на жеравици, па као да га неко од остраг полива...

Гајдаш задува коло.

Милкине другарице као да једва дочекаше, да момци поведу. Па и оне одоше међу играче. С њима и Милка. А ухватиле се једна другој за играч, што га пашу још код куће, кад полазе у коло.

Милка Божићева нашла се баш до Зара Ристина. Метла му руку на раме, а он њу ухватио за играч. Па се отискоше.

Вуја се почеша по потиљку, а не свРби га. Стао, па гледа у коло, како се везе, па се таласа, превија и угиба око свирца... А Вуја мисли, да им пркоси, што... не игра.

Коло све веће, па се шири и шири. Раширило се, богме, па дошло и до Вује.

Вуја све упорнији, што коло њему ближе. Као да вели:

„Хајде, баш да видим, куда ћете сад?“

Ето Милке, па се очеша о њега, па га очепи.

Вуја погледа свуд око себе, као да хоће да се увери, је ли то још когод видео?

— О мај!

Прође га чемер. Подиђоше га мрави. Срце попусти, па се раскрави, па меко, као суснежица кад је пролећни дан задухне. Нешто му необично проври у жилама, необично, ... туга, ... сласт, ... Па му мило, па се насмеши.

Ех! Чисто други момак!

Упиљио очи испод шешира у Милку Божићеву, па јој не да маћи.

Милка њега и не гледа . . .

Престаде коло.

Опет се збише момци и девојке, где пособице момци, где посебице девојке, а где се и измешали.

— Докле ће онај стојати тамо, као незван сват? — приметиће нека од девојака за Вују.

— Реци, к'о курјак, кад се шуња око еведре, — дода друга.

— Као рис! — истрча Милка.

— Хајде, нека те чује, — опоменуће је За̂ре Ристин, а као смеје се.

— Па, браним му ја. Казаћу му у очи, — одби Милка, па слеже раменима. — Направио се чудом у селу, к'о пустолина. Да је момак од света, зар би стој'о к'о некрст ван креста? Што је дош'о амо, кад не игра, к'о његова браћа?... Него и ви сте ми момци, их, . . . и по̂!

— Није него да паднемо пред њим на колена, да га ми молимо у своје друштво! — брани се Заре.

Милка се подсмехну:

— То би вам и доликовало!

Заре поцрвени. А не ће да јој остане дужан, него је, на зло, заједе:

— Ти ћеш то још и учинити!

— Охо̂! Па шта би онда било? — обрецну се Милка. — Али ова никог не зове. Упамти. Нисам ни тебе звала!

Рече, па се понесе.

А Зара као да неко поли водом с кључа.

Вуји се кика накостреши, кад је виде, тако поиздаље, ма да није чуо разговора. Развуче усне, нешто — налик на осмејак. Понда промрмља сам за себе:

— О мај! Врашка цура!

И опет се почеша за потиљком, а не сврби га. Гледа је из прикрајка, . . . па би да срне, да је пред целим светом зграби и понесе кући на својим грудима . . .

Мало за тим ето му Зара.

— А куда ти, море Вујо, одјури оно вече?

Е, мило му, што га Заре тако предусреће. Мило му!

— После дош'о — вели опет онај, — Тима, па смо скоро целу драгу ноћ провели певајући. Тима дув'о у врулу, па милина!

— О мај!

Ето, да је Вуји право, кад не зна, шта да одговори . . .

— Хајде, хоћеш л' у коло? — зове га Заре, кад почеле коловође да се поново хватају око свирца. — Пита ме Милка Божићева, што не играш?

Вуја поцрвени, па се смеши, па уступа натраг. Вели:

— Не умем ја то.

Не уме, па га и срамота. А не зна, да ли је на небу или на земљи, па не зна, што ће . . .

Опет се коло заталаса.

Изашао дугачки Стојан с неколико пијане браће из крчме, па се плеће у коло и око кола. Хоће силом да коло расквари.

— Стојане, окај се! — ..ли му Заре.

— Ти си, море, најб..љи . рач! — подсмева му се дугај.ија. — Де, умеш ли преко ноге?

И подметну ногу Зару Ристину. Али у Стојана пуна глава, па га превагну, те он сам тресну о земљу.

— Их! — згади се Вуја.

Док се Стојан предиже, ето гужве у ...

Женскиње се усцикаше, па се испу...е, те се клоне.

А момци то беже, то . е мешају у гужву.

За часак се убојице уклупчаше, па не разазнајеш, чија је која рука, чија је која нога или глава, као кад се гује сколутају, па ти се чини једна трупина с неброј чворова, глава и репова. Нит' знаш, ко кога бије, ни ко кога брани.

Уједанпут дрека:

— Утрескаће Зара Ристина!

Зацикаше девојке, па прснуше као јаребице, куд која!

У тај мах јурну неко од остраг, као орлушина међу јастребове, кроз гомилу, па руши, ко му се на путу нађе.

Беше то Вуја.

Е, ако се чељаде икад може поредити с рисом, ако је Вуја икад заслужио, да се тако назове, ето је то сада заслужио. Што рис, рис! Па што љут, љут! Али то је снага дивља! Кога пограби, тај је већ тресную о земљу. Видиш само, како лети чељад, као

лутке да их замислиш у вихору. Па не чујеш ништа друго, већ како овај или онај бубне, па зајечи.

А испод свију пружио се Заре Ристин, једва жив.

Диже га Вуја. А он се једва држи на ногама. Па га скоро носи на рукама.

Зарев поглед прелети по девојкама, што се усплахирене слегле унаоколо, па мало издаље гледају, шта бива. Поглед му паде на Милку Божићеву.

И Милка му ухвати поглед. Али док им се тако састадоше, она трже своје очи са Зара на Вују.

А Заре се постиди, па обори главу к земљи.

Вуја и не гледа никуд, већ само упртио Зара, па га носи.

А како велик, како диван беше сад, па од сад Милци Божићевој!

* * *

Дошао Вуја кући.

— А где си ми ти био, Вујо? — пита га мати.

Необично жени, што јој се син тако дотерао. А то није до јако његов обичај био, већ, била недеља, био светац, он зауларп коње, па их јаше на пашу, те тражи, где да их боље напасе; ако баш зима, он је тимари у стаји или у наслону. Необично јој, па некако и не узима на ум, што Вуји одрешена поша, а расплаћена кошуља под грлом.

— У колу, мамо! — одговори Вуја на материно питање.

Мисли мати:

„Нека, хвала Богу, кад се и он помешао једаред већ међу своје вршњаке!“

Мисли тако, па јој мило, па вели:

— Па јеси ли ми игр'о, соколе?

— Не знам с ким.

— Па с цурама?

— Ма'ни и', мамо!

— С момцима?

— Их!

Оде Вуја у стају, да намири марву.

Прошла га добра воља, па му жао, и што је ишао у коло.

— Џаба! . . . Ето, први пут, па . . .! Шта ће рећи . . . она? Казаће: „Мора се Вуја потући!“ . . . Зар то не би прошло и без мене? . . . Не оде Вуја више у коло! С ким? Јесу ли то момци? Па онај . . . тај . . . тај Заре Ристин! То момак?! Каже она, . . . бољи момак од мене. Бо́ја Радулова каже: „Бољи момак Заре Ристин него Вуја!“ . . . Дати се онако изгњечити за права Бога! Мајчин момак, . . . и то ми је! Их! . . . (Осврнуо се мрков, па гледа, што то Вуја толико шушка по сењаку, те боде вилама по сену.) . . . Е, мој Вицко, . . . мој Пајко! С вама ћу ја и од јако као и до јако! Не дам ја ону вашу пашу на ливадама ни за десет Зара и других таквих момака. Легнем ти ја у траву, гледам у небо, па слушам, па слушам, како мој Вицко и мој Пајко слатко чупају и грискају!...

Ево, ево, лабудови моји!... (Коњи се похамали за мирисном пићом.) ... Па ноћас опет, ајде, да гледамо коло ... на небу! Упамтио је Вуја добро ону звезду. Ала је лепа! Она на небу и једна на земљи! ... Хај, хај!

Оме се трже, како Вуја подвикну на послетку, па чисто поскочи. Загледа се у Вују, пonда дође к њему, као да му није доста у јаслима, него тражи нешто у његовим рукама. Вуја га потапша по широком врату и по сапи. А оме се заигра, па се затрча на двориште, ... милина га погледати! Стао Вуја, па га гледа, па му срце игра...

*

Око Петрова учестао Вуја по два три пута преко дана њеном улицом с пуним возом, а свози летину с угарница, где јесенас орао, на гумно.

Милка увек нађе нека посла код сусетке преко пута, па се баш деси, да онда има да пређе или тамо или натраг кући, кад ће таман Вуја да протера онуда своје вóке.

Не ваља, дакако, колима пута прећи. Па Милка стане украј пута, те чека, да Вуја најпре прође.

А Вуја пешачи поред кола, ... лакше му, него да седи горе на возу.

Први пут да прође поред ње, а он заишао на другу страну кола, да га Милка не види.

Други пут прошао.

Али Милка баш на оној другој страни, на коју прешао и Вуја. Стоји и држи, канда,

кошарицу, па је покрила опрегачом, а носи нешто од сусетке.

— Помоз' Бог! — поздрави је Вуја. (Не може, ваљда, проћи тек као мимо турско гробље.)

— Да Бог да! — отпоздрави му Милка. (Тек, ваљда, не ће да се не одзове на Бога.)

Сутрадан опет ту Вуја с возом.

А ту Милка с кошарицом. Носи је натраг сусеци.

Сад већ хоће и Вуја да се нашали.

— Је ли пуна срећа, Милка?

— Пуна, Вујо! — одговори Милка. (Не би ни изишла пред њега с празном срећом.)

— Трипут смо се срели већ, Милка.

— Трипут Бог помаже!

— А четврти пут? Онда ми мораш дати штогод, — вели Вуја, — среће ради.

— Прво заслужи, — одговори Милка.

— Не знам, како враћаш.

— Мило за драго! — избаци девојка, па иде мирно...

— Вујо, ено ти одоше волови сами! Извrнуће ти гдегод воз! — повика, бојаги, Боја Радулова с плота.

— Вуја се осврну за Милком, па за Бојом, те потрчи за колима...

С последњим се возом Вуја закаснио у сами мрак.

Срели су се. Састали су се.

Шта је било, ... мрак је био. Тек да дланом о длан удариш, Вуја стиште Милку обема рукама... Нешто пуче, а ...

— Јух, Вујо! — цикну Милка, па се истрже и побеже.

— Врати, као што си обећала, — виче за њом Вуја.

— Не ваља се враћати! — одговори му Милка, а већ беше до својих вратоца.

— Онда ћу ја сам доћи по своје, — одздрави јој Вуја...

Од јесенас грли Вуја своју Милку, грли је и љуби, па им нико не суди.

Више пута седе пред кућом увече.

Вуја спази ону звезду на небу, ону, што се нада све сија, па трепери, па се прелива, те час бледа, час златна, час румена и зеленкаста, па плава, па... Спази је, па се насмехне, па притисне уза се своју Милку...

А Милка би целом свету да довиче:

— У Вује је срце голубље!...

КРУНА

Што је Јеша Скрлетовић момак, нема га више. И ако ће! Газдачки син, па је и прилика. Ама што воли, да се хвали, и ту га нема више.

— Хајде, да се окладимо, — вели једаред Јеша, — да ћу ја пре стићи у варош на мојим вранцима нег' ова ватрена кола.

Ту вазда момака и девојака. Десило се некако уз Часни Пост, па се искупили пред крчмом, тек да се искупе, ако кола, дакако, и нема.

Јесу Скрлетовића вранци, да ћеш јамачно и међу царским коњима тешко наћи бољих. Али куд Бог дао, где је град! Па куд мораш тек да надилазиш!

Претера Јеша. Претера, збиља, мајчин син!

Неко гледа у земљу, па не зна, шта да рекне. Неки се опет окренуо на страну, да не прсне у смех.

И сам Јанко Тувегџин једва прогунђа' тек да не оћути:

— Гле јако! Па шта су ми ватрена кола?

А Јанко ће рећи за црно, да је бело, а бело црно, ако то каже Јеша, па ни оком тренути не ће.

Јеша погледа наоколо.

Девојке . . . гурка једна другу, па рупцима и прстима заклапају уста. Круна Богићева само гледа Јеши у очи, па ни да трене.

Скрлетовић се облизну језиком, па превуче дланом преко брчића. Али му опет не да враг мира.

— Кад смо оно јесенас возили со из царске соларе, пуна кола у мене. А Јова Сучевић натоварио — каже, — неколико рајница, да стеше тарабу; па и он иде из вароши. Час по, па се залети, да ме обиђе. „Не ћеш, Сучевићу,“ мислим ја, „ма мањкали.“ Па само отпустим вођице, а вранци ђип, да и' после једва задржим. Него ме превари у један ма', па се оте. Оде. „Ао, Јово,“ реко' ја, па само што притег'о коњима узде. . . Нема, него мислиш, одо' у ви'ор. Лети блато све у комађу, па к'о киша пада у кола, а глиб, да се точак дигди завали до оглавчина. Кад ја погледао за собом, мој Јова стао, па одмара своје мркове.

— Није то ништа, — проговори Круна. — Ал' знаш, Јешо, кад смо оно били летос на вашару, па кад си повез'о мене са вашара.

Јеши се размакоше усне, а кратки му се

брчићи накострешили, као да ће се сав растопити од милине.

— Наједаред — вели Круна, — навукоше се облаци, па се смрче. Смрче се, друге, као поноћ. Кад ударише цигани, па кад се мало расветли, те пљусну за тим киша, нема, него се запрашило, па мислиш, саставило се небо са земљом. Јеша само викну на вранце, а вранци полегоше, не 'ватају земље. Ми брже, облаци брже. Ми брже, и киша брже. Ми у авлију, а —

Јеша зинуо . . .

— А оно само неколико капи с крајника облака у'ватило парошке од вила, што и' Јеша купио на вашару, па забо у шарагље, — одсече Круна.

— Заборавила си, Круно! Ни виле нису добиле, — дометну Оморац.

Девојке забуриле носове у рупце, па се једној или двема омаче тек:

— Хи!

Момци се напрегли, да попуцају.

А Тувегџија бленуо у Круну, па у Јешу и врдну главом, те му се оте из грла само: — Ао!

Како се чуди, није ни склопио уста.

Е, кад прснуше сад у смех момци и девојке, покочити се.

Круна само маче усницама, да јој се покажу две рупице на образима.

А Јешу напопао некакав кашаљ, не знаш, шта је од њега.

Опет му Круна не да мира.

— Да ниси јео много кокица, па ти запала љуска у грло?

— Ајдемо, момци, ко је за пиво! — повиче Јеша, а облизну се и опет.

— Ајдемо! — пристаде уз њега одмах Јанко као запета пушка.

И одоше неки с Јешом у крчму.

Највише их остало још с девојкама, да се смеју. . .

— Збогом, девојке! — окрену се најпосле Круна и пођe.

— Чекај, Круно, па ћемо заједно.

— Идем, да видим, шта ми ради моје дете.

*

— Чији си ти, мали?

— Кéјин.

— Како ти је име?

— Ја сам кејин.

Тај мали никога другога и не зна осим своје кéје. Нико други баш и не брине бригу о њему осим његове кеје.

А кéја његова то је Круна Богићева. А тај мали је „дете“ Крунино.

Питај га, кад год хоћеш и што хоћеш, и први и последњи му је одговор:

— Ја сам кејин.

Скрсти руке преко напета трбуха, па се гега као паче онако у дугој кошуљици, блед и жут, али увек чист, очешљан и умивен. Да спусти руке, вукле би му се по земљи. . . Или седи на банку испред куће, скрсти руке у крило, ускакавчи ноге, па се сунча, ако је сунце.

И ма где Круна била, ма шта радила, ако није он поред ње, па само није ли гдегод у надници, увек ће тек рећи:

— Идем, да видим, шта ми ради моје дете.

Кад њему што говори, никада друкчије већ:

— Соколе кејин!

Зато, ваљда, он и не зна свога имена.

Једаред ће јој рећи Јеша Скрлетовић:

— Да каква је наказа, кад је то соко?

Од то доба Круна, да може, смождила би Јешу. Али никад му не ће рећи ни ружне ни преке, ни бело ни црно. Већ где год уграби прилику, гледа, како ће га исмејати било погледом било покретом, да се Јеша повуче као петао, кад му покисне реп.

Јеша баш пред њом нађе, да се највише хвали. Хвали се, хвали, па и не обари, што каже.

Па се био раскравио, кад оно поче Круна да приповеда, како ју он једаред повезао с вашара. Но како се опет опарио, кад се на њену приповетку онако насмејали момци и девојке!

Не би Круна ни онда толико речи потрошиле њему за вољу, да јој није неки дан пре тога нешто пришануо с препоруком, „како ће бити добро“ каже, „и за њу и за њено дете“...

Ни речи Круна није онда рекла. Само јој очи стале, па се чисто устаклиле. Смркло јој се, те се занесе, да посрне. По телу је прошла језа, а усне јој задрхтале.

Е, па тако му се сад осветила!..

Отишла кући. А у срцу јој нешто право, Боже, као да је добила не знам шта.

Узела своје „дете“ на крило, па га љуби то по коси, то по очима. Тепа му и милује га, да мати првенчету своме не би слађе и милије.

Он упро блесасте своје очи у њу, па је гледа. А мило му, па да се зацени од смеха.

— Осветила сам те, соколе кејин!

И наједаред јој грунуше сузе, па пођоше полевати дете по лицу.

Он стао, па гледа у њу. Не разуме је, док и сам не бризну у плач.

Круна га притисла на груди, па га т ши.

И дете јој заспа на крилу...

*

Нашла се Круна сироче после родитеља, а једва да се умела честито сама опасати. Што се нешто земље назвало сад њено, то туђин узео да сеје, па туђин и пожњева.

Остала у кући сама с нејаким братом, да га она, и сама слаба и нејака, подигне на ноге.

Него добре душе примиле се, дакако, да отхране нејако мушко, а тек изашло из повоја, да не свисне од плача или не заковрне од глади и гада.

А суседи Круни кад залогај хлеба, кад мало и сира, да дете душу одржи.

— Но у свету, — говорио је обично покојни деда Загорица, — колико је добрих душа, толико је, канда, и да их те Бог сачува. Кад ти што дају, највише ће ти отети. Кад

те у очи жале, не дао ти Бог, што ти мисле. Кад ти ћуте, најгоре те осуђују.

Па тако неки чинили детету, да га нестане, те да траже нека дêла, токорсе, за храну. Они, што помагали Круну, развлачили оно сиротиње из куће као пси пусто масло.

И запече се дете, па поболевај и поболевај. Једва му душа остала у носу, да се целога века не може отрћи, да је на свету тек једна наказа више. Његова браћа јашу на трсци по улицама, а он и не дубе. Његова браћа иду по бразди за плугом и банају се по лединама, а он тек пузи. Његова браћа полазе и у коло, а он једва пошао ногом. Руке се опружиле, а тело згрчило. Лице и глава као у старца, а памет — не буди примењено — детиња.

Кад Круна осетила, да је срамота окључувати се око туђих огњишта, па погледала, шта има на својој полици, па завирила у постељу и ормане, — једва нашла, у чему да запражи, једва, шта да пода се простре.

А кад добила прву надницу, па видела, како је слатка тврда кора, што човек сам заслужи, довела брата свога кући. Па је сестра срца милостивна, те се сетила матерње неге, па је брату своме сестра као и мати.

Ето, то је Крунино дете.

*

Разболи се Крунино дете.

Нађе се какова баба, да је запита:

— Како ти, Круно, дете?

— Зло, мамо!

— Да се хоће Бог смиловати, па да га прими, да се и ти, ћерко, не мучиш јадна!

А Круни жао, Боже, па седне, па плаче крај одра, те не да, да муха падне на њено дете.

Говедар Раја увек спрам Крунине куће духао у свој рог, да огласи, кад му треба краве истерати, да их тера на пашу, и да каже Круни: „Добро јутро!“

Једаред поранио у своје време, па пролази крај Крунине куће, а рог турио под сурдуму.

Ето некако Круне из куће.

— Добро јутро, Круно.

— Добро јутро, Рајо.

— А твоје дете, чујем...

Круни потекоше сузе.

— Сирото дете!

Круна га погледа. Још нико не рече тако за њено дете.

Од то доба не ће Раја да душе у рог више спрам Крунине куће...

Дан два после тога дочека Круна Рају крај плота.

— Рајо, а што ти обилазиш јако моју кућу?

— Како, Круно?

— Па ето, не ћеш ту да дуваш... Да знаш, Рајо, како то моје дете воли! Кад чује рог, а он се прене, дође к себи, па слуша, слуша, догод му се не изгуби....

Сад Раја нигде толико не мами краве колико спрам Крунине куће. Душе, па извија,

све се растолеже! А кад обдан на ледннама или на испусту, скоро ништа друго не ради, него учи, како ће што лепше да извија Круџину детету. Па кад опет ујутру пролази кроза село, а он јури, те многи морају да га вијају, док не дође спрам Крунине куће. Ту застане, е, и краве се већ почну штркати, да рогове поломе. Па кад дође на крај села, и опет се окрене у улицу, па затруби, да га и опет чује Крунино дете и...

Кажу већ људи:

— Е, гле нашег Раје јако! Проћаволио се!

Једаред стао Раја на Крунин прозор.

— Круно, изађи, да ти нешто кажем.

А поранио пре света, па одмах ударио на њену улицу.

Круна изађе.

— Круно. немој... овај... да се срдиш, ... да те... као нешто молим. Видиш, отелила ми се моја Белка, па... овај... видиш ... Теленце је још слабачко. А каже ми газда Јова Скрлетовић,... знаш, да... као оставим краву с телетом код њега, док нејачко не одвркне. А ја опет, као што ти велим, реко', ... да ... овај ... тебе замолим. У тебе је пуста башта, траве доста, а имаш још мало и појате, да се ноћу баш може и склонити, ако би ударило какво време... Нерад се Раја с газдама ортачити,... знаш, одма' 'оће човека ма чим да обавежу, па ти пребацују и на оном свету... Па ја сам мислио, као што ти реко', да!... 'Тео сам, да те молим то још јуче. Али ни јуче ни прекју-

чер те нисам видио, Круно. Па сам дош'о, право да ти кажем, и да те питам, шта ти ради дете?

— 'Вала ти, Рајо, што се сећаш! Све увек онако. Ни живити, ни...

— Даће Бог и боље. Није Бог сиротињу сасвим напустио. Па... Да! Шта сам оно још 'тео рећи?.. Је ли, ти ћеш примити моју Белку с телетом у твоју башту? Ја ћу је напојити свако јутро, кад пођем, и свако вече, кад дођем. Напојићу је и потимарићу је. Понда опет одо' на своје ноћиште. А ти ... овај... преко дан, кад доспеш, покани је мало и ти... Знаш.. Стока је стока, ал' и њу је Бог створио.

— 'Оћу, Рајо. Гле, како не би'!

— Знао сам ја то,... гле, мај,... знао сам. Кажем ја то одкад. Реко': „Кад се моја Белка отели, баш ћу је дати у Крунину башту. Красна паша! Биће млека и за теле и ... и... реко'... овај... за Крунино дете." ... Но, но. Немој друкчије да чиниш. Мени не треба. Ја је прими' од газда за своју, тек да имам ком давати коре 'леба. Гре'ота је од Бога 'лебац бацати. А као велим, краву је благословила и Богородица, кад је у њеним јаслама родила Христоса. Сад ћу да и' чувам у торби, па кад у вече дођем, да је осолим...

*

Свако јутро и свако вече ето Раје, да обиђе своју краву и теле у Крунину врту. Понда не може, а да не походи и Крунино дете.

Круни тако мило, кад Раја дође. Седну крај детиња одра, па разговарају. И увек имају шта да разговарају.

Једно јутро осване Крунин плот уровљен и повијен, а већ био, да се сав поруши.

Други пут дошао Раја, па види, како хоће стражњи за́бат да прокисава.

Сад свако јутро затекне на Крунину дворишту по који сноп трске или рогоза. А сеоска марва, што је Раја чува, дође свако вече блатњава до колена.

— Рајо, Бог те видио, куд моташ марву по ритовима код толико пусте ледине? — пребацују му домаћице.

— Нема ведра на општинском бунару у ливадама, па марва и' сама тражи воде, — брани се Раја.

Сад вика по селу, ко је скинуо ведро с општинског бунара?...

Понда опет једаред прокрчи Раја сав коров по Крунину дворишту. Разастро га, да се осуши. Па кад се осушио, он га сложио под настрешницу, да на зиму има Круна чим заложити у пећ...

Али једно вече дошао Раја као обично. Круна се завукла у кућу, па се не показује ни жива пред њим. Како дошла с надници, а била руковеђа на Миодраговића њиви, па све стрепи, да Раја дође.

Привикао се Раја, да га Круна дочека. Али је вечерас нема преда њ, да му каже, како се данас владала Белка и њено теле.

Одмах оде и он у кућу. Лупа му срце,

па лагано хвата за узицу, да отвори врата, а да скакавица не шклоцне.

Врата зашкрипаше. Али то не осети Круна. Како полегла лицем по узглављу поред свог детета, па се и не миче.

Раја одмах погледа у дете.

Дете упрло своје очи у њега, па се смеши.

Помислио био момак, да је детету — сачувај Боже.

Истреса из рукава своје сурдуме, што набрао јагода по стрникама и око увратина. Па му прва реч:

— Ево, Круно! То сам донео теби и нашем малом.

Круна подиже лице. Очи јој крваве, а по образима трепте 'сузе. Кад спази Рају, текну је нешто у срцу, па га погледа чисто плашљиво.

— Ти плачеш! — примети Раја.

— Рајо, ено, твоје је теле сада ојачало.

— Па?

— Па сад га можеш терати с кравом у поље.

— А наше дете?

Круна се окрену у страну:

— Њему не ће требати више млека.

— Ајак!

— Терај из моје авлије, да си ми по Богу брат!

— Шта је теби наједаред, Круно?

Него се не да Круна ни опепелити.

— Срдиш се штогод?

— Не срдим, Рајо, ал'...

Остало је на том, као што је хтела Круна...

Ред дошао, да вечерас вечера и ноћи Раја код Скрлетовића.

Отишао онамо.

Склептала га деца код вечере, да им прича.

Раја зна свакојаких прича, све о вилама, виленьацима, о дивовима, о гвоздензубама, о педаљ-човеку и његовој аршин-бради, и тако. Па где дође на ноћиште, покупи обично око себе пиљеж, те им лаже и намешта.

— Рајо, ја знам једну нову, — повика малиша један.

— Па ’ајде, да чујем.

— Била тако једна вила. Па била сирота, здраво сирота, а лепа, здраво лепа. Дању нико није ишао к њој, ал’ кад ујутру, а свако јутро осване у пећини њеној, где је она живила, пуно блага. Понда —

— Није тако, — прекиде га други малиша.

— Шта ти знаш? Тако је приповед’о наш бáта.

Раја се трже.

Бáтом зову Јешу сви млађи у Скрлетовићевој кући.

— Сваку ноћ долазио тој вили некакав змај, — настави мали.

Раји заседе залогај.

Устаде и оде за послом, а и не довечера...

*

Ту исту приповетку, приповедала су тога

дана и Миодраговићева деца на њиви, где је Круна руковедала, о великој уји за ужином...

Због ње је Круна и оплакала вечерас. Осетила је, кога се тиче, тим пре, што деца рекоше, да су је чула од Скрлетовићеве деце, а ова од свога бáте.

Од неко доба као да је изгубила срце, с којим је пред свакога без зазора смела изићи, да му се освети. И баш што је ко био према њој безобразнији, и она му је оштрије враћала шљиве за брашно. Била је поносита,... то поноситија, што самосталнија.

Сад је осетила, има неко, према којем као да је слабија, с ким не би могла бити онака, као што је, на прилику, према Јеши Скрлетовићу.

Зашто то?

Је ли јој жао, што је истерала Рају из куће, за то, што се он показао према њену детету као нико више?

Шта је то, што је нагонило, да се од оно доба, како је Раја одвео своју Белку с телетом, осећа већма самохраном, него што је била пре?

Шта јој поломи ону смелост, па пред мушкарце не сме сад да изилази онако одважно као пре; те сад тек осети, да је мушка страна јача страна, а женска тек да се превија око ње као слабија?

Зашто сад не осећа у себи снаге, да сама себе свети за онако гадни нападај Јеше Скрлетовића, него тражи то — од говедара Раје?

Зашто баш од њега?

Круна све то само осећа, а, до душе, не тражи узрока тому? Или не ће или не уме. Тек јој се чини, да је неко време све имала, и сада то све изгубила. И чини јој се, да сада нема ни онолико, колико је пре имала.

Колико се сиротнија и самохрана осећала, толико више прионула око свога детета.

*

Раји још толико остало, да јутром спрам Крунине куће душе у свој рог, те зове краве на поље, и да ужива, кад помисли, како Крунино дете отвори очи, па слуша.

Круна му се или покаже или не покаже. Али је увек скоро у то доба на прозору, те, ако јој дете спава, извирује иза прикрајка, како се — краве скупљају...

Једанпут ујутру баш наслонио Раја рог на усне, па ће да духне, а испаде Круна:

— Рајо! . . .

Раја спусти рог.

Круна бледа, озбиљна. Очи јој закрвавиле, на подбуле. Око усана јој дрхће. Хтела би да каже нешто, а у грлу јој се спречила реч као залогај опоре јабуке.

Рају текну кроз срце.

Не говори ништа, већ уђе у кућу.

Круна се наслонила пред кућом на зид, па гледа преда се. Не улази унутра.

Мало за тим ето Раје напоље.

— Видиш, Круно, . . .

Раја се загрцну.

— Круно... овај... Кажем ја... Није Бог сасвим заборавио сиротињу...

Пружи јој своју незграпну окорелу руку, а она спусти у њу своју.

— Ја идем на гробље, па ћу да спремим нашем детету кућицу. Ја ћу да му спремим кућицу. Понда...

С Рајина образа скотрља се неколико суза на Крунину руку. И ту се састадоше с Круниним сузама.

— Ја ћу доћи...

Оде Раја улицом, а Круна у собу, па се баци преко мртвога детета.

Иде Раја од куће до куће, па довикује домаћицама преко плота:

— Пуштајте краве!

— А који ти је враг, Рајо, те не дуваш у тај рог? — питају га домаћице.

— Покварио ми се од јутрос, — одговори Раја, ако ће где и одговорити, па иде даље.

За читав сахат изишла је сеоска марва данас доцније на пашу него иначе...

— — — — — — — — — —

* * *

— — — — — — — — — —

На бунару у дворишту газда-Рајė Говедара сваки се час диже и клања висока полуга, а шкрипи и цврчи соја под тешком претегом. Дугачка се шипка од дивље лозе све превија у снажним рукама газда-Рајина дерана. А кабао за каблом излева се у дугачки валов, што се пружио уз бунар.

По пространом се дворишту расула рогата марва, па или налегла око бунара, те срче хладну воду из валова, или се чеше то о плот то о какву воћку, или се чикља и заиграва по широкој Говедареној баштини.

Диван дан с прамалећа. Благо сунце одскочило на подне, па загрејало. Из земље се пуши, као да стара мученица хоће да се издуше, кад се опростила зимушњег терета. А све, што осетило живота у себи, набрекло и набризгало. По чистом ваздуху играју се лаке сенке, . . . чини ти се, сунчанице се плету у мрежу, па трепере спрам плавога неба. Небо бистро и ведро као извор на уранку.

Кад Ненад навукао неколико каблова воде у валов, запео кабао за стублину. Стао уз ограду, па се наслонио на плот и загледао некуд преко плотова, па не трепће. А замислио се, занео се, као да му мањкало најваљастије говече, те сад неко иште његову главу у замену. . .

Јанко Тувегџин стао од улице на плот, па виче:

— Ој домаћице!

— Ој! — одазва се домаћица, па провири на кућна врата.

— Хлади ракију, доћи ћемо ти на добру срећу.

— Хајде, Јанко, добро дошао!

Оде Јанко, да раструби по селу, како је газда Раја назарио, и да зове кумове, суседе и пријатеље на ракију код газда-Раје.

Газда Раја у том улази на врата у стобор.

Млађи му син упртио мрежаге сламе, па носи у кућу.

У кући се домаћица запурила, како жари пећ. Засукала рукаве. А чађ је попала.

— Камо Ненад? — пита домаћин с врата.

Дозваше Ненада са бунара.

— Ја купи' данас, у име Божје, земљу Јеше Скрлетовића.

— Срећно да Бог да и у добри час! — одговори домаћица, па брише зној с лица.

Ненад обори очи.

— Шта ти сад мислиш? — пита га отац. — Сад Јела Скрлетовићева нема ништа.

— Како ти нарадиш, — рече Ненад и оде тужан.

Думаћин уђе с домаћицом у собу.

— Круно, шта мислиш?

— Ја . . . овај . . . како ти наредиш, Рајо. Ти си мушка страна, — одговори Круна, па таре вертом руке до лаката, а нешто јој застаде на врх језика.

— Нек им је срећно!

— И благословено! . . .

МОЈ БАТА

Није да се хвалим. Па и која ми данас од туд дика? Ал' што јест јест. Живили смо, као овај сад грк Лука што живи. Није нас било Бог зна колико грла, али што је руку, све своје, па поуздано, па орно. Сам бата (он нам је био најстарија мушка глава у кући после лалине смрти) да не кажем за тројицу, рећи ћеш претерах, него за другу двојицу изради, око чега прионе. Није друкчије, већ једе чисто онај посао, кад га се прихвати. Дáда гледа око живине и деце. А нáна, као мушко, само уређује. И није ни тешко радити у пуној кући. Не кажу бадава: Празна торба најтежа. Ал' и памет суди, господару.

Знам, овај сад Јаша Дудварски. Видио си га, како се гради мудар, као да је мерицом захитао у мудрост, кад је Бог просуо. А толико пута сам га чуо . . . Ево ти га тек нашој нáни:

— Снаш'-Јуло, — рећи ће јој на прилику, — јеси ли прерадила?

Нáна ће одговорити, што зна.

А он опет не знам шта, само да ухвати нáну за реч.

Сад смо тобож своји; али га не миришем ни колико црни лукац. Наопоко смо се и усвојили. Под његовим се кровом и залегло зло за нас...

Певало се у нашој кући, откако се знам. Кад нам умр̂о лáла, до душе, мање, бар нáна и дада никад не запеваше,... али опет весело. Шта ћеш противу Божје воље? А, Бога ми, пуна кућа, па и срце пуно, само кад смо иначе жив' и здрави. Људи смо!

Нáна ужива у бáти. У недрима би га понела. Ниси ти то никад видио, мој брате, ама баш се поносила њим. Већ откад га звала младожењом. Тек ће рећи: „Младожењо мој!“ Или: „Хајд' ти, младожењо!“... Баш некако лицем на Божић отели нам се крава. Нáна отишла у стају, па га посу житом испод колача. Вели: „Да си ми користан! Сватови те изели!“

Али и бáта већ момак, да ти око стане. Није што је, да кажем, мој. Баш сам видио, како се цуре гурају, кад он прође. А кад поред какве и стане, усија очима у њега као маче у жижак.

Код неких сам чак и ја смео што више рећи, па да ми не замере. Тек ће ми се само насмејати:

— То си, ваљ'д', од бáте научио!

— Ви'ш, враг к'о и његов ба́та!

— Има очи као његов ба́та!

Какав је враг мој ба́та био, не знам. Ама сам видио, да све исклибише уста, никад их не скупљају, кад је он у њихову друштву.

Момци опет не ће ништа почети без њега. Ако је у месојеђе, он везује љуљашку на дуд. Ако је уз ускршњи пост да се лоптају, без њега не ће. Ако увече треба ићи с коњима на пашу, искупи их се на рогљу читава војска, док дочекају ба́гу. Не знам, Бога ми, баш, је ли и коло кадгод заиграло, да га он није повео.

Попео ти се већ уз њега и ја. Па хоћу да сам и ја међу шипарцима, што он међу момцима.

Но нисам био међу мушкарцима те среће, као међу девојкама. Потучемо се, . . . дабогме, као деца. Е, али моји другови не пазе на то, што је мој ба́та мени ба́та. Бадава ја претим, да ћу казати мом ба́ти! Па кад му и кажем, кад му баш дођем и уплакан, кадгод и с крвавим носом, он ништа, баш ништа, као да ми није брат! Није био поносит. „То да је који други!“ — мислим ја, па му и кажем, толико му пута, бојаги, пребацим. А он баш ни мало није био поносит!

Нисам се много ни трпао међу момке, кад сам видио, да ме и не трпе свуда.

Па шта ћу ти, него хајде међу девојке.

А кадгод прођем поред Милке Дудвар-

ске, она мени у руку било какав цвет, било јабуку, или што му драго.

— Откуда ти то? — пита ме кадгод бáта.

— Дала ми Милка Дудварска.

— Није то за тебе.

Па ми тек узме из руке.

Пазим ја, а нáна од неко доба не говори више бáти: „Младожењо мој!“ Ајак, ни да спомене младожењу.

Не бих ни спазио, да нисам једаред чуо, како рече дади:

— Погибох ти од бриге, дадо. (И она звала очеву матер дадом, јер је тако звали ми деца.) Погибох ти, — вели, — дадо, од бриге. Овај ми наш деран запео, канда, оком за ту Дудварску ускорђипачу.

— Које, кћерко! Момак је, па све цуре његове, — вели дада.

Нáна оде, а узела вртити главом.

„А што“ мислим ја, „да погине од бриге, ако момак заволео девојку?“ Већ и ми шипарци знамо, с којом се радије гледамо...

Ја ни пет ни шест, већ после тога бáти:

— Бáто, је л’, ти се волеш с Милком?

— Хајд’ с Богом! — обрецну се он.

— Е да! Па што она мени увек по штогод тутне у руку?

— Одлази одатле! — опет он.

А ја удри у пркос, док ме он не одвија...

Кад то вече, под прозорима код Дудских искупило се, као обично, момака и девојака. Али ту и нас дечурлије.

Мене све нешто вуче Милици, све ме копка, да јој нешто кажем.

И није ми дао враг мира, док се нисам докрао до ње, па јој пришанем:

— Мој бáта тебе воле!

Понда забодем, па беж' међу своје вршњаке.

Не знам, шта ми је било, тек од то доба почнем се и ја врсти све око Милкине сестре.

Не лези, вражe, те ја кажи и њој, да мој бáта воле њену Милку.

То вече већ сви су под прозорима онде шапутали о томе.

Кад ја дошао кући, нáна скрстила руке, па стоји на вратницама сама самцата.

— Где ти је, рано, бáта?

Мислим ја, он је већ код куће.

Уђем и легнем и заспим. А нит' знам, кад је ушла нáна, нити кад је дошао бáта...

Сутрадан већ певају мог бáту с Милком Дудварском.

Нáна као утучена.

Богме, и дада почела да се накашљује.

Мени то све још никако не иде у главу, већ непрестано уз Милкину сестру. Ако се сиграмо што, ја и она пар. Ако се око кола цавељамо, ја с њом.

Е, већ и баба Стојна Бумбића рече за бату:

— Замекаће и пред његовом кућом теле!

Кад баба Стојна Бумбића за кога што каже, махни се...

Тако... за Јову Болманца рекла некако у божићни пост:

— Прво лишће — каже, — попашће по њему!

Знамо, додуше, да Јова мало које јутро не осване пијан под туђим плотом. Ал' опет... Кад после тога, баш некако у ово доба године, пашће први јесењи мраз; а суво лишће с гробљанске багрене поће полегати по његову гробу.

Опет . . . кад се оно пре неколико година осилио био неки Радојица Коларев, те заишао по селу као каква ре́дња, да тамани туђу стоку, а баба Стојна зуцну:

— Нека, нека! Родила је и за њега кудеља.

Ено, оном лане ухватили Радојицу, да је убио и похарао негде некаква целебџију, те му велики суд намаче конопац око врата.

Понда . . .

Готово ушао у нас неки страх од баба-Стојне Бумбића. Не смеш чисто да прођеш поред ње, да јој, бојаги, не замакнеш и ти за око, те да не рекне што и за тобом. И не уклањали јој се, брате, кад . . . овај, није друговачије, неге те укуне, чим проговори. . .

А кад чуо ба́та, што рекла за њега, само се насмехну, па слеже раменима:

— Ако ће!

— Мече, богме, чопорима, и не ускрати, Боже! — понесе се моја на́на, па вели тако, као да би, божем, и опет на добро да окрене. Вели, али јој задрхташе образи.

Да́да, сирота, набра обрве, па уздахну:

— Тамо њој према глави!

Ја бих чисто да за гушу ухватим ту баба-Стојну, а надилазим јој и око куће, кад ме пут онуда нанесе...

* * *

Памтим, како је било у нашој кући, кад је покојни лала боловао, па кад је већ и преко попе искао у цркви последњи опроштај од народа. Памтим, кад смо му давали подушје; па оно неко време пред тај дан, док се спрема за подушје. Јест, спрема се као и за госте: ту се коље, ту се набавља и вина! Ама, да Бог сачува, како то све иде!

Тако ти од неко доба опет наишло било на нашу кућу. Као каква јесења облачина! Чини ми се, не ће се никад ни разгáлити. Знаш, кад си на путу, а пут каљав, мастан, а коњи уморни, а над тобом магла, а око тебе магла. Нигде живе душе, већ ти сâм, па куд год погледаш, пусто... пусто...

Дáда грди све, што год јој дође под руку. Ако мачка скочи на сто, одмах: „Да је ђаво однесе“!... Ако петао ушао у кућу: „Иш, крепао“!... Ако храни прасице, па прасици, као и до сад, халапљиво нарну на валов: „О, не најели се“!... Ништа јој није право. Само мени, кад јој дођем и станем гдегод, где ћу јој бити ма и на сметњи, само мени ће онако... онако жалостиво: „Уклони се, дијете!“

Нáна опет ћути,... ћути, брате, као камен. Али да јој, на прилику, баба-Стојна или и штене из Дудварске куће сркне крви,

колико да се убола ичиодом, би се, Бога ми, отровали. Само мени ће, на прилику: „Де, дијете, то или то“!

А и једна се и друга клони, да бáти и на сусрет изађу. Па кад тек хоће која што да му каже, то већ не знаш, шта је. И до сад лепо, . . . али сад, мислиш, разлизаће се као масло на хлебу.

Видим ја, и бáти нису све козе на броју. Некуд ми дош'о друговачији. Нема то, да звиждуће као до јако, кад ради штогод. Нема ту, да онако весело с нáном разговара као пре. Не ћу ни да кажем, што мене не ће ни да погледа, а камо ли да са нашали или да ми прави двојнице од трске.

Толики се, знам, момци воле, па . . . нису таки.

Колико сам га молио само и молио, да ми одеље од зове пуцаљку, . . . ајак! Сви имају, а ја немам. Хоће другови да ми очи избију, гађајући ме танетима од вуне из своје пуцаљке, а ја немам.

— Направиће и мени мој бáта! — кажем ја, као бојаги. . .

Па нико ти се то сад више ни онолико не трза, кад споменем мог бáту, ни онолико колико пре.

Шта је то, Бôго моја?

Кадгод мислим тако, а мени се све врзе по памети оно, што рекла за бáту баба Стојна . . . Шта ће јој рећи оно теле, Бог је видио! . . . Али добро није. Није она ни за кога што добро рекла.

Проклество ли је, . . . урок, . . . шта ли је?! . . .

Ни девојке ме више онако не мазе.

А мој бáта, чим смркне, . . . ајд' под Дудварске прозоре.

Шта пута не намири ни марву, кад дође из поља, него мора нáна или дáда да је напоји и потимари.

А сачувај те, Боже, сада дáде! Ни папак не остаје на миру!

Чујем једаред, како рече нáна дáди:

— Иде ми — вели — вече, иде ми бритка сабља за врат.

— Гром је спалио! — нà то ће дáда.

Опет, рекох, баба-Стојна Бумбића! . . .

Некако после Петрова пошаље нáна бáту у варош с неколико џакова зоби, да прода.

— Нека! — вели бáта. — Пред зору ћу.

— Немој, рâно, чекати зоре, него крени још с вечера, па можеш ноћити где на друму, те и коње нàпасти. Не ћеш бити сам, уде и дикин Милан.

(Диком звала нáна стрица нашег, како га прозвала, још кад се довела у кућу за покојнога лáлу. А Милан ми брат од стрица.)

Приволе се бáта, па тако и уради . . .

Кад . . . то вече забасало наше теле некуд у туђе баштине, па га нема кући; па нема, а већ које доба.

— Ајде, рâно, да га тражимо.

И нáна мене за руку, па хајде.

Тражимо ми, тумарамо, распитујемо. . . Нема!

Кад смо се вратили, ударићемо на Дударски крај.

Је ли нáна тако баш хтела или се нађосмо туда тек онако, не знам.

Ми спрам друге куће до Дударске, . . . месечина, да се Богу мили, . . . а испод прозора Јашиних отискоше се две прилике, па једна, она женска, уђе у кућу, а друга, мушка, udари преко пута.

Нáна избечила очи, па гледа за оним, што прелази преко, да га очима прогута.

— Ко је оно, рâно? — пита мене.

— Дугачки Стојан.

Познао бих га, да га видим међу стотином. Отегао се пусти, вешала би о себи кући донео, да га обесе. Прешао већ на по пута, а сен му се спрам месечине још није извукао испод Дударског дуда.

Нáни задрхта рука, па ми стиште моју, за коју ме држала. . .

Дошли ми кући, а теле се нашло.

— Било — вели дáда, — у гумну за сеном.

Није нáни, канда, до телета, већ и не сачека, да дáда све каже, него удри као у запевку:

— Дâдо, да тешке срамоте на нашу кућу, . . . што ћу ти кукавица!

— Шта је, за Бога?

— Она несрећа с оним дугачким анатемњаком . . . под дудом . . . седе вечерас . . .

Дáда се прекрсти, а нáна се грухну у груди . . .

Сутрадан дошао ба́та из вароши.

Још није ни коње испрегао, а ја к њему.

— Бато . . .

Утањио ја глас, као да ћу да му пришанем. Видио сам, да је страшно, како се синоћ на́на и да́да онако престравише.

— Ба́то, Милка више не воли тебе.

Он ме погледа.

— Синоћ седила до неко доба онде, где ти седиш, кад одеш к њој . . .

На́на стала за врата од вајата, па, чини ми се, слуша.

— С киме? — прекиде ме он, као да не може да дочека.

— С дугачким Стојаном.

Он испусти амове из руку.

— Ко каже?

— Ја видио синоћ својим очима.

— Није истина!

Па потеже да ме ћуши.

Нисам имао каде ни да се сагнем, кад ми пуче преко уха.

Први пут ме ударио у веку! Окрену се све око мене као на тањиру.

У том искрсе од некуд да́да.

— А што удари тако, несрећни сине?... Истина је, да, истина је! И мати ти га је видила...

На́на се скаменила насред врата од вајата, па се не миче.

— Зар та у нашу кућу? . . .

Ба́та ни да писне, већ бацио амове преко рамена, а коње узео за улар, па их води у појату.

Не зна да́да, шта је доста, кад почне, него тера даље:

— Откако је темеља кућног, није тако чудо . . .

Мени се сад тек даде на жао, па удри у плач.

До ујутру нико од нас није више видио ба́те. Како је дошао био из вароши, ни у уста није ништа узео, већ отишао . . . за цело Милци. . .

Сутрадан пред вече дошао к мени, па ме зове:

— Ајде, 'оћеш са мном у ливаде?

Једва ја дочекао.

Док он опремао коње, стала мене трка то око коња то у кућу.

На́ни свану на лицу, кад рекох, куд ме ба́та зове.

А да́да се дала у посао, па вади ба́ти и мени хаљину, да понесемо са собом.

Други дан опет тако. Па ми још ба́та поклонио своју врулу . . .

Поче да расвиће у нашој кући.

Чини ми се, скинула баба Стојна проклество с ње.

Али кад ми близу Дудварских, под дудом Милкиним седе и певају, а Милка почиње:

„Оно моје, што ми путем шеће,
Путем шеће, а плећима креће,
Чини ми се преварит' ме не ће:
Три пута ме лане погледао,
А пролетос оком намигнуо,
А вечерас брком насмејао . . .“

Тек ми дошли до раскршћа, а ба̏та ће, као да се пресетио:

— Гле, ја заборавио путо!

— Ето пута коњу о врату.

— Није путо, — опет он, — него кључ од пута.

— Па хајд', ја ћу одјахати кући по кључ.

— Не знаш ти, где је. Морам га ја потражити.

Вратимо се.

— Иди ти сад, — вели, — лези. Мрзи ме, да опет идем. Ја ћу преноћити код коња.

Јест, да! Одлазила на́на неколико пута до појате.

Коњи дрежде пред празним јаслама и фрчу од дуга времена, . . . а ба́ти ни трага у појати.

Чујем ја, како на́на уздахну, кад дошла већ трећи или четврти пут.

Ока нису свеле ту целу дра̏гу ноћ . . .

Опет се насуморило у нашој кући . . .

Да ти истину кажем, као и жао ми било ба́те, али ми и криво на њега.

Ето, и да́да и на́на не говоре ништа лепо за ту Дудварску цуру. Па и стриц му већ говорио и говорио, да је се махне. Гракнуло цело село.

Не помаже.

И ја се већ завадио с Милкином сестром, па ни да је погледам.

— Опчинила га несрећа, — вели да́да, па куне, куне и девето колено Дудварске куће.

На́на се већ сва пресавила од туге и

невоље. Па кад јој још дође она мудрица, онај Јаша Дудварски, као да је тролетница хвата, па час бледи, час зелени. А он, што ти рекох, ... ево ти га мало који дан...

* * *

Од неко доба мој бáта веселији. Па што веселији, али већ не зна, шта ће да ради, само да угове дáди и нáни. Пази, како ће и да их погледа, па кечи сваку њихову реч и прати им поглед, Бож' опрости, као веран пас.

Како се што лепо нађе, на прилику, назиме, или теле, а бáта:

— То ћемо за сватове.

Па и не чека, да га когод пита, за чије сватове, или тако што, већ хајд' одмах даље.

А нáна и дáда стрепе, и да поведу разговор о том.

У том ево једаред стрине.

Овамо онамо, дође и на реч, због чега се и наканила к нама. Поће отезати:

— Долазио ми већ толико наш рáна (мој бáта), ... па ми говори и говори за ту Дударску цуру ...

Нáна се охлади.

— А ја велим, — опет стрина, кад нико ништа не прихвати, — није она према њему прилика.

— У стаман! — цикну дáда.

— Немој, дáдо, опет ни тако! — утишава је стрина. — Не можеш ти то сад њему избити из главе, па да шта радиш.

— Да се нisi моја назвала, све бих те

изнóгала из куће, — опет дáда. — С Дудварскима не ћу у род...

После тога бáта ником ни речи... Као да није наш, тако нам се отуђио.

Више пута га ја видим и са — дугачким Стојаном. Помисли! Па се помешао све с горима од себе...

У очи Аранђелова седи нáна и дáда, па чешљају перје.

Ја се ваљам на кревèцу.

А наједаред нека кола — зврр, па пред наша врата.

Трже се нáна.

Дáда подиже главу, па упр̏ла очи у прозор, токорсе, да види.

Ја скочих.

Нису то само тек кола, већ и певанка на колима.

Док кола стала, док ми чули певанку, у том и пушка — прас! Те неко иза ćвег грла дрекну:

— Иху-ху!

— То је дугачки Стојан! — повичем ја.

А он окрену за тим онако храпавим гласом на сватовац:

— „Простири платно, Рајина мајко!“

— Куку нама! — дрекну дáда.

А нáна полети на врата.

У том грухнуше у собу... Ту Митар Бањац, ту Ђука Бајић. За њима дугачки Стојан, бојаги, вуче — Милку Дудварску. Ево и бáте.

— Дај ракије, нáно, да ти дамо снаху! — виче Ђука Бајић.

Ја се узверио. Шта је сад?

Дáда стала, па не може да дође к себи.

А нáна се заљуља, ... заљуља се жена, па паде на земљу, колика је дуга ...

Ја ти кажем, памет суди, господару, Ал' има то, па ти узму зар памет, па се избезумиш, ... не знаш ни сам, шта радиш, тек не ваљаш ни себи ни своме ...

Нáна није дочекала другог Аранђела. Сушила се, сушила, док јој се живот није угасио као и свећа, кад догори.

Бáта се још то лето оделио из куће.

С Милком није ни два божићна колача пресекао у својој кући. И остави га, ... и опет му дође, ... и опет оде. Док се најпосле нису тужили и конзисторији.

Данас живи Милка с дугачким Стојаном. А поједе више бàтîнâ него хлеба.

Јесенас продадоше мом бáти на добош све, где год је што имао.

Е, у зао час, као што и рекла оно некад баба-Стојна, ... замекало и њему пред кућом теле ...

ЈОЛЕ

На рогљу око гранатог дуда цика и жагор. Ту се пева, свира, игра. А песма и цикот час надвиче ситни глас фрулице, час се стиша, да се што јаче и што даље њени звуци заиграју по сребрној месечини тихе летње вечери.

Подаље мало од друштва стоје двоје чељади, па поверљиво разговарају нешто, да их нико не чује.

Он ухватио њу обема рукама за руке, па их снажно притиснуо. А она као да се отима.

— Ја ти реко', Тејо! — рећи ће она гласније. — Сад ме пусти.

— Па, шта ти је поможено, што га чекаш толико? И да се врати . . . голаћ . . . зар ја нисам бољи момак од њега?

— Веру сам му дала. Реч ме веже.

— Ти рекла, ти и одрекла, Ружо. . .

— Пусти ме!

Нађедаред закликташе и зацикоташе девојке, а уз њих и момци:

— Јоле!

— Гле Јола!

— Јес' ти, Јоле?

— А откуд ти?

Чу и оно двоје име, што се у друштву амо сад спомену. Ружине руке задрхташе. Тејине се отпустише и саме. И она беше наједаред слободна, па полети к друштву.

— Добар вече, браћо! — викну од све радости онај, што су га сви тако гласно поздравили.

Да је десет пута толико руку имао, не би се могао наједаред руковати са свима, који му у један мах пружише руке, да се рукују с њим.

— Добар вече, Јоле! — задрхта женски глас, па му се две руке пружише, скоро пре да га загрле, него да се само рукују.

Јоле се загледа, па онда поскочи. Кликну, мислиш, срце ће му пући, па ватрено стиште цуру, што му пружила своје руке; стиште је снажно око појаса, па је заошину око себе и два и три пута; па онда је пусти, те зграби своју војничку капу с главе, завитла је у вис, а капа паде негде, да је једва после нађоше.

— Свирај, Радо! — подвикну Јоле, и плаховито дохвати опет своју цуру око појаса, па заигра, а Рада још није ни задувао.

За часак се ухвати у коло све, што се живо нашло на рогљу.

Дува Рада у фрулу. А фрула не свира, нег све кличе, све подвикује.

Сложно коло, као један да је. Ал' не можеш рећи, један је, све и да не видиш, колико их је, кад чујеш, како тутњи. Тутњи, па се тресе.

Нема кола, дакако, без поскочица. Па поскочице ђаволице лете, па крешу као варнице.

А Јоле не зна, шта ће, већ само подвикује:

— Хај-хај-хај!

Раскопчао узану пошу око врата; а бајонет га куцка по левом боку, мислиш, отпашће му.

Поред њега игра Ружа. Игра, као што скоро није; а срце јој игра, да искочи.

Јоле се окрену њој, па се загледа у њене светле, лепе, крупне црне очи; загледа се, па се и заборави, да је у колу, те коло мора покаткад да застајкује.

Она се, блажена, срећна, насмеши на њега. А он поскочи, па подвикне:

— Хај-хај!

И опет коло везе, па нема замерке.

Смеше им се другови и другарице, ал' нико ништа да забави. Знају се сви.

— Стани, Радо. Доста је! — викну Јоле на свирача.

И Рада престаде.

— Ал' ајд' још мало! Ајде, молим те! — моли Јоле, па не пушта своју играчицу.

Рада опет засвира.

Сви се насмејаше. Ал' из кола се нико не испусти.

— Хај . . . хај ! — подвикује Јоле, а удара цокулом о цокулу, све пуца.

Тако, док се није и сам свирач уморио; а, мислиш, друкчије не би ни једно престало.

Искупише се опет сви око Јола.

— Откуд ти, Јоле, у то доба?

— Ту сам, браћо. Дош'о сам. Зажелио сам вас се. Зажелио сам се вас, . . зажелио села. Па ето, дошао сам, да. А највише сам се зажелио оваког кола и . . . да . . . знате, — говорио је Јоле, а једва одише, како је уморан и раздраган. Па притиснуо уза се Ружу. А она се привила уза њ, наслонила главу на груди његове, чисто не може да одахне.

— Не замерите, браћо! Умро би' сутра, да нисам вечерас дош'о. Да! Реко', на част вам и градови и царевина! Овде је моја царевина. Наместише ме, да им чувам стражу. Ено им; оставио сам им све: и пушку, и вишеке, и целу барутану.

— Ао, Јоле, зло си урадио!

— Никад, браћо, Јоле није ником ништа зло урадио. Па што да робим прав здрав?

— А знаш ти, да кугла чека онога, ко побегне са страже?

Ружа се трже, па задрхта. Упрла уплашен поглед у њега. Усне отворила, ваљда да јаукне, а реч јој застала у грлу.

— Не браним, — рече Јоле. — Ја сам молио: „Господо, пустите ме кући... Прекли-

њао сам: „Људи, јесте ли људи? Пустите ме кући. Погибо' од дерта!" А, браћо, није друкчије, истину вам кажем... ту, ето... ту насред срца пао ми неки терет и чама, па да ме убије. Данас реко', одо', па без збогом. До зоре ево ме и натраг, па што Бог да. Ако је да мрем, војник сам па нек ме и бије тане. Ал' тек срцу не одоле'.

Ухватиле се друге једна уз другу испод руке, па једна другој шапће:

— Сирома' Јоле!

А мушкарци се згледају, па им чисто није право.

— Е, па, браћо, сад опет збогом!... Идем.

Загрцну се момак.

Ружа му стиште руку. Рука дрхће у руци.

— Момци, ајд' да га отпратимо до крај шора! — повика Рада.

— Цуре, ајдмо и ми! — повика једна.

— Ајд'мо!... Ајд'мо!

Измешаше се и мушки и женски гласови уједанпут.

И сви с рогља крену с Јолем.

Јоле се ухватио једном руком са Ружом за руку, а другом загрлио Раду.

— Свирај ми, Радо, тако ти Бога!

Рада дува у своју фрулу.

Туга, нека мила туга се слева по грудима у Јола као мелем. А Јоле прислонио раме уз раме Ружино; па иду у корак, да се једно од другог не растави.

Дошли и на крај села.

Стали, да се растану.

— Радо, дед' још једно!

Опет поиграше коло...

— Па, сад, браћо, збогом! Време је. Збогом!

— Збогом! Срећно, Јоле!

Свиѓ се руковаше.

И растадоше се.

Момци с девојкама, и међу њима Ружа, одоше у село.

Јоле пође друмом, понда застаде. Окрену се у село.

Још допираху до њега звуци Радине фруле. А разлежу се сложни гласови, како певају момци и девојке.

Јоле мисли, пући ће му груди. Сео украј јендека. Наслонио главу на руку а руку на колено, па се целом душом дао за својим друштвом, у коме до мало час био...

— Ружо, немој бити невесела! — опоменуће је једна од две друге, што узеле Ружу између себе, па иду с њом за целом руљом.

— Нисам, друго. Ето, видиш, певам.

И поче да пева, а грло јој се стеже.

— Слути ми се нешто, сестре.

— Немој бити луда. Шта да ти се слути?

Није још дуго потрајало, па је нестало сваког људског жубора у селу. Све је почивало.

Беласа се месечина, па попала, где год могла, по земљи и крововима; а одсјајује на глатком лишћу, што трепери по дрветима пред ноћним поветарцем.

Нујно и једнозвучно ори се песма и цврчање малих попаца и зрикаваца, што се раздрагали у трави по ледииама и ливадама.

Дивна тишина!

На високој багреми тамо у дну дугачке баште Ружина бабе захука јејина, па чисто запара кроз ту тишину.

— Злотвору према глави! — прогунђа Ружина баба, која се у тај пар пробудила била, да се преврне на другу страну, а нажуљила већ своје старе кости...

Ружа још није легла. Наслонила се на вратоца, па гледа дуж улице, па мисли... не зна, шта мисли. Ал' срце је није преварило.

Још један корак, и —

Ено је на грудима свог Јола.

Кад год је мислила на Јола, а то је било сваки дан, и кад леже, и кад устаје, и кад снива, — увек је мислила, то и то ће му приповедати, кад дође.

Он је, опет, једва чекао, да је види, па да јој се исприча.

А сад не зна ни он ни она речи да каже, као да су обоје заборавили говорити, као да су заборавили и мислити.

Пала му Ружа око врата. А Јоле је љуби ватрено, страсно, да и мора свака реч умрети под тим пољупцима, мора и сама мисао утрнути. Љуби јој врела румена устанца, гараве слатке очи, црну свилену косу, бело чело... љуби... љуби...

— Дошао сам. Ето видиш, дошао сам.

Не зна Јоле, шта да јој друго каже, а жељан с њоме разговора.

— Кад ћеш опет доћи?

— Кад? Не питај, да и не мислим, да морам ићи натраг.

— Ја би' волела, да никад више не одеш. Ал' се бојим, Јоле.

— Чега ми се бојиш, душо?

— Бојим се, страд'о си, ако не одеш. А бојим се опет, ако одеш...

— Кога ми се бојиш, роде?

Ружа притиште своје лице на Јолове груди.

Он је опет пита нагло, жешће:

— Кога ми се бојиш, Ружо?

— Теје, — промуца она.

— Теје се бојиш? Ти? Онда га се ја сто пута већма бојим.

— Не, не, Јоле. Не бој га се, живота ми мога и твога.

И опет обави своје руке око његова врата, па му пружи своја уста, спремна на пољубац. Очи јој се смеше у срећи. А уста се стискоше на устима. Срце се стисло на срце, па куцају, да пробију груди. Душе ће, мислиш, изаћи на пољупцу.

Петао на дуду залепета крилима, опружио шију, па кукурекну, колико га грло донело. Одазва му се други, па трећи. Закликташе по целом селу.

Ружа се trже.

— Други петли већ поју, Јоле.

— Не, душо, први су тек. Вече се тек спушта.

— Сад ће зора, животе мој.
— Ноћ, ноћ ће сад тек да падне.
— Иди, иди, Јоле, тако ти среће наше.
— Куда ћу у ноћ, кад си ти моје сунце?
— Стра' ми је, Јоле. Умрећу од стра'.
— Онда боље, да умрем ја. Идем.

Ружа сакри своје лице на његове груди, па се заплака.

Јоле је лагано отиште од себе, па оде.

Она се наслонила на плот и оста плачући.

Гледа за њим, гледа, док Јоле не сврну за рогаљ.

А Јоле иде, па посрће момак, као да се љуто поднапио, па не сме да се осврне.

*

Дошао спрам Тејине куће. Стаде.

Теје му се злато бољи. Он јој квари слатке снове, кад о њему снива, о свом Јолу. А Теја сад можда о њој снива. Охоли, помамни богаташ!

Ни у сну не сме грешник окаљати светињу његову.

...Ој Јоле, Јоле, куд си наумио?

Да му с четири стране потпали грешничко легло, па нек изгори, нека га нема — Теје.

И већ се диже уздрхтала рука, да тутне под кров запаљиву варницу —

„Зликовче!“ — загрми страшно у његовој савести, те рука клону. — „А зар твоме селу да наудиш?“...

...Шта ћеш сад опет, Јоле?

Да се украде до њега спаваћива, до Теје, па да му кросред срца сјури овај дугачки нож, па да за навек охладни то себично срце, што је већ толико других отровало, те зар хоће и његово и његова злата.

И већ заблиста у руци му бајонет. Нога се диже, да прескочи плот. И већ —

„Убицо!“ — загрми опет онако страшно у његовој савести.

Нога склизну, руке се отпустише. И Јоле се нађе опет где је и био. — „Зар тако кукавички?“...

Не! Изазваће га. Сикаће цело село, нека види, нека сведочи, да Јоле није кукавица. Ножевима ће се клати. Ил’, ако неће тако, а оно батинама, зубима, голим рукама. Смождиће га Јоле, смрвиће Теју, да га се не боји —

Ко? Ружа? Он, Јоле? Кога?

Та оне усне не умеју лагати. Па нека и лажу речи, пољупци зборе истину. Па и пољупци нек су лажљиви, нек лаже цео свет, очи, оне миле крупне црне очи не умеју лагати. Оне зборе праву, сушту истину. Ко сме?

„Мирно Јоле!“ — шану му нешто у памети тако благо, тако поверљиво искрено. — „Не, не, Јоле; не бој га се, живота ми мога и твога.“

Разведри се душа у срећнога Јола. Камен му спаде с груди. Па ми се осмехну момак задовољан, спокојан, уверен. Накриви своју војничку капу на десно. Прихвати ле-

вом бајонет о бедру. Па пође у корак оштро, војнички.

Тишина још свуда.

Јоле чује само свој ход.

Измакао је већ иза села. Изашао је из ледина и ушао међу њиве.

Широк друм. А с једне и с друге стране друма усеви.

Што Јоле даље од села, кораци му све слабији, а све му већма нестаје спокојства с душе.

Ево га и до великог бреста. Ту је његове Руже њива.

Као горостас уздигао се брест у небо. Као кепец стоји Јоле под њим. Само туга његова може се мерити с величином бреста.

Ветрић се игра кроз густо грање, а лист о лист се таре, па као да шапуће неке приче, успомене из детињских дана.

Није то, него се Јоле сâм занео мислима у оне дане, па се подао за њима сав и срцем и душом.

На оној грани — Гле, колико је изнад ње од тад још нарасло! На оној грани било је једне године орловско гнездо. Тамо се он пењао, да скине малој Ружи голушаве орлиће. Па их она миловала. Понда их опет он попео и оставио у гнездо. Таман се сишао био, а наиђе орлушина, па га у мало не потре. О, како се мала Ружа радовала, што је за времена побегао орловим канџама! О, како су се обоје радовали! Орлићи су одлетели, дакако, давно и давно. Одлетели и они дани

исто тако по одавно. Јоле се хвата душом својом за њихне трагове, . . . и не ће и хоће; ал' му све лепши, све шаренији сада пред очима. . .

На тој њиви Ружина бабе пао је први Јолов пољубац на Ружине усне.

Ишли су у ивањско цвеће.

Јоле и Ружа се отиснули од друштва увратинама.

Над њима се високо . . . високо извила шева у ведром зраку, па се раскликтала, па пева, кликће, кликће.

До њих не допире више песма остале дружине, с којом су дошли да беру мирисно жуто ивањско цвеће.

Оплели су већ венце, да оките њима што лепше вечерас своје домове. Па ће по један бацити и на кућни кров.

А Ивањ Дан ће доћи сутра зором и још пре зоре и уранка у село окићено и очишћено, у руху стајаћем.

Срам у кућу, у којој има цура или момак, па да се не окити венцем ивањским! . . . Тешко цури или момку, не задржи л' им се венац вечерас онде, где ће га бацити, а намени ли га ономе, којему је које и срце наменило! Драго своје те године зацело не ће својим назвати.

Јоле зна, кому је Ружа, а Ружа, кому је Јоле наменио свој венац. Није то казало једно другом. Него није се макло једно од другог. Па што Јоле лепшег цвећа нађе, Ружи га даје, да га она уплете у свој ве-

нац. А што је Ружа мислила, да је најлепше, даје Јолу, и Јоле плете себи од тога венац.

— Пази само добро, да ти не падне с крова, — опоменула је Ружа Јола као од шале, па се насмешила.

— Пази ми ти; а ја знам како ћу, — одговорио јој Јоле.

— Ја сам забележила оком већ одавно згодно место, одакле се не ће ни помаћи, — рекла је Ружа.

— А ја ћу . . . ма се попео на кров, па га руком заковао, — нашалио се Јоле.

— Е, не сме се тако! Онда не вреди, — вели Ружа, богме, баш озбиљно.

— Ружо! Баш ако ја и не погодим, доста си ти.

Ружи чисто криво, што Јоле тако говори. Зна девојка, што бабе кажу, да ће се жеље испунити двојима, који се воле, кад им се сан или мисли у један и исти мах једнако подесе, кад им обадвојима испадне за руком, што су једној мисли наменили. Па не воли ни у шали, да тако не буде.

А Јолу ни украј памети, да је ражалио Ружу. Јоле мисли, и Ружа је сама доста, да намоли Бога и за своју и за његову срећу. Па није ни опазио, како се напрћиле усне Ружине.

Добро, те му се у тај пар подесило под руком неколико китњастих стручака ивањског цвећа, па их пружи Ружи.

— На. Гле, како је напуно, па китњасто!

И опет се разведрило око Ружиних усана.

Е, тако су запшли амо у уске увратине између високих жита. Тако нису ни опазили, да су оставили момке и девојке.

А момци и девојке остали, па певају, шале се и смеју. И не обрћу се за Јолом и Ружом.

И нашто им друштво, кад им тако добро дође ова самоћа, кад су сами себи цео свет!

Па кад се осетили у самоћи, саме им се руке нашле и наслониле раме уз раме, а главе се приљубиле једна другој.

— Јоле, ја мислим, кад би нешто... — поче Ружа. Застаде, па сасвим заћута.

— Шта мислиш, душо? — одазваће јој се Јоле.

— Шта сам оно мислила? — пита Ружа сама себе, па не може да се сети.

— Ајд' да ћу погодити! — рече момак, па обави руку своју око њених плећи и притиште је уза се.

Понда се прижe уз њу, тако близу, да им дах додириваше дах.

Она му паде на десницу, а глава јој клону на снажну му мишицу.

Јоле загледа у црне јој очи. Што их дуже гледи, све се дубљи понор рони у њима. Што дубљи понор, то у Јолу краћа свест. Поглед му склизну на румене Ружине уснице. И док склизну, као да се пред њим небо отвори.

Један стисак —

На Ружиним усницама пуче кратак али

сладак, један ал' ватрен пољубац занесеног Јола... први пољубац што се стискао на те уснице, откако ју је мајка шећером залагала, кад јој још птичетом својим тепала.

И док пуче...

Један цик...

— Јух!

И Ружа се изви из Јолова загрљаја, па одскочи, а пуче јој копча на ускoj рекљици испод грла, како се истргла нагло из руку његових, или што јој дошле груди и сувише тесне, те срце да јој искочи. Рекљица се расплати преко недара.

Ружа се даде бег.

Јоле за њом....

На тој њиви ту тражили су њих двоје као дерлад препеличја гнезда. Тумарају по густом житу или зобовима, и не виде се, колишни су били. Понда заиђу, и не знају, где су. Па седну једно уз друго, па причају и разговарају — ти Боже, знај, откуд им све оне приче и разговори...

На тој њиви жео је Јоле више пута у моби уз Ружу.

Последњи пут кад су заједно тако жели — он обара, а она руковеда за њим, — стао он у један мах, извадио брус из водира, па глади косу, те ће јој рећи:

— Ружо! 'Оћемо л' увек тако заједно жети?

— Да Бог да, Јоле.

— Ал' ја морам на јесен под пушку; па три године...

— И то није вечност. Дај, Боже, само да доживимо.

Руковаше се и узеше веру.

То је ту било, ето мало даље од бреста, кад они измакли били пред свима жетеоцима.

Занео се Јоле тако у мисли. А одмах украј друма, у густој њиви, зачу се препелица. Удари веселница једаред другиред, па тако триред.

Јоле се трже, као да га шину посред срца.

Препелица навести зору.

Као да је дирнула у жицу какве велике арфе, па жица жици додаје звук, тако забруја свуд унаоколо. Са свију страна разбуди се живот, да пева, кличе, цвркуће.

Ветрић подухну оштрије преко њива, а пуно се класје заталаса тихо, лако, као море. Разли се мирис свеж, мио, заносљив.

Јоле се окрену к селу. Стао као укопан. Упро очи тамо, па ни да се макне.

Иза цркве ославлује зора.

Пружило се село пред њим подаље; ал' се не разазнаје кућа од куће, не развиђа дрво од дрвета, већ се слило све у једну, у модро-сиву слику. Уврх те лепе слике диже се кула његове цркве; издигла се изнад целог села, као добра мајка што шћућка своју децу око себе, те бди над њима будним оком.

Није то ништа необично Јолу. Та колико је пута гледао тако ту милу слику, пасући туђе коње на ливадама или на лединама! Колико је пута тако дочекао зору и мирисао тај мирис!

Гледао, и мирисао и уживао; ал' сад тек осетио, шта је изгубио.

Кад би погледао био онда на цркву, помислио би увек на ону трећу кућу у сокаку до ње. Тамо спава његово ла̂не и снива о њему. А он блажен: довече ће се састати с њом на рогљу, играће, певаће, разговараће се, па ће опет с коњима поћи на ливаду, те слушати песму попаца и зрикаваца, дочекаће зору, слушаће ону песму у зору, што је пева васиони свет, што је тако складна, као у његовој души што је; сниваће рај на јави.

Јоле нема ништа у том селу. Он нема нигде под овим небом ништа своје. Ал' опет све је било његово. Цео свет најлепши врт, у том врту његово село најлепши цвет, а том цвећу најлепша круница његова Ружа. Богу част и слава, све му је то поклонио.

Ал' сад све то да изгуби!

Осетио се пуст, ташт, самохран.

И за часак још бар то да ужива. Понда хајд' опет онамо, где га чека све друго, само не слобода и љубав. Круну да му даду — Шта, круну? Свет? — Цео свет, па му не накрми оно, што му вреди то малено сеоце, та зора, — што му вреди његова слобода и љубав.

Мора да се врати тамо, где се и досад бојао смрти од чежње за својим селом, за росном зором, за плаховитим колом, — за изгубљеном слободом, зар и љубављу: а сад за јамачно га чека тане за казну, што је без

дозволе дошао, да живне животом, а напустио своју дужност, на коју је морао да се закуне. Тане... па онда занавек да не види своје село, своју Ружу! Па нека га и помилују од смрти. Ал' дотле —

Шта све може бити за то време?

Тамо на оном рогљу, где је он толико вечери провео, па и синоћ, састајаће се свако вече весела омладина сеоска. Међу њима ће бити и Ружа и — Теја. Играће заједно, певаће, шалиће се. Па онда... онда...

Теја је момак. Теја је богат.

Јоле је голаћ. Јоле нема нигде ништа; нема ни себе самог, јер и он није свој већ царев.

Ружа ће... Ружа...

Јоле се љуља, ... посрће, ... глава га заноси... Гле, наједаред мрак... Мрак пред очима, мрак за њим, мрак свуда око њега. Ноћ се наново спушта. Звезде... небројене звезде трепере, а не види се неба... Ружа лежи бледа, жива а укочена; очи јој моле милост... Цело село игра: и куће и црква и древета... Ено се све учловило, све се тумбе наврнуло... И земља око њега игра... У ушима му зуји и бруји песма, жагор, весеље. Теја се жени, све је весело, ... само Ружа плаче...

— Весело, Јоле! Ха-ха-ха! Хој!

Јоле игра као махнит, па подвикује из свег грла, па се церека.

— Весело, Јоле! Хај-хај! Весело, сватови! Ихху-ху!

Наједаред се стропошта

На истоку пукла зора,
Небо се тамо руби у округ
па све већи. Из тога руба р
— светлост.

А црна ноћ застрла ум
Јола. . .

